

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΟΥ

ΠΑΝΤΕΡΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΑΜ. 132 ΈΤΟΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ 2008

ΜΕ ΤΙΤΛΟ

*Η έννοια της κρατικής κυριαρχίας στην Ευρωπαϊκή
Ένωση*

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΧΙΩΤΑΚΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2011

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

1. ΧΙΩΤΑΚΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ

2. ΛΑΒΔΑΣ ΚΩΣΤΑΣ

3. ΞΕΝΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

Ημερομηνία Αξιολόγησης:

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στους Καθηγητές κ. Στέλιο Χιωτάκη, Κώστα Λάβδα και Δημήτρη Ξενάκη για την παροχή των πολύτιμων επιστημονικών τους συμβουλών και επισημάνσεων κατά την επίβλεψη της εργασίας μου.

Ευχαριστώ επίσης θερμά όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος για τη συμβολή τους στην απόκτηση πολύ σημαντικών γνώσεων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Περιεχόμενα.....	3-4
Περίληψη.....	5
Abstract.....	5
Βιογραφικό Σημείωμα.....	6
Εισαγωγή.....	7-8
ΜΕΡΟΣ Α΄	9-37
Κεφάλαιο 1: Ιστορική αναδρομή	9-23
1.1 Από το regimen στο regnum και από τη res publica στο stato.....	9-10
1.2 Η κυριαρχία και η αφετηρία του 1648.....	10-13
1.3 Λαϊκή κυριαρχία και σύγχρονη οπτική.....	13-14
1.4 Η Άνοδος του κυριάρχου έθνους - κράτους.....	14-23
1.4.1 Πρώτη περίοδος του εθνικού κράτους.....	14-20
1.4.2 Δεύτερη περίοδος του εθνικού κράτους.....	20-23
Κεφάλαιο 2: Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση	
-Οι διαστάσεις της κυριαρχίας	24-37
2.1 Κυριαρχία μια πολιτική σχέση-εσωτερική κυριαρχία.....	24-26
2.2 Εξωτερική κυριαρχία.....	26-27
2.3 Κυριαρχία: από πολιτική έννοια σε έννοια δικαίου και σε συνταγματική έννοια.....	28-34
2.3.1 Μορφολογία μιας εξελισσόμενης έννοιας.....	28
2.3.2 Η κυριαρχία του υποκειμένου.....	28-30

2.3.3 Η κυριαρχία του καταστατικού χάρτη.....	30-32
2.3.4 Ο Μετασχηματισμός της συνταγματικής κυριαρχίας.....	33-34
2.4 Παγκοσμιοποίηση και κρατική κυριαρχία.....	34-36
2.5 Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση.....	36-37
ΜΕΡΟΣ Β`	38-70
Κεφάλαιο 3: Ευρωπαϊκή Ένωση και κρατική κυριαρχία	38-50
3.1 Η φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	38-40
3.2 Ευρωπαϊκή Ένωση και ο νέος ρόλος της κυριαρχίας.....	41-42
3.3 Μια πολύσημη έννοια εντός μιας αβέβαιης ενοποιητικής πορείας.....	43-45
3.4 Ευρωπαϊκή Ένωση και κυριαρχία: η επιβεβαίωση της εθνικής κυριαρχίας...	46-47
3.5 Ευρωπαϊκή Ένωση και κυριαρχία: η εξασθένιση της κυριαρχίας.....	48-50
Κεφάλαιο 4: Ευρωπαϊκή Ένωση ένα πολύ-επίπεδο σύστημα	50-70
4.1 Ε.Ε. μια πολύ-επίπεδη οργάνωση.....	50-52
4.2 Ευρωπαϊκή Ένωση: ένα ακανόνιστο πολιτικό σώμα.....	52-56
4.3 Η επιβίωση της κρατικής κυριαρχίας στην εποχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης: το νομικό επιχείρημα.....	56-63
4.4 Η μετά-κυριαρχία εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Το πολιτικό επιχείρημα..	63-70
Συμπεράσματα.....	70-74
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	75-80

Συνομογραφίες

Ε.Κ.=Ευρωπαϊκή Κοινότητα

Ε.Ε.=Ευρωπαϊκή Ένωση

Περίληψη

Η κυριαρχία, μολονότι οι νοηματοδοτήσεις της υπήρξαν διαφορετικές στο πέρασμα του χρόνου, υποδηλώνει κατά βάση την υπέρτατη εξουσία εντός οριοθετημένης γεωγραφικά περιοχής. Είναι μια νέα έννοια της πολιτικής εξουσίας και το νεωτερικό κράτος είναι ο πολιτικός θεσμός που εμπεριέχει την κυριαρχία. Η ιστορία της κυριαρχίας μπορεί να κατανοηθεί μέσω δυο μεγάλων κινημάτων: το πρώτο είναι η εξέλιξη του συστήματος κυριάρχων κρατών, με αποκορύφωμα την Ειρήνη της Βεσφαλίας, το 1648. Το δεύτερο κίνημα είναι η πορεία του κυριάρχου κράτους, το οποίο ξεκίνησε πρακτικά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και έχει εκ τότε εξελιχτεί με αποκορύφωμα την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μακριά από το να αντικαταστήσει τα εθνικά κράτη, η Ε.Ε. περισσότερο θέτει σημαντικές πτυχές της κυριαρχίας τους σε ένα υπερεθνικό θεσμό στον οποίο περιορίζονται οι αρμοδιότητες των κρατών-μελών. Πράγματι η Ε.Ε δεν είναι απλά μια περίπτωση μελέτης της κυριαρχίας, είναι το μέλλον στο παρόν, ένα εργαστήριο εφαρμογής νέων μορφών διακυβέρνησης και μορφών της κυριαρχίας.

Abstract

Sovereignty, though its meanings have varied across history, also has a core meaning, supreme authority within a territory. It is a modern notion of political authority and the modern state is the political institution in which sovereignty is embodied. The history of sovereignty can be understood through two broad movements: the first is the development of a system of sovereign states, culminating at the Peace of Westphalia in 1648. The second movement is the circumscription of the sovereign state, which began in practice after World War II and has since continued through European integration. Far from replacement for states, the European Union rather pools important aspects of their sovereignty into a supranational institution in which their freedom of action is constrained. Indeed, the E.U. is not just a case study for sovereignty, it is perceived as the future in the present, a laboratory for trying out new forms of government, new senses of sovereignty.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ : ΠΑΝΤΕΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΠΑΤΡΩΝΥΜΟ : ΣΠΥΡΙΔΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ : ΚΡΗΤΗΣ 15, ΓΑΖΙ-ΚΡΗΤΗ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ : 2810-821463/ 6974 141962
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ : 10 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1970
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ: ΕΚΠΛΗΡΩΜΕΝΕΣ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

2002 – 2008 : Απόφοιτος Ευρωπαϊκού Πολιτισμού του Ε.Α.Π.
1989 – 1991 : Απόφοιτος Σχολής Τουριστικών Επαγγελματιών Ηρακλείου.

ΠΡΟΫΠΗΡΕΣΙΑ

3/1997–έως σήμερα : Sales & Rooms Division Manager, Kalimera Kriti Hotel & Village Resort-Helios Hotels & Resorts

ΓΝΩΣΕΙΣ Η/Υ

Πολύ καλή γνώση χειρισμού λογισμικού για: Επεξεργασία κειμένου (Word), Λογιστικά Φύλλα (Excel), Βάση Δεδομένων (Access). Χρήση Internet (e-mail, web κ.λπ.)

ΞΕΝΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

ΑΓΓΛΙΚΑ: Πολύ καλά.

ΓΑΛΛΙΚΑ: Πολύ καλά.

ΙΤΑΛΙΚΑ: Πολύ καλά.

ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ: Πολύ καλά

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ: Η μελέτη της Πολιτικής Επιστήμης και Πολιτικής Ιστορίας με ιδιαίτερη έμφαση στους επιστημονικούς τομείς της πολιτικής θεωρίας, της πολιτικής φιλοσοφίας και ψυχολογίας, της θεωρίας του κράτους και των πολιτικών πρακτικών, της θεωρίας των πολιτικών συστημάτων, της ευρωπαϊκής και ελληνικής πολιτικής ιστορίας, της συγκρότησης και λειτουργίας των θεσμών και της θεωρίας των πολιτικών κομμάτων.

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να παρουσιάσει την θεμελιωδέστερη ίσως έννοια που συνδέει τα κράτη-μέλη με την Ευρωπαϊκή Ένωση, και είναι η έννοια της κυριαρχίας. Απώτερος στόχος είναι η διεξαγωγή συμπερασματικών παρατηρήσεων που επιβεβαιώνουν την ανάδυση νέων σχέσεων κυριαρχίας σε μια κρατοκεντρική και συνάμα μετακρατοκεντρική Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου η κρατική κυριαρχία μετασχηματίζεται και αναζητά νέες νοηματοδοτήσεις γύρω από το παρόν και το μέλλον της.

Τον σκοπό και τον στόχο της εργασίας υλοποιεί η οργάνωση της. Περιλαμβάνει τα περιεχόμενα, την περίληψη αυτής στα ελληνικά και στα αγγλικά, καθώς και σύντομο βιογραφικό σημείωμα του συντάκτη της εργασίας. Ακόμη, ακολουθεί η εισαγωγή στην οποία γίνεται μια σύντομη αναφορά στη δομή της εργασίας.

Σε γενικές γραμμές γίνεται προσπάθεια να εξεταστεί με περιεκτικό τρόπο η πολυσήμαντη αυτή έννοια της κυριαρχίας. Έτσι, η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, τα οποία περιλαμβάνουν τέσσερα κεφάλαια και καταπιάνεται με την πολύσημη έννοια της κυριαρχίας και πως αυτή μεταλλάσσεται μέσα στο χρόνο-με αποκορύφωμα την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο 1ο Κεφάλαιο γίνεται μια ιστορική αναδρομή της Κυριαρχίας, καθώς εξετάζουμε τη γέννηση και την εξέλιξη της έως στις μέρες μας. Με το 2ο Κεφάλαιο παρουσιάζεται ο σαφής διαχωρισμός της κρατικής κυριαρχίας σε εσωτερική και εξωτερική αλλά και οι διαφορετικές διαστάσεις της, όπως μετεξελίσσονται διαχρονικά, ενώ παράλληλα αναλύεται το φαινόμενο της Παγκοσμιοποίησης ως σημαντικός παράγων στη μετεξέλιξη της έννοιας της κυριαρχίας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στη συνέχεια με το 3ο Κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση κρατικής κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και ο νέος ρόλος της κυριαρχίας, επιβεβαιωτικός ή αποδομητικός, στην νέα εποχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και τέλος με το 4ο Κεφάλαιο μελετάται η άδηλος κυριαρχία εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως μια μορφή συναρχίας κρατοκεντρικής και μετακρατοκεντρικής επινόησης και παρουσιάζονται τα νομικά και

πολιτικά επιχειρήματα που συνηγορούν αναλόγως υπέρ ή κατά της έννοιας της κυριαρχίας σήμερα.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τις συμπερασματικές παρατηρήσεις και τις βιβλιογραφικές αναφορές (ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες).

Το μεθοδολογικό πλαίσιο που ακολουθήθηκε βασίστηκε στην εκτενή διεθνή βιβλιογραφία και σε σχέση πάντα με τους θεωρητικούς προβληματισμούς στους οποίους καλείται να απαντήσει η πολιτική θεωρία σε ό,τι αφορά στο θεμελιώδες ζήτημα της έννοιας της κυριαρχίας που παραμένει πάντα επίκαιρο.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κεφάλαιο 1: Ιστορική αναδρομή

1.1 Από το *regimen* στο *regnum* και από τη *res publica* στο *stato*

Η ιστορία της κυριαρχίας αποτελεί σαφώς μια ιστορία συνέχειας και μεταβολής, σύνθεσης και ανασύνθεσης, αμφισβήτησης και διεκδίκησης. Η εξέλιξη και ο μετασχηματισμός της εξηγούνται τόσο από μια διαρκή εγκοσμιοποίηση της χριστιανικής εξουσίας, όσο και από μια βαθιά μετάλλαξη της οικονομικής πραγματικότητας. Ενώ ο μεσαιωνικός βασιλιάς, εικόνα του Θεού επί της γης, θα έπρεπε να είναι ορατός από τους πάντες, προκειμένου να δείχνει, με τη λάμψη των αρετών του, την αόρατη αρχή από τη οποία αντλούσε την υπέρτατη εξουσία του, ο κυρίαρχος, μετά τον 16ο αιώνα, τείνει ολοένα και περισσότερο να γίνει αόρατος. Έτσι, επέρχεται η απομάκρυνση του θείου από το χώρο της ανθρώπινης δράσης (Bartelson, 1996: 36-39).

Όμως, διαρκώς θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας το δυσδιάκριτο των εννοιών, όπως χαρακτηριστικά μας τονίζει ο Δαγτόγλου: «*ότι κατά τον Μεσαίωνα Κράτος και Εκκλησία, πολιτική και θρησκεία, ηθική και δίκαιο, θείος και ανθρωπινός νόμος δεν διακρίνονταν με την σύγχρονη αυστηρότητα, αλλά` ήταν επάλληλες έννοιες και πραγματικότητες. Δεν επρόκειτο ούτε για κρατική εκκλησία ούτε για εκκλησιαστικά κράτη, αλλά για μια «συναλληλία», «συνύφανση» του κοσμικού και του πνευματικού στοιχείου, η οποία (εν όψει μάλιστα της υπεροχής του πνευματικού στοιχείου, δεν επέτρεπε την συγκέντρωση όλης της δυνάμεως στα χέρια ενός ηγεμόνα.*» (Δαγτόγλου, 1986:17).

Η έννοια της κυριαρχίας έχει τις καταβολές της στον Μεσαίωνα. Από την πρώιμη Μεσαιωνική Περίοδο έως τις απαρχές των Νεότερων Χρόνων η πολιτική φρόνηση σχετίζεται με τις πρακτικές και τους σκοπούς της διακυβέρνησης από τη μία και από την άλλη με τα ορατά πολιτεύματα. Μάλιστα, κατά την πρώτη περίοδο όπου το κοσμικό *regnum* αναδύεται από το θρησκευτικό *regimen* (5ος-7ος αιώνας), ο έλεγχος των ψυχών προεξάρχει

και εντός της Δυτικής Εκκλησίας η συγκέντρωση της «plenitudo potestatis» στο πρόσωπο του Πάπα, ως αντιπροσώπου του μόνου κυρίαρχου Θεού βρισκόταν στο απόγειο (Skinner, 1978: 352).

Κατά τον 13ο αιώνα ενσωματώνεται σταδιακά το regimen στο regnum, καθώς ο βασιλιάς, μέσω πολύπλοκων μορφών δράσης, ασκεί εξουσία σε μια γεωγραφική ολότητα που συγκροτεί τη res publica, πόλη ή βασίλειο, μετασχηματίζοντας τη σε μια νέα ολότητα, όπου το regimen animarum αποδυναμώνεται σημαντικά και η «plenitudo potestatis» μεταφέρεται σταδιακά στο πρόσωπο του ηγεμόνα (Δαγτόγλου, 1986: 16-19).

Με το τέλος του μεσαιωνικού οικουμενισμού, επιτελείται τον 16ο και τον 17ο αιώνα η πλήρης μετατροπή στην πολιτική τέχνη, δεδομένου ότι περνάμε πια από το πρώιμο stato του Machiavelli στον απόλυτο κυρίαρχο του Hobbes και στην κυρίαρχη εξουσία του έθνους-κράτους.

Έτσι, στη νέα αυτή πραγματικότητα, η κυριαρχία υποταγμένη στη λογική του κράτους, όπου κατά τον Hobbes: «Salus populi suprema lex», αναλαμβάνει την προστασία της κοινωνίας. Η εξέλιξη αυτή και ο μετασχηματισμός του regimen σε κρατική σκοπιμότητα (raison d'Etat) σηματοδοτούν τη συγκρότηση του κυρίαρχου, την απαρχή της κρατικής κυριαρχίας. Μιας κυριαρχίας που αφορά τώρα το κράτος και η οποία υπακούει σε μια διπλή λογική: το φόβο του θανάτου που ωθεί τους ανθρώπους να θέσουν τέρμα, με μια συμφωνία, ένα συμβόλαιο, στο φυσικό νόμο, από τη μία και από την άλλη να μεταβιβάσουν τα δικαιώματα τους στον ένα κυρίαρχο, με στόχο τη συντήρηση του κράτους (Hall-Gieben, 2003: 163-165).

1.2 Ορισμός της κυριαρχίας και η αφετηρία του 1648

Η ιδέα της κυριαρχίας συνδέεται, όπως είδαμε στενά, με τη γέννηση του έθνους-κράτους. Δεδομένου ότι η προέλευση και η ιστορία της νεότερης κρατικής οντότητας συνδέονται αναπόσπαστα με την προέλευση και την εξέλιξη της έννοιας της ίδιας της κυριαρχίας. Σε αυτό το πλαίσιο επαναπροσεγγίζεται το διαχρονικό ζήτημα της τέχνης του

κυβερνάν, της πολιτικής εξουσίας και του άρχειν. Στη διαμάχη μεταξύ της εκκλησιαστικής και της κρατικής εξουσίας, η κυριαρχία πρόσφερε μια νέα νοηματοδότηση της νομιμότητας των διεκδικητών της διακυβέρνησης της κοινωνίας (Hinsley, 1986: 56-62).

Η παραδοσιακή έννοια της κυριαρχίας είναι βασισμένη στη Συνθήκη της Βεστφαλίας του 1648, η οποία και έβαλε τα θεμέλια για τη δημιουργία των νεότερων «εθνών-κρατών». Ήταν, δηλαδή, η Συνθήκη που έδωσε την παραδοσιακή έννοια στο «έθνος-κράτος». Έννοια η οποία θεωρεί ότι έθνος και κράτος ταυτίζονται, υπονοώντας έτσι, ταύτιση της κρατικής και εθνικής ταυτότητας (Bartelson, 1996: 137). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η παραδοσιακή έννοια της κυριαρχίας θεωρεί ότι το «έθνος-κράτος» έχει το απόλυτο δικαίωμα να επιβάλλει μια εκ των άνω ομοιογενοποίηση η οποία, υποτίθεται, θα εξασφαλίσει τη συνοχή και ασφάλεια του. Έχει, έτσι, την απόλυτη ευθύνη για την εσωτερική του διακυβέρνηση η οποία δεν μπορεί να αποδεχτεί εξωτερικές παρεμβάσεις ή επεμβάσεις. Με άλλα λόγια, αυτή η προσέγγιση θεωρεί ότι το «έθνος-κράτος» είναι αδιαπέραστο και ότι τα τεκταινόμενα στο εσωτερικό του αφορούν αποκλειστικά και μόνον τη κυβέρνηση του η οποία έχει και την υποχρέωση να επιβάλλει το νόμο και την τάξη, δηλαδή να είναι κυρίαρχη (Μαυρομούστακου, 1990: 105-106).

«Η κυριαρχία θεωρήθηκε αρχικά ως το ιδιαίτερο γνώρισμα μιας εξουσίας υπέρτατης, απόλυτης και αδιαίρετης, ως το κατεξοχήν γνώρισμα της κρατικής εξουσίας. Αρκετά νωρίς όμως κατέληξε να ταυτίζεται με την ίδια τη σύνθετη έννοια της κρατικής εξουσίας, γιατί ήδη η ενσάρκωση της στο πρόσωπο του απόλυτου μονάρχη αποτέλεσε μια ιδιαίτερα κατανοητή, αθροιστική έκφραση όλων των επί μέρους στοιχείων της», μας λέει η Μαυρομούστακου και συνεχίζει: *«Η παραδοσιακή γαλλική αντιμετώπιση της έννοιας της κυριαρχίας στηρίζεται στη σύμπτωση κυριαρχίας και κρατικής εξουσίας. Άμεση συνέπεια αυτής της θεώρησης είναι ότι δεν υπάρχουν μη κυρίαρχα κράτη. Η κυριαρχία συμφυής με την κρατική εξουσία, αποτελεί αναγκαίο όρο προκειμένου να γίνει αποδεκτή η υπόσταση ενός κράτους.»* (Μαυρομούστακου, 1990: 105). Μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση φαίνεται άκρως αναγκαία, ώστε να

κατανοηθεί πλήρως ο καταλυτικός ρόλος της έννοιας της κυριαρχίας στην ανάδειξη του νεωτερικού έθνους-κράτους, μέσα από χρονικά οριοθετημένες περιόδους. Αυτό που ιστορικά διακρίνεται είναι η εμφάνιση της κρατικής κυριαρχίας με χρονολογικά όρια από την αγγλική αγροτική εξέγερση της δεκαετίας του 1640 με αφετηρία τη Συνθήκη της Βεστφαλίας το 1648 μέχρι το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης το 1789. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το κράτος-έθνος ενσαρκώνεται κυρίως από τους ηγεμόνες οι οποίοι το συγκροτούν καταβάλλοντας προσπάθεια διαμόρφωσης μιας ομοιογένειας πληθυσμών χάριν της κεντρικής κρατικής εξουσίας (Δαγτόγλου, 1986: 40-42). Ο πρωταρχικός σκοπός των ηγεμόνων για την ομοιογένεια αυτή είναι η πολιτική τους ενίσχυση. Δηλαδή, κεντρικός στόχος εδώ είναι η κρατική κυριαρχία για να προστατεύει επαρκώς το έθνος, που θεωρείται βασικός παράγων στη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ κρατών ή κρατικών μονάδων στο διεθνές πεδίο.

«*Autoritas, non veritas facit legem*». (Χόμπς, 2006: 327-328). Με τη μορφή αυτή το κράτος αναδύθηκε στον 16ο και 17ο αιώνα μέσα από τη διάλυση της φεουδαρχικής κοινωνίας και διαδέχτηκε σταδιακά, τις ιστορικά προγενέστερες μορφές κρατικής οργάνωσης, που ήταν οι αυτοκρατορίες, όπως π.χ. η Ρωμαϊκή-Γερμανική Αυτοκρατορία, η Ρωσική, η Οθωμανική. Συγκροτήθηκε ως εξουσία κυρίαρχη, συγκεντρωτική και νομικά θεσμοποιημένη. Εξουσία που οικοδομήθηκε και εκτεινόταν πριν απ' όλα, σε σταθερά εδαφικά σύνορα, τα οποία και οριοθετούσαν το κράτος, εντός του οποίου διαβιούσε ένα ορισμένο έθνος, ένας λαός. Το νέο αυτό σύστημα εγκαινιάζεται μετά την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης της Βεστφαλίας (1648) από τα κυρίαρχα κράτη, μιας και οι κανόνες που υποστήριζαν ήταν κοινοί και εξυπηρετούσαν συγχρόνως και τα συμφέροντα τους, με κεντρικό άξονα πάντα την αδιαπραγμάτευτη έννοια της κυριαρχίας (Χρυσόχοου, 2008: 28-29).

Είναι η περίοδος μέσα στην ιστορία της τέχνης του άρχειν, όπου η ευημερία, η ειρηνική και ευχάριστη ζωή τίθενται πλέον ως σκοπός της κοινωνικότητας και μαζί του ένα

πλατύ ρεύμα χρησιμοθηρικής εμπνεύσεως μετατόπιζε το παλαιό ζήτημα της *ars regendi* σε ένα χώρο όπου θα μπορούσε να δεχθεί μια επιστημονική λύση: εκείνον της οικονομίας, ως τομέα που ρυθμίζεται από την αρμονία των ιδιαίτερων συμφερόντων, τα οποία αφήνουμε να λειτουργούν ελεύθερα, ή τα συντονίζουμε με νομοθετικά μέσα. Και όπως μας λέει ο Χιωτάκης, ερμηνεύοντας τον Max Weber «*Versachlichung der Herrschaft*, πράγμα που σημαίνει ότι ιδιαίτερα λόγω του ανταγωνισμού ανάμεσα στην κοσμική και την εκκλησιαστική εξουσία, την κεντρική και τις περιφερειακές εξουσίες, η κυρίαρχη τάξη πραγμάτων στη Δυτική Ευρώπη αναγκάστηκε να ακολουθήσει μια διαδικασία θεσμοποίησης και νομιμοποίησης σύμφωνα με δικαϊκά-νομικά και τυπικά, λογικά-τεχνικά και εμπράγματα-εξαντικειμενικευμένα κριτήρια, γεγονός που συνέβαλε στην απεξάρτηση από τις αυθαιρεσίες προσώπων. Καίριο ρόλο για την εξαντικειμενίκευση της κυριαρχίας στο δυτικό κόσμο διαδραματίζουν το τυπικό-ορθολογικό δίκαιο και η διοίκηση του κράτους μέσω υπαλλήλων στη βάση τυπικών κανόνων και αντίστοιχων, εκπαιδευτικών ικανοτήτων-δεξιοτήτων.» (Αντωνοπούλου-Χιωτάκης, υπό έκδοση 2011).

1.3 Λαϊκή κυριαρχία και σύγχρονη οπτική

Έτσι, μετά τον Bodin, τον Hobbes, των πρώτων εκφραστών της απόλυτης κυριαρχίας, αλλά και των άλλων μεγάλων πολιτικών στοχαστών της, όπως ο Machiavelli, Bacon, Althusius, Grotius, Spinoza, Pufendorf, Lock, Rousseau, Hume, Bentham, Hegel, Austin, η έννοια της κυριαρχίας διαφοροποιείται από ηγεμονική σε απόλυτη, από απεριόριστη σε λαϊκή. Ένας νέος κόσμος ανατέλλει, καθώς η Βεστφαλιανή Συνθήκη ανέδειξε τις πρώτες νομικά αυτόνομες εδαφικές πολιτικές οντότητες με διακριτά και ουσιαστικά σύνορα (Χρυσόχοου, 2008: 20-21).

Στον νέο αυτό κόσμο η έννοια της κυριαρχίας μεταβάλλεται και από απολυταρχική μεταμορφώνεται σε λαϊκή. Μάλιστα, κατά τον Δαγτόγλου :«η εξασθένιση της έννοιας της κυριαρχίας εν γένει πραγματοποιήθηκε με τα φιλελεύθερα μέτρα του περιορισμού και της αποκεντρώσεως της κρατικής εξουσίας και της εμφανίσεως «συντονιστικών στοιχείων» στο

εσωτερικό δημόσιο δίκαιο και «υπεξουσιαστικών στοιχείων» στο δημόσιο διεθνές δίκαιο.» (Δαγτόγλου, 1986:35) Για να μετατραπεί αργότερα δια μέσου του συντάγματος σε έννοια νομιμοποίησης της κρατικής εξουσίας. Η μορφή που καλείται κάθε φορά να πάρει αποτέλεσε και αποτελεί αντικείμενο της πολιτικής θεωρίας και των πολιτικών στοχαστών. Ο Χρυσόχου μας εισάγει στις διαχρονικές μορφές της κυριαρχίας αναφέροντας ότι: *«οι έννοιες όπως η απολυταρχία, η ηγεμονία, αργότερα η κρατική εξουσία, το κοινωνικό συμβόλαιο (ως «convenant» και μετέπειτα ως «contract»), η κοινοπολιτεία (ως «commonwealth» στη μορφή ενός συλλογικά συντεταγμένου σώματος), η γενική βούληση, ο διαχωρισμός των εξουσιών (και των λειτουργιών) του κράτους, η λαϊκή συναίνεση, το κοινό συμφέρον και η δημοκρατική αρχή, ανάμεσα σε τόσες άλλες πολιτειολογικές, εννοιοκρατικές και διεθνοδικαικές εκφάνσεις της ανθρώπινης κατάστασης, υπογραμμίζουν τον εύπλαστο, ευπροσάρμοστο, πολυειδή και πολύσημο χαρακτήρα της κυριαρχίας.»*(Χρυσόχου, 2008: 18-19).

Μάλιστα, η εξέλιξη της κρατικής κυριαρχίας στο πέρασμα των τεσσάρων περίπου αιώνων από τη γέννηση της, σηματοδοτούσε την ίδια την έννοια της κυριαρχίας, ως τελικής και αναμφισβήτητης πολιτικής εξουσίας στην εδαφική ενότητα, και ότι καμιά άλλη τελική και αναμφισβήτητη εξουσία δεν υφίσταται αλλού. Υπό αυτό το πρίσμα το εδαφικό μόρφωμα, δηλαδή το έθνος-κράτος, εξασφάλισε την προστασία του μέσω του αποκλεισμού κάθε μορφής παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις του από εγχώριους ή εξωγενείς ανταγωνιστικούς δρώντες (Kedourie, 2005: 44-45).

Έτσι, με αναφορά στην ιστορική προέλευση της κρατικής κυριαρχίας, με ταυτόχρονη καθιέρωση των αρχών της απόλυτης εσωτερικής δικαιοδοσίας και της ελευθερίας από κάθε εξωτερική επιβουλή, θεμελιώνεται το σύγχρονο συνταγματικό, διακρατικό σύστημα. Και μάλιστα, διαχρονικά, από τους μεσαιωνικούς χρόνους έως τη σημερινή εποχή, η κρατική κυριαρχία, μέσω ιστορικών μεταβολών, συμβιβασμών και προσαρμογών με αναφορά τόσο στις εξωτερικές όσο και τις εσωτερικές συνιστώσες του

θεσμού, εξακολουθεί να υφίσταται, μεταμορφωμένη ενδεχομένως αλλά συνεχώς παρούσα (Χρυσόχου, 2008: 32-33).

1.4 Η Άνοδος του κυριάρχου έθνους-κράτους

1.4.1 Πρώτη περίοδος του εθνικού κράτους

Όμως η επιβίωση της έννοιας της κυριαρχίας εντός της Ε.Ε. έχει άμεση σχέση με την ιστορική νοηματοδότηση της κυριαρχίας στον νεωτερικό κόσμο, δηλαδή είναι στενά συνδεδεμένη με τη γέννηση, ανάπτυξη και επιβολή του εθνικού κυριαρχικού κράτους. Ως η υπέρτατη εξουσία εντός ενός οριοθετημένου γεωγραφικά χώρου, η έννοια της κρατικής κυριαρχίας δύναται να γίνει περισσότερο κατανοητή στην ιστορική της διάσταση. Αυτή η ιστορική διάσταση της κρατικής κυριαρχίας μπορεί να χωριστεί σε δυο ιστορικές περιόδους: στην πρώτη περίοδο λαμβάνει χώρα μια μακράιωνη εξέλιξη προς μια Ευρωπαϊκή Ήπειρο με την γέννηση των κυριάρχων κρατών. Ενώ κατά τη δεύτερη περίοδο που τοποθετείται χρονικά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τα κυρίαρχα κράτη-έθνη ασκούν τα κυριαρχικά τους προνόμια στον ύψιστο βαθμό (Bartelson, 1996: 55-56).

Με την Ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648 ολοκληρώθηκε ένας μεγάλος κύκλος στην ευρωπαϊκή ήπειρο που ξεκίνησε από τον Μεσαίωνα και κατέληξε στην εμφάνιση του έθνους-κράτους, ως κυριάρχου κράτους. Βέβαια, το Βεσταφαλιανό Κράτος δεν προήλθε ex nihilo, ήταν απότοκο χρόνιας διαδικασίας. Αρχικά το έθνος-κράτος αναδείχθηκε ως ο αποκλειστικός φορέας θεσμοθετημένης εξουσίας στην Ευρώπη. Μιας εξουσίας της οποίας τη δύναμη πλέον δεν αμφισβητούσε φανερά κανείς. Οι Κάτω Χώρες, η Ελβετία, απέκτησαν αδιαμφισβήτητη κυριαρχία (είχαν σαφώς προηγηθεί η Γαλλία και η Βρετανία από πολύ νωρίτερα). Την ίδια περίοδο, τα Γερμανικά Κρατίδια της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είχαν ήδη αποκτήσει το δικαίωμα να συνάπτουν εξωτερικές συμμαχίες, περιορίζοντας ουσιαστικά την κοσμική εξουσία της Εκκλησίας. Επίσης, με την Ειρήνη της Βεσφαλίας, επήλθε και το τέλος της επεμβατικής πολιτικής του Πάπα στα εσωτερικά ζητήματα των

κρατών. Η κοσμική εξουσία απέκτησε την προνομία της υπεροχής έναντι της εκκλησιαστικής εξουσίας (Bartelson, 1996: 181-185).

Το κυρίαρχο κρατικό σύστημα που γεννήθηκε στη Βεστφαλία επεκτάθηκε παγκόσμια για τα επόμενα τρακόσια χρόνια, με αποκορύφωμα την πτώση της αποικιοκρατίας στα μέσα του εικοστού αιώνα, όταν το κράτος έγινε ο μοναδικός φορέας άσκησης της πολιτικής σε ολόκληρο τον πλανήτη.

Καθώς το κυρίαρχο κράτος επικρατούσε στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αργά αλλά σταθερά στην αρχή των Νεότερων Χρόνων, είχαμε την παράλληλη εμφάνιση των πολιτικών στοχαστών που ανέδειξαν το θεσμό του κυρίαρχου κράτους και υπερασπίστηκαν τη νομιμότητα της ύπαρξής του. Στα τέλη του Μεσαίωνα, τον όρο «κράτος» αλλά και σχετικές προς αυτό έννοιες χρησιμοποιούν πολλοί πολιτικοί στοχαστές. Αρχικά ο Niccolo Machiavelli έκανε την πρώτη απόπειρα να περιγράψει τις «Δημοκρατίες» και τις «Ηγεμονίες» χρησιμοποιώντας επί τούτου τον όρο «κρατικό συμφέρον» (*ragione di stato*), στο πλαίσιο πάντα της προσπάθειας του να αναπτύξει το πρόβλημα της αποτελεσματικής διακυβέρνησης. Από μια άλλη οπτική μπορεί κανείς να αναφέρει την καταλυτική επίδραση του Λούθηρου και της Θεολογίας που πρέσβευε την άνοδο των κυρίαρχων κρατών. Καθώς από τη διδασκαλία του και την επακόλουθη Μεταρρύθμιση η Εκκλησία θα έπαυε να ασκεί πολιτική και οικονομική εξουσία και πλέον μόνο ο Βασιλιάς του κάθε κρατιδίου θα γινόταν ο αποκλειστικός υπεύθυνος της υπέρτατης εξουσίας, της κυριαρχίας του βασιλείου του (Sabine, 1988: 392-393).

Επιπλέον, λίγο αργότερα, ο Jean Bodin με τον όρο «*republicae*» εισήγαγε την έννοια της κυριαρχίας ως στοιχείο του κράτους, είτε μοναρχικού, είτε λαϊκού, είτε αριστοκρατικού. Ακόμα, ο Bodin υπήρξε ο πρώτος πολιτικός φιλόσοφος ο οποίος αναφέρθηκε στον όρο της κυριαρχίας αναλυτικά. Στην έννοια του της *souverainete* εντοπίζεται ο πυρήνας του έργου του. Με το *De la Republicae*, το οποίο συνέγραψε το 1576 κατά τη διάρκεια του γαλλικού εμφυλίου πολέμου, καταφέρνει να εντοπίσει την ουσία του πολιτικού προβλήματος και να

αντιληφθεί την αδυναμία αυτό να επιλυθεί με πολιικούς όρους μιας ξεπερασμένης μεσαιωνικής περιόδου, παρά μόνο μέσω μιας νέας έννοιας, στην οποία εξουσιαστές και εξουσιαζόμενοι θα ενσωματωνόταν ως ένα πολιτικό σώμα, πάνω από τον όποιον ανθρώπινο νόμο και θα γίνονταν στην πράξη η πηγή του ανθρώπινου νόμου. Έτσι, μόνο μια υπέρτατη εξουσία εντός μιας εδαφικής περιοχής θα μπορούσε να δυναμώσει την κατακερματισμένη κοινωνία (Bodin, 2010: 3).

Μάλιστα, για να είναι σίγουρος για την αποτελεσματικότητα της κυρίαρχης εξουσίας την σύνδεσε με το φυσικό και το θεϊκό δίκαιο, δεδομένου ότι κανένας ανθρώπινος νόμος δεν θα μπορούσε να είναι υπέρτερος του. Ο Bodin είχε αντιληφθεί την αναγκαιότητα τερματισμού των πολεμικών συρράξεων που αποδυνάμωναν την κρατική ενότητα. Ήταν ένα πράγματι εντυπωσιακό πνευματικό επίτευγμα - η διαπίστωση ότι οι πολεμικές συρράξεις θα επιλύονταν μοναχά εάν θα ήταν δυνατή η εγκαθίδρυση μιας απεριόριστης κυρίαρχης εξουσίας, η οποία όμως δεν θα ήταν απόλυτη. Έτσι, κατόρθωσε να επινοήσει τόσο τη νομιμότητα της κυριαρχίας, διαθέτοντας παράλληλα τη σοφία να παρατηρήσει τους περιορισμούς που αντιστάθμιζε η ορθή άσκηση της στο πολιτικό σώμα, όπου η έννοια της κυριαρχίας καθίσταται αδιαμφισβήτητη αναγκαιότητα (Sabine, 1988: 441-445).

Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes, ήταν επίσης αυτός που συνέγραψε το έργο του κατά τη διάρκεια του Αγγλικού Εμφύλιου Πολέμου και κατέληξε ότι μόνο η έννοια της κυριαρχίας θα μπορούσε να αποτελέσει τη λύση σε αυτό. Με τον Hobbes αναπτύσσεται η τεχνική κατασκευή του κοινωνικού συμβολαίου για πρώτη φορά στην πολιτική θεωρία. Οι άνθρωποι εγκατέστησαν κυρίαρχη εξουσία μέσω ενός συμβολαίου στο οποίο μετέφεραν όλα τους τα δικαιώματα στο Leviathan, το οποίο αντιπροσώπευε την αφηρημένη έννοια του κράτους. Η βούληση του Leviathan ήταν η ανώτατη πολιτική βούλησης και αντιπροσώπευε την ενιαία βούληση όλων εκείνων που του είχαν παραχωρήσει τα δικαιώματά τους. Όπως ο κυρίαρχος του Bodin, έτσι και το Leviathan του Hobbes ήταν υπεράνω νόμου, ένας θνητός Θεός, χωρίς θεσμικούς περιορισμούς ή εξωτερικές υποχρεώσεις. Όπως ο Bodin, ο Hobbes

επίσης τοποθέτησε τον κυρίαρχο μόνο έναντι του Θεού και εν μέρει έναντι του φυσικού δικαίου. Αλλά κατά τον Hobbes, ο νόμος ήταν η διαταγή του κυρίαρχου, απορρέων από τη βούληση του, και η υποχρέωση υπακοής σε αυτόν είναι απόλυτη (Sabine, 1988: 496-505).

Τόσο ο Bodin όσο και ο Hobbes υποστήριξαν την έννοια της κυριαρχίας ως υπέρτατης εξουσίας. Στις μέρες μας η έννοια αυτή εξακολουθεί να επικρατεί ως ο κανόνας της πολιτικής οργάνωσης των κρατών σε όλη την υφήλιο, συμπεριλαμβανόμενων και εκείνων των οποίων η δημοκρατική δομή είναι απύσχα και τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν γίνονται αποδεκτά.

Με τη πάροδο των αιώνων νέες ερμηνείες της πηγής της κυριαρχίας αναπτύχθηκαν. Κορύφωση μάλιστα στον πολιτειολογικό στοχασμό αποτέλεσε η λεγόμενη γενική θεωρία του κράτους, που δημιουργήθηκε από τη γερμανική νομική επιστήμη του 19ου αιώνα, με κυριότερους εκπροσώπους της, τους Paul Laband, Gerhard Meyer και Georg Jellinek, ο οποίος αντιμετώπισε το κράτος ως νομικό φαινόμενο, χωρίς όμως να αγνοεί το γεγονός πως η διαμόρφωση του κρατικού φαινομένου είναι αποτέλεσμα μιας μακράς ιστορικής διεργασίας. Έτσι, όρισε το κράτος ως εξής: «Κράτος είναι λαός μόνιμα εγκατεστημένος σε ορισμένη χώρα και οργανωμένος σε νομικό πρόσωπο που ασκεί πρωτογενή εξουσία» (Δημητρόπουλος, 2004: 114).

Ακόμη, σύμφωνοι με τη θεωρία ότι το κράτος έχει νομική προσωπικότητα ήταν και οι Γάλλοι δημοσιολόγοι της ίδιας περιόδου, Audeman Esmein και Raymond de Malberg. Σύμφωνα με τον πρώτο το κράτος είναι η νομική προσωπικότητα του έθνους, ενώ σύμφωνα με τον δεύτερο στο έθνος προσδίδει ταυτότητα η οργάνωση του υπό σύστημα κανόνων δικαίου, οπότε και συνίσταται σε κράτος.

Η θεωρία όμως της νομικής προσωπικότητας του κράτους και κατ' επέκταση της κυριαρχίας του από την αρχή δέχτηκε πολλές κριτικές, καθώς πολλές θεωρίες περί κράτους την απέρριψαν ως μη ορθή. Οι σπουδαιότερες μεταξύ των θεωριών αυτών είναι η «θετική θεωρία» του Leon Duguit και η «καθαρή θεωρία του Δικαίου» του Hans Kelsen. Ο Duguit

καταπολέμησε την άποψη ότι το κράτος είναι νομικό πρόσωπο που διαθέτει πρωτογενή εξουσία. Κατά την γνώμη του, το κράτος είναι ένα απλό πραγματικό γεγονός που συνίσταται στη διάκριση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων, η οποία ως στοιχείο του κράτους σημαίνει απλώς την επιβολή της βούλησης ορισμένων πάνω στους υπόλοιπους ως πραγματικό γεγονός και όχι το ότι η βούληση των μεν αξιολογείται ως ανώτερη από τη βούληση των δε. Η επιβολή της θέλησης των κυβερνώμενων επί των κυβερνώντων στηρίζεται στο γενικό κανόνα του δικαίου (regle de droit) και όχι στην άποψη ότι η εξουσία αποτελεί δικαίωμα που ανήκει στο κράτος (Μαυριάς, 2005: 56).

Ο Kelsen από την άλλη πλευρά ήταν αντίθετος και προς την κλασική αλλά και προς τη θετική θεωρία, καθώς δε θεμελιώνει την έννοια του κράτους στο έμψυχο στοιχείο, όπως εκείνες. Αντίθετα ταύτισε το κράτος με το δίκαιο υποστηρίζοντας ότι: *«Κράτος είναι το σύνολο των νομικών κανόνων που ισχύουν εκάστοτε σε ορισμένο λαό»*. Το κράτος, εφόσον αποτελεί προσωποποίηση των νομικών κανόνων, ανήκει στον κόσμο των ιδεών. Είναι σύνολο κανόνων που δε ρυθμίζουν το «είναι» (sein), αλλά το «δέον γενέσθαι» (sollen) (Γεωργόπουλος, 1991: 23).

Την ίδια χρονική περίοδο και στις απαρχές του 20ου αιώνα κάνει την εμφάνιση του ο Γερμανός φιλόσοφος και νομικός Carl Schmitt, του οποίου το έργο Πολιτική Θεολογία, κάνει επίκληση της αρχικής έννοιας της κυριαρχίας, του Bodin και του Hobbes, *«Soveräen ist, wer über den Ausnahmezustand entscheidet»* (Schmitt, 2005: 5). Η παροιμιώδης φράση του: *«κυρίαρχος είναι αυτός που αποφασίζει στην εξαιρετική περίπτωση»*, φανερώνει το πνεύμα του, να δηλώσει ότι ο κυρίαρχος είναι υπεράνω κάθε συνταγματικού καταστατικού χάρτη και θα έπρεπε να δύναται να λαμβάνει την απόφαση για το καλό της κρατικής υπόστασης σε έκτακτη περίπτωση.

Αξιοσημείωτη όμως είναι και η άποψη του Carl Schmitt ότι η υποχώρηση του πολιτικού στοιχείου από την κυριαρχία του οικονομικού ως ένα σύνθετο φαινόμενο, που απηχεί τη ζοφερή κατάσταση που περιγράφει ο Max Weber ως μετατροπή του σύγχρονου

κράτους σε μια μεγάλη επιχείρηση: «Σήμερα, τίποτε δεν είναι πιο μοντέρνο από τον αγώνα ενάντια στο πολιτικό στοιχείο. Αμερικανοί κεφαλαιούχοι, τεχνικοί της βιομηχανίας, μαρξιστές, σοσιαλιστές και αναρχοσυνδικαλιστές επαναστάτες συνενώνονται στην απαίτηση να παραμεριστεί η υποκειμενική-φατριαστική κυριαρχία της πολιτικής με τον απροσωπώληπτο πραγματισμό της οικονομικής ζωής. Στο εξής, όπως λέγεται, θα πρέπει να υπάρχουν μόνο οργανωτικά-τεχνικά και οικονομικά-κοινωνιολογικά καθήκοντα, όχι όμως πολιτικά προβλήματα. Το κυρίαρχο σήμερα είδος οικονομικής-τεχνικής σκέψης δεν είναι πλέον καν σε θέση να αντιληφθεί μιαν πολιτική ιδέα. Το σύγχρονο κράτος φαίνεται να έγινε πράγματι ό,τι βλέπει σ' αυτό ο Max Weber: μια μεγάλη επιχείρηση». Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι ο Schmitt δεν παραλείπει να διαγνώσει τον βαθιά πολιτικό χαρακτήρα της «αποπολιτικοποίησης» που επαγγέλλεται ο φιλελευθερισμός και που συνίσταται σε μια προϊούσα ώσμωση κράτους και κοινωνίας, με αποτέλεσμα την εξαλείψει κάθε ουδέτερο πεδίο και την άνευ όρων παράδοση του κράτους στις πιέσεις των κοινωνικών εταίρων. Ο Schmitt με αφαιρετικό τρόπο αποδεσμεύει την πολιτική και νομική έννοια της κυριαρχίας από κάθε κανονιστικότητα και από κάθε εξάρτηση προς δεδομένους συσχετισμούς δυνάμεων. Όπως ο πόλεμος ως εξαιρετικό σημείο προσανατολισμού της σχέσης Φίλου-Εχθρού αποκαλύπτει τον πυρήνα του Πολιτικού, έτσι και η εξαίρεση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης τοποθετείται στο κέντρο της νομικής πραγματικότητας και αποκαλύπτει την ουσία της απόλυτης κυριαρχίας, όπου κυρίαρχος καθίσταται ο εν δυνάμει νικητής από την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης (Schmitt, 2005: 105).

1.4.2 Δεύτερη περίοδος του εθνικού κράτους

Με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948, έγινε το πρώτο μεγάλο βήμα εξάρτησης της εσωτερικής κυριαρχίας από τον διεθνές παράγοντα. Αλλά η εξάρτησης αυτή έγινε περισσότερο αποτελεσματική ένα χρόνο αργότερα το 1950 με την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Συμβούλιου για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Έτσι υπονομεύεται η κρατική κυριαρχία, καθώς γίνεται

πράξη η κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, των μειονοτήτων από διεθνείς συμφωνίες και συμβάσεις, η ανάπτυξη ενός όλο και ευρύτερου μηχανισμού παρέμβασης σε τρίτες χώρες, όπως και εργαλείων για την επιβολή κυρώσεων, που αναντίρρητα παίζουν ρόλο διαβρωτικό στην κλασική έννοια της κρατικής κυριαρχίας (Jackson, 2007: 123-127).

Μεγάλη συμβολή στη νέα θεώρηση της έννοιας της κυριαρχίας και στην ανάδειξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά την περίοδο αυτή, έπαιξαν δυο σημαντικοί πολιτικοί φιλόσοφοι: ο Bertrand de Jouvenel και ο Jacques Maritain. Και οι δυο αποδόμησαν την κλασική έννοια της απόλυτης κυριαρχίας. Αρχικά ο De Jouvenel αναγνωρίζει την σημασία της κυριαρχίας ως απαραίτητου συστατικού της ύπαρξης του νεωτερικού κράτους. Όμως επιχειρηματολογεί υπέρ της νομιμοποίησης της εξουσίας, αν και δεν είναι απόλυτα πεπεισμένος ότι ο καταστατικός χάρτης και η εφαρμογή της νομιμότητας αρκούν από μόνα τους. Αισιοδοξεί, ότι μια ηθική κοινωνία πολιτών, μπορεί να αποτελέσει το φραγμό στον κυρίαρχο (De Jouvenel, 1957: 201).

Ο Maritain από την άλλη, προχωρεί ένα βήμα περισσότερο, γίνεται επικριτικός και πιστεύει ότι η πρέπει να απαλλαγούμε από την λέξη και την έννοια της κυριαρχίας, όχι απλά γιατί δεν συνάδει με τη Δικαϊκή προσέγγιση ενός δημοκρατικού κράτους, αλλά κυρίως επειδή ανήκει στο σκοτεινό παρελθόν των βασιλείων και των ηγεμονιών που έχουν παρέλθει. Η κυριαρχία ως έννοια, ήταν συνδεδεμένη με τους μονάρχες και όχι με το Λαό, δεδομένου ότι εξυπηρετούσε μόνο τα συμφέροντα τους και όχι τη λαϊκή θέληση (Maritain, 1969: 30-36).

Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την κατάρρευση της Κομμουνιστικής Ευρώπης ένα νέο ερώτημα τίθεται ως προς την κυριαρχία. Το ερώτημα αυτό ασχολείται με το κατά πόσο στις μέρες μας, στην εποχή μεγάλων ανατροπών, στο πλαίσιο των οποίων ο αποκλειστικός δεσμός μεταξύ χωρικότητας και πολιτικής εξουσίας έχει μετασηματιστεί εξαιτίας της παγκοσμιοποιημένης αγοράς, το εθνικό κράτος χάνει την κυριαρχία του. Για πολλούς σύγχρονους πολιτικούς αναλυτές η έννοια της θεσμικής κυριαρχίας, όπως ακριβώς

και οποιαδήποτε άλλη βασική πολιτική έννοια, αργά ή γρήγορα θα υποστεί κάποιο μετασχηματισμό. Σύμφωνα όμως με άλλους, ο θεσμός της κυριαρχίας εμπεριέχει κάποια στοιχεία σταθερότητας που αποτελούν τον δικανικό πυρήνα της κυριαρχίας και που αποδεικνύει τη μη μεταλλαγή της κυριαρχίας ως θεσμικής οντότητας (Jackson, 2007: 152-154).

Όμως, και αν ακόμα γίνει αποδεκτή η αντίληψη ότι στις μέρες μας υπάρχει μετασχηματισμός της κυριαρχίας. Απουσιάζει η όποια σαφής απόδειξη ότι η διαδικασία αυτής της μεταλλαγής υλοποιείται ήδη, ή ενδέχεται αυτό να λάβει χώρα στο εγγύς μέλλον. Μάλιστα στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί η άποψη ότι η κυριαρχία αυτή καθαυτή ποτέ δεν υπήρξε ολόκληρη, δεδομένου ότι ποτέ δεν υπήρξε απόλυτη κυριαρχία και απόλυτη αυτονομία του έθνους-κράτους. Επομένως η όποια θεωρία μετασχηματισμού ή μειώσεως της κυριαρχίας του εθνικού κράτους δεν συνιστά νέο φαινόμενο το οποίο και δεν γίνεται αποδεκτό εξ ορισμού. Η οικονομική έκρηξη της παγκοσμιοποιημένης αγοράς κατά συνέπεια δεν έχει επιφέρει αλλαγές στην ποιότητα της υπέρτατης κρατικής εξουσίας, η οποία έτσι και αλλιώς ήταν ανέκαθεν μια μη ολοκληρωμένη εξουσία. Επίσης, είναι γνωστό ότι το εθνικό κράτος είχε ανέκαθεν εσωτερικές δεσμεύσεις που δημιουργούσαν de facto περιορισμούς στην κρατική του κυριαρχία (Krasner, 1999: 7-11).

Από την άλλη υπάρχουν πολιτικοί αναλυτές που υποστηρίζουν ότι στην διεθνοποιημένη κοινωνία η υπονόμηση της κυριαρχίας του κράτους είναι μια πραγματικότητα, η οποία αποδεικνύεται εμπράκτως από την ύπαρξη των υπερεθνικών θεσμών, που προκαλούν ρήγματα στη συνεκτικότητα της κυριαρχίας. Η ανάπτυξη υπερεθνικών διασυνδέσεων και δικτύων, η εμφάνιση του νέου παρεμβατισμού, αποτελούν στοιχεία υπονόμησης της κρατικής κυριαρχίας. Θεμελιακή αιτία υπονόμησης της κρατικής κυριαρχίας θεωρείται ακόμα η δημιουργία υπερεθνικών-περιφερειακών ενώσεων. Έτσι νέες αντιφάσεις κάνουν την εμφάνιση τους, όπως στον τομέα της οικονομίας που επεκτείνεται

σταδιακά πέρα του οικονομικού χώρου του έθνους–κράτους και κατά συνέπεια και της πολιτικής κυριαρχίας που το εθνικό κράτος πρεσβεύει (Krasner, 1999: 12-20).

Μάλιστα σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι η εμφάνιση του εθνικού κράτους με τα χαρακτηριστικά που το ξέρουμε σήμερα την εποχή της Νεωτερικότητας, δεν δημιουργήθηκε παρά για να ικανοποιήσει τις αυξανόμενες ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής, δηλαδή: την ελεύθερη κυκλοφορία των μαζικά πλέον παραγόμενων προϊόντων χωρίς πολλαπλούς φόρους και ελέγχους, πράγμα που επιτεύχθηκε με την κατάργηση της φεουδαρχίας και τη δημιουργία μιας ενιαίας κρατικής επικράτειας και αγοράς, με συγκεκριμένα ρυθμιστικά μέτρα που στη δυτική Ευρώπη είχαν αρχίσει να λαμβάνονται ήδη από το 15ο και 16ο αιώνα. Οι ίδιες αυτές ανάγκες που έφτιαξαν το εθνικό κράτος, αυτές και το οδηγούν σε μετασχηματισμό. Αυτές θα επιφέρουν την αποδυνάμωση του, εφόσον οι πάγιες ανάγκες των επιχειρήσεων να επεκτείνουν συνέχεια τον χώρο οικονομικής τους δραστηριοποίησης απαιτούν οικονομίες κλίμακας, και άρα υπέρβαση των εθνικών συνόρων (Κοτζιάς, 2004: 29).

Με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης τίθεται πλέον το ερώτημα εάν αυτό το νέο μόρφωμα υπερβαίνει το εθνικό κράτος και του στερεί την κυριαρχία του, δεδομένου ότι οι διαδικασίες ολοκλήρωσης εκφράζουν μια γενικότερη τάση δημιουργίας νέων χωρητικοτήτων κρατηκότητας. Σίγουρα τα αρχικά στάδια ενσωμάτωσης λειτουργούν προς όφελος των κρατών μελών, λαμβανομένου υπόψη την ασυμμετρία δομικής ισχύος που υπάρχει μεταξύ τους. Στην πορεία όμως διαπιστώνεται μια ενδυνάμωση των γραφειοκρατικών μηχανισμών αλλά και των ισχυρών εθνικών κρατών να απεξαρτοποιήσουν σχετικά αυτές τις διαδικασίες από τον έλεγχο πριν απ' όλα των αδύνατων κρατών μελών, όχι όμως, από τον έλεγχο κάθε εθνικού κράτους. Έτσι, το διακύβευμα της τροποποίησης ή όχι της κρατικής κυριαρχίας συνεχίζει να ταλανίζει τους πολιτικούς αναλυτές. Εξαλείφεται, μεταλλάσσεται, αποκεντρώνεται, ανατίθεται σε άλλους, είναι μόνο μερικές από τις πολλές

διαφορετικές προσεγγίσεις που καταπιάνονται με το θέμα της κυριαρχίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Walker, 2003b: 20-28).

Κεφάλαιο 2: Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση-οι διαστάσεις της κυριαρχίας.

2.1 Κυριαρχία μια πολιτική σχέση-εσωτερική κυριαρχία

Η κυριαρχία αποτελεί, για όσους τη δέχονται, πάντοτε μια θεμελιώδη, βασική έννοια. Διαφέρουν όμως εκ διαμέτρου οι απόψεις όσον αφορά στη σχέση κυριαρχίας και δικαίου: κάποιιοι τη θεωρούν θεμελιώδη νομική, ενώ άλλοι θεμελιώδη προ-νομική ή πολιτική έννοια. Η διαφορά γνώμών όμως αναφέρεται στην αφηρημένη, εκτός των ιστορικών δεσμεύσεων ιστάμενη έννοια της κυριαρχίας. Η κυριαρχία, ως ιστορική έννοια, δηλώνει την υπέρτατη, κατά το δίκαιο, εξουσία. Μάλιστα, η σύγχρονη νομική επιστήμη κάνει σαφής διάκριση μεταξύ εσωτερικής ή συνταγματικής και της εξωτερικής ή διεθνούς κυριαρχίας (Δαγτόγλου, 1986: 55).

«Η κυριαρχία είναι η δύναμη που λογίζεται ως υπέρτατη σε σχέση με κάθε άλλη δύναμη στο εσωτερικό του κράτους (εσωτερική κυριαρχία) και ανεξάρτητη απέναντι σε κάθε άλλη δύναμη εξωτερική (εξωτερική κυριαρχία). Δεν υπόκειται άρα σε καμία άλλη δύναμη ούτε ανέχεται άλλη ανώτερη από αυτήν», μας αναφέρει ο Μανιτάκης (Μανιτάκης, 2007: 55-56).

Και συνεχίζει *«η εξουσία του κυρίαρχου δεν βασίζεται σε προϋπάρχοντα νομικό κανόνα ούτε είναι δημιούργημα νομικό, είναι μια κατάσταση πραγματική, γι' αυτό και η κυριαρχία νοείται πρώτα, ως σχέση πολιτική. Δεν μπορεί άλλωστε να επικριθεί ή να κατακριθεί ως δίκαιη ή άδικη ούτε να χαρακτηριστεί νόμιμη ή παράνομη, αφού προϋπάρχει λογικά του θετού δικαίου και αναπαριστά μια δύναμη που απλώς υπάρχει, που είναι. Με αυτή την έννοια είναι μια εξουσία ελεύθερη από νομικές δεσμεύσεις (potesta legibus soluta), επειδή δεν υπόκειται παρά μόνον στους φυσικούς νόμους και στις δεσμεύσεις που θέτει ή αποδέχεται η ίδια, και αυτοί οι*

νόμοι δεν είναι άλλοι από τους νόμους της φύσης, στους οποίους περιλαμβάνονται ο σεβασμός των φυσικών ελευθεριών, της προσωπικής ασφάλειας, της ζωής και της ιδιοκτησίας» (Μανιτάκης, 2005: 26-27).

Όμως, στη σημερινή πραγματικότητα γίνεται γενικά αποδεκτό ότι η νομική έννοια του δημοκρατικού κράτους, ως βασική συνισταμένη της λαϊκής κυριαρχίας, περιλαμβάνει τρία στοιχεία: α/ Τον Λαό, δηλαδή το σύνολο των ατόμων που διαθέτουν την ιθαγένεια του, β/ τη χώρα, δηλαδή την εδαφική περιοχή μέσα στην οποία ασκείται η συγκεκριμένη κρατική εξουσία και γ/ την πρωτογενή εξουσία, δηλαδή την υπέρτατη ικανότητα αποτελεσματικής επιβολής μιας βούλησης πάνω σε άλλες. Σε αυτό το σημείο η έννοια της κυριαρχίας παρουσιάζεται να είναι κεντρικής σημασίας, καθώς συμβαδίζει ιστορικά και εν πολλοίς συνταυτίζεται με το σύγχρονο συνταγματικό κράτος, αποτελώντας την πεμπτούσια του. Δεδομένου ότι η κυριαρχία αποτελεί την βασική συνισταμένη της ολοκληρωμένης και τέλειας πολιτικής εξουσίας, ούσα η ίδια ανεξάρτητη από κάθε άλλη ανώτερη βούληση, φυσικής ή νομικής φύσεως. Κατά συνέπεια, κυρίαρχη είναι η κρατική εξουσία όταν οποιοσδήποτε νομικός περιορισμός προέρχεται μόνο από αυτή και όχι από ξένη θέληση (Μανιτάκης, 2005: 34-36).

Ως εσωτερική κυριαρχία νοείται η νομική ικανότητα του κράτους να μην περιορίζεται στα όρια της εξουσίας του παρά μόνον εφόσον το επιθυμεί. Η εσωτερική αυτή κυριαρχία είναι πρωτογενής, μονομερής και υπέρτατη. Μάλιστα μας τονίζει σε αυτό το σημείο ο Μανιτάκης ότι: *«Ο εκάστοτε φορέας της κυριαρχίας, ο κυρίαρχος- που μπορεί να είναι ο μονάρχης, το έθνος, ο λαός, ο δικτάτορας ή νομική προσωπικότητα του κράτους-, διαθέτει το μονοπώλιο του καταναγκασμού και μια δύναμη μονομερούς προσταγής και επιβολής, η οποία απορρέει μόνο από τη δική του θέληση και αυτοδυναμία, χωρίς να εξαρτάται από συναίνεση των υποκειμένων επί των οποίων εκδηλώνεται η προσταγή ή από την ευλογία κάποιας υπερβατικής ή θείας θέλησης».*

Έτσι συνεχίζει ο Μανιτάκης, «η εσωτερική κυριαρχία εμφανίζεται απόλυτη, διότι ως υπέρτατη εξουσία αποτελεί ιδιότητα ενός αποκλειστικού υποκειμένου, η οποία δεν εξαρτάται ούτε υπόκειται στη βούληση άλλου υποκειμένου» (Μανιτάκης, 2007: 56-57). Η θέσπιση νομοθετικού πλαισίου, ως μοναδικού φορέα εξουσίας, αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό της εσωτερικής κυριαρχίας. Καθώς η εσωτερική κυριαρχία είναι αυτή που επιβάλλει και δικαιολογεί τη μονοπώληση του θετού δικαίου από το κράτος (Μανιτάκης, 2007: 56-57).

Όμως, όπως ορθά μας επισημαίνει ο Δαγτόγλου: «η κυριαρχία δεν είναι απόλυτη, αλλά ιστορικά εξαρτημένη, καθαρά «λειτουργική» έννοια, καθοριζόμενη πλήρως από τον σκοπό τον οποίο ιστορικά κλήθηκε και καλείται να εκπληρώσει (*funktionaler Begriff, Zweckbegriff*). Από τον σκοπό αυτό της κυριαρχίας (εγγύηση της ειρήνης και της ασφάλειας) προκύπτουν τα όρια της, τα οποία χαράζονται από το Σύνταγμα και προπάντων από τα ατομικά δικαιώματα.» (Δαγτόγλου, 1986: 15).

2.2 Εξωτερική κυριαρχία

Σκοπός πρωταρχικός της κρατικής κυριαρχίας, σε όλες της τις ιστορικές εκφάνσεις, είναι η διασφάλιση της ειρήνης και της ασφάλειας των πολιτών. Κάτι το οποίο επιτυγχάνεται σε συνδυασμό και με την εξωτερική κυριαρχία. Η εξωτερική κυριαρχία δηλώνει τη νομική ανεξαρτησία του κράτους, δηλαδή την απουσία κάθε δεσμού εξάρτησης από άλλη δύναμη έξω από αυτό καθώς και την έλλειψη υποταγής σε δύναμη ιεραρχικά υπέρτερη. Έτσι οι νομικοί περιορισμοί που δέχεται το κράτος από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου αποτελούν ουσιαστικά προϊόν αυτοδέσμευσης του και όχι ετεροκαθορισμού του. Και όπως εν συνεχεία μας αναφέρει ο Μανιτάκης: «Η εξωτερική κυριαρχία είναι σχετική, διότι είναι αναγκασμένη να συνυπάρχει με άλλες ισότιμες κρατικές κυριαρχίες και να συναντά εξ αυτού του γεγονότος περιορισμούς οριζόντιους ή και κάθετους (Μανιτάκης, 2007: 56-57).

Από την πλευρά του μας τονίζει ο Δαγτόγλου ότι: «Στις σχέσεις μεταξύ κρατών η έννοια της εξωτερικής κυριαρχίας έπαιξε ανέκαθεν κεντρικό ρόλο. Η ιστορική καταγωγή της

έννοιας της κυριαρχίας από τον αγώνα των τοπικών ηγεμόνων κατά του Πάπα και του Αυτοκράτορα αφορούσε πρώτα-πρώτα το δημόσιο διεθνές δίκαιο (με σπουδαίες εννοείται εσωτερικές αντανakλάσεις), όπως ο αγώνας κατά των φεουδαρχικών προνομίων και υπέρ της ελευθερίας των πόλεων συνέβαλε στην γένεση της εσωτερικής κυριαρχίας. Ακριβώς όμως η παλαιότερη μορφή της κυριαρχίας, η εξωτερική κυριαρχία αμφισβητείται σήμερα περισσότερο από την εσωτερική, συχνά δε μάλιστα απορρίπτεται.» (Δαγτόγλου, 1986: 69).

Και συνεχίζει «Η διεθνής ανεξαρτησία η οποία αποτελεί την ουσία της εξωτερικής κυριαρχίας, σημαίνει κατά την κλασική θεωρία παθητικός μεν την μη επέμβαση, ενεργητικός δε το δικαίωμα συμμαχίας» (Δαγτόγλου, 1986: 70.) Όμως, το διεθνές δίκαιο, το οποίο και εξελίχθηκε λόγω της έννοιας της κυριαρχίας σε δίκαιο απλά και μόνο συντονισμού της διεθνούς έννομης τάξης πραγμάτων, αποκτά στην πράξη υπεξουσιαστικά στοιχεία. Κατά τον ίδιο τρόπο το συνταγματικό δημόσιο δίκαιο αποκτά, με την όλο και περισσότερο αυξανόμενη δύναμη και την αξίωση σύμπραξης των διαφόρων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών οργανώσεων συμφερόντων, συντονιστικό ρόλο (Δαγτόγλου, 1986: 73).

2.3 Κυριαρχία: από πολιτική έννοια σε έννοια δικαίου και σε συνταγματική έννοια

2.3.1 Μορφολογία μιας εξελισσόμενης έννοιας

Η προοπτική μιας πολιτειακής μετεξέλιξης της Ευρώπης φαίνεται να βάζει σε δοκιμασία εδραιωμένες δικαϊκές πεποιθήσεις και ο προβληματισμός είναι εύλογος. Το μέλλον της Ε.Ε. δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια δύσκολη δοκιμασία της ελαστικότητας των εθνικών συνταγμάτων, αλλά ως ένα βήμα ιστορικής συνέχειας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (Δ.Θ.Τσάτσο, 1994: 27). Η κυριαρχία, ως έννοια πολιτική, προϋπάρχει, όπως ήδη αναφέραμε στα προηγούμενα κεφάλαια, των νεωτερικών συνταγματικών κρατών. Ωστόσο, η μεταξύ τους σχέση είναι στενή, εφόσον το σύνταγμα αποτελεί την κανονιστική τάξη της κυριαρχίας (Δ.Θ.Τσάτσο, 1994: 205).

Με την ιστορική επισκόπηση της έννοιας της εξελισσόμενης κυριαρχίας, οδηγούμαστε στην κατανόηση της σημερινής σημασίας της για το συνταγματικό δίκαιο.

Μάλιστα, η πρόκριση αυτής μας της προσέγγισης έχει τις ρίζες της στη μακροβιότητα της κυριαρχίας ως κεντρικής έννοιας στην πολιτειολογική, κοινωνιολογική και δικαϊκή σκέψη (Δ.Θ.Τσάτσο, 1994: 36). Βασικό χαρακτηριστικό της εξελισσόμενης έννοιας της κυριαρχίας είναι η προσαρμογή της στην κοινωνική δυναμική των ανθρωπίνων σχέσεων. Έτσι, είναι δυνατός ένας διαχωρισμός σε τρεις φάσεις κυριαρχίας: κυριαρχίας του υποκειμένου, κυριαρχίας του καταστατικού χάρτη και ο μετασχηματισμός της συνταγματικής κυριαρχίας.

2.3.2 Η Κυριαρχία του υποκειμένου.

Σε αυτήν την πρώτη φάση, η βεβαιότητα της αναγνώρισης των δεσμευτικών κανονιστικών προσταγμάτων οφείλεται στη μοναδικότητα μιας προσωπικής πηγής του δικαίου. Η πηγή του δικαίου ήταν μία και η ταυτότητα που προσέδιδε σε αυτό ήταν δεσμευτική. Επρόκειτο, δηλαδή, για το πρόσωπο στο οποίο υποχρεωνόταν να υπακούουν όλα τα μέλη της πολιτικής κοινωνίας και το οποίο δεν όφειλε υπακοή σε κανέναν. Η ισχύς του προσώπου αυτού ήταν ο λόγος του δικαίου (Μανιτάκης, 1996: 244).

Η ζητούμενη ενότητα του δημοσίου χώρου έναντι της διαρκούς απειλής της κοινωνικής αναρχίας και των ατελείωτων εμφυλίων και άλλων πολέμων, διασφαλιζόταν μοναχά μέσω της ύπαρξης ενός μόνο κυρίαρχου προσώπου, η αδιαμφισβήτητη βούληση του οποίου λειτουργούσε ενοποιητικά για την έννομη τάξη. Η συνεκτικότητα, φυσικά, της έννομης τάξης σε αυτή τη φάση δεν ήταν ουσιαστική (Κονδήλης, 1991: 99).

Η δεσμευτικότητα της κανονιστικής του βούλησης δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί με όρους αντικειμενικότητας ή αλήθειας. Οι αποφάσεις του ενός κυρίαρχου ήσαν υπέρτερες, είτε διότι δεν μπορούσε να νοηθεί καμία κανονιστική οντότητα υπεράνω του δικού του λόγου, είτε διότι αυτός ήταν ο μόνος κάτοχος της αλήθειας. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η κανονιστική αυθεντία ήταν μία και μόνη. Μπορούσε να αμφισβητηθεί μόνο με τη βία, που θα αναδείκνυε έναν νέο Κυρίαρχο, ο οποίος θα εγκαθίδρυε, με τη σειρά του, μια νέα τάξη δικαίου και κοινωνικής ειρήνης (Bartelson, 1996: 128-131).

Η ύπαρξη πολιτικών κοινωνιών, που απαρτίζονται από τον Κυρίαρχο και τους υπηκόους του, δηλαδή τα πρόσωπα που υπόκεινται στην εξουσία του Κυριάρχου, αποτελεί όρο εκ των ουκ άνευ της ύπαρξης του θετικού δικαίου, που ταυτίζεται με τις προσταγές του Κυριάρχου προς τους υπηκόους του. Οποιαδήποτε προσταγή εντός μιας πολιτικής κοινωνίας, που απευθύνεται προς τους υπηκόους της χωρίς να προέρχεται από τον οικείο Κυρίαρχο, δεν μπορεί να λογίζεται ως δίκαιο εντός αυτής της πολιτικής κοινωνίας (Austin, 1995: 191).

Ο κόσμος, σε αυτή τη φάση της κυριαρχίας, είναι χωρισμένος σε εδαφικές περιοχές, που αντιστοιχούν σε αυτοτελείς πολιτικές κοινωνίες. Σε κάθε μια από τις κοινωνίες αυτές αντιστοιχεί μόνο ένα σώμα κανόνων δικαίου. Κάθε κανόνας διακρίνεται ως δεσμευτικός όχι λόγω του περιεχομένου του, αλλά λόγω της τυπικής ταυτότητας του ως προσταγής προερχόμενης από ένα συγκεκριμένο κυρίαρχο πρόσωπο, επειδή δηλαδή πηγάζει από μια κυρίαρχη πολιτική βούληση.

Έτσι, οι κυρίαρχοι αποτελούν τα κέντρα, δηλαδή τα σταθερά σημεία αναφοράς, των αυτοτελών πολιτικών κοινωνιών, στις οποίες χωρίζεται ο κόσμος ως εδαφική ολότητα, στην οποία κατοικούν οι άνθρωποι. Σε αυτήν την πρώτη φάση της έννοιας της κυριαρχίας τα κυρίαρχα υποκείμενα, οι φορείς της υπέρτατης εξουσίας, αποτελούν ουσιαστικά το δίκαιο, εντός ενός κατακερματισμένου κόσμου, όπου το διεθνές δίκαιο είναι ένα μη θετικό δίκαιο, που αφορά μόνο τη συμπεριφορά μεταξύ κυριάρχων και συνδέεται μόνο με ηθικές μεταξύ τους υποχρεώσεις (Austin, 1995: 222).

2.3.3 Η κυριαρχία του καταστατικού χάρτη

Στη νεότερη εποχή, ο ιδιωτικός χώρος διεκδίκησε την επαναριοθέτηση του σε σχέση με το δημόσιο, τείνοντας στη σχετική αυτοτέλεια του ως προς την εξάρτηση του από την εξουσία του κυριάρχου υποκειμένου (Μανιτάκης, 1994: 69). Στο κοινωνικό-πολιτικό πεδίο, η ανερχόμενη αστική τάξη διεκδίκησε τον περιορισμό της *legibus solutae* εξουσίας

των Κυριάρχων, προς όφελος της ελευθερίας και της ιδιοκτησίας των ιδιωτών (Van Gaenegem, 1991: 194-196).

Το αποτέλεσμα της εξέλιξης αυτής ήταν το πρόταγμα της ασφάλειας δικαίου, ως εγγύησης της κοινωνικής ειρήνης, να μην ταυτίζεται με τη βεβαιότητα ως προς κάποια προσωπική πηγή του δικαίου, όπως συνέβαινε στην πρώτη φάση της κυριαρχίας. Το Σύνταγμα ήρθε στο προσκήνιο, ως μια σπουδαία επινόηση της Νεωτερικότητας. Τα συντάγματα, έτσι, αποτελούν το καίριο κανονιστικό προϊόν που σηματοδοτούν την έναρξη των Νέων Χρόνων. Καθώς η έννοια του συντάγματος συνδέθηκε στενά με αυτήν του εθνικού κράτους, με άμεσο αποτέλεσμα την ανάδυση των δημοκρατικών συνταγματικών κρατών (Verfassungsstaate) (Τσατσος, 1994: 111). Τα εθνικά συντάγματα εξέφρασαν από τη μια ευρεία σύμβαση εντός των πολιτικών κοινωνιών, υπηρετώντας μια πρωτόγνωρη ουσιαστική και διαδικαστική νομιμοποίηση των ασκούντων τη κρατική εξουσία, από την άλλη, τον περιορισμό άσκησης της κρατικής εξουσίας από το Δίκαιο (Rechtsstaat). (Van Gaenegem, 1991: 15-20).

Η μετάβαση της υπέρτατης εξουσίας από τον έναν στην πλειοψηφία συνδέθηκε με την ανάδυση ενός νέου συλλογικού υποκειμένου: του Λαού, που προσωποποίησε τη διάχυση της εξουσίας στην κοινωνία και την πρώτη σημαντική άμβλυνση του έως τότε σύμφυτου με αυτήν πολιτικού στοιχείου. Ο Λαός και η αναφορά σε αυτόν ως πηγή της δικαϊκής κανονιστικότητας (λαϊκή κυριαρχίας), με την οποία διατηρήθηκε στο προσκήνιο το προσωπικό στοιχείο, αποτέλεσε μια διανοητική κατασκευή, που επέτρεψε την ομαλή μετάβαση στη δεύτερη φάση της θεωρίας περί κυριαρχίας (Κασιμάτης, 2000: 13).

Όμως, κατά αυτόν τον τρόπο η διατήρηση του προσωπικού στοιχείου διαφέρει εμφανώς με την πρώτη φάση της κυριαρχίας. Η απόλυτη εξουσιαστική σχέση μεταξύ του Κυριάρχου και των υπηκόων του έχει ατονήσει. Μάλιστα, η εξασθένιση του προσωπικού-εξουσιαστικού στοιχείου, επιβεβαιώθηκε με τη θέσπιση του δικαίου (Institutionalization), η οποία ισοδυναμεί με τη δικαιοκρατική αποπροσωποποίηση του (Σαρίπολος, 1987: 61).

Κατά αυτόν τον τρόπο η λαϊκή κυριαρχία μετουσιώνεται σε κυριαρχία του δικαίου, δεδομένου ότι ο περιορισμός της εξουσίας των κυρίαρχων προσώπων οδήγησε αναπόδραστα στην συνταγματική κυριαρχία. Έτσι επιτελείται μια σημαντική μεταστροφή στη σχέση μεταξύ του πολιτικού και του δικαϊκού στοιχείου. Η πολιτική ισχύς δεν αποτελεί πλέον το θεμέλιο λίθο του Δικαίου, ενώ το Δίκαιο δια μέσου του Συντάγματος αποτέλεσε το θεμέλιο της ορθής ασκήσεως της πολιτικής εξουσίας (Μανιτάκης, 1996: 246).

Το σύνταγμα, πλέον, ως το κέντρο της κανονιστικότητας, διέθετε μια διαφορετική ενοποιώ ισχύ από αυτήν των κυρίαρχων προσώπων. Καθώς άρχισε να αντιμετωπίζεται ως ουσιαστικό σύστημα κανόνων δικαίου και όχι άθροισμα προσταγών (Σκανδάμης-1994: 71). Με τη νέα θεώρηση αυτή τα νομικά συστήματα τίθενται ενώπιον της ιστορικής μελέτης αντί των πολιτικών κοινωνιών. Έτσι, η έννοια και η φύση του Συντάγματος αντικαθιστά τα κυρίαρχα υποκείμενα, καθώς η επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου θα συνεχίσει τη μελέτη της κανονιστικής τάξης της κυριαρχίας σε αυτή τη νέα φάση (Van Gaenegem, 1991: 23-28).

Ωστόσο η επικράτεια της πολιτικής κοινωνίας εξακολούθησε να μοιράζεται με τη νέα συστημική θεώρηση του Δικαίου το εδαφικό στοιχείο. Τα Συντάγματα αντικατέστησαν από τη μία τα κυρίαρχα πρόσωπα, αλλά από την άλλη τα εδαφικά κριτήρια παρέμεναν συγχρόνως και τα όρια τους (Δαγτόγλου, 1986: 51). Δεδομένου ότι, η κανονιστική εμβέλεια των εθνικών συνταγμάτων περιορίζονταν στα εδαφικά όρια του κάθε εθνικού κράτους (Σκανδάμης, 1994: 28-30). Επομένως, η ιδιοποίησης του Δικαίου παρέμεινε ατελής, καθώς εξέλειπε μεν, η έστω ατόνησε το προσωπικό-εξουσιαστικό στοιχείο, αλλά παρέμεινε άπρωτο το υλικό στοιχείο του εδάφους (MacCormick-Weinberger, 1986: 33-35).

Με την εμφάνιση του Διεθνούς Δικαίου, όπου τα συνταγματικά κράτη αποτέλεσαν τα βασικά του υποκείμενα και το απαραβίαστο της κυριαρχίας τους αποτέλεσε το βασικό του δόγμα, αναπτύχθηκε η θεωρία περί δημοσίου και διεθνούς δικαίου, η εσωτερικής-εξωτερικής κυριαρχίας (Shaw, 1997: 182-183). Στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας και παρά την

ένταση της διεθνοποίησης των έννομων σχέσεων και της ευρύτερης αποδοχής του διεθνούς δικαίου, τίθενται ερωτήματα για παραδοσιακές πολιτικές και νομικές κατηγορίες που έχουν διαμορφωθεί υπό την επιρροή των βασικών θέσεων της θεωρίας περί κυριαρχίας σε αυτή τη δεύτερη φάση της. Τα ερωτήματα αυτά οδήγησαν στην αρχική θεώρηση υπερεθνικών σχηματισμών ως *sui generis* σε σχέση με το ασφυκτικά διπολικό σχήμα δημοσίου-διεθνούς δικαίου (Shaw, 1997: 184-190).

Σε αυτή την νέα εποχή η κλασική έννοια της κυριαρχίας έχει ενσωματωθεί στην μεν εσωτερική της διάσταση στις θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος, στη διαδικαστική και ουσιαστική δημοκρατία, δηλαδή την ισότητα και την ελευθερία ως κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, στη δε εξωτερική της διάσταση στις αρχές του διεθνούς δικαίου, την απαγόρευση χρήση βίας και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ως συνταγματική η κυριαρχία δεν μπορεί να είναι απόλυτη, ακριβώς γιατί τα συνταγματικά ιδεώδη είναι η άρνηση της απολυτότητας της εξουσίας.

2.3.4 Ο μετασχηματισμός της συνταγματικής κυριαρχίας

Με την σταδιακή μας μετάβαση στην ύστερη νεωτερική ή μετανεωτερική εποχή, παρατηρείται μια πολυδιάσπαση των κέντρων εξουσίας. Η ανάδυση νέων ιδιωτικών κέντρων εξουσίας, που διεκδικούν αποφασιστικό λόγο στην αμφισβητούμενη δημόσια σφαίρα και ο αναγκαίος μετασχηματισμός των κέντρων δημόσιας εξουσίας, με την υιοθέτηση μοντέλων οργάνωσης της ιδιωτικής κοινωνίας, έχουν καταστήσει σύνηθες το φαινόμενο της απορρύθμισης κοινωνικών χώρων που υπαγόταν στην κρατική κανονιστική επιρροή (Δαγτόγλου, 1986: 77). Εξάλλου η εδραίωση νέων διεθνών και υπερεθνικών σχηματισμών με θεσμική ισχύ έχει φέρει καίριο πλήγμα στην έως τώρα πρόσληψη της έννοιας της κυριαρχίας.

Ιδίως στον ευρωπαϊκό χώρο, η εδραίωση υπερεθνικών σχηματισμών, κατά κύριο λόγο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που διακρίνεται για την οργανική πληρότητα της, κάτι το

όποιο αποτελεί το υπόβαθρο για περαιτέρω ανάπτυξη διακριτών δικαϊκών υπέρτατων κανονιστικών πλαισίων, αμφισβητεί τις εθνοκρατικές προσλήψεις των εθνικών νομικών συστημάτων (Τσάτσος, 1994: 186-187). Μάλιστα οι αρχές της άμεσης και έμμεσης ισχύος και της υπεροχής του Εξωκοινοτικού Δικαίου συνεπάγονται την αποκλειστική και εξαντλητική ρύθμιση ενός πεδίου έννομων σχέσεων από το ευρωπαϊκό δίκαιο. Με αυτό το δεδομένο το ευρωπαϊκό νομικό σύστημα αποτελεί κατά κύριο λόγο αυτοτελές νομικό σύστημα παρά νοείται αναπόσπαστο μέρος των εθνικών νομικών συστημάτων (Σκανδάμης, 1994: 53).

Με τις αλλαγές αυτές να συντελούνται, η έννοια της κυριαρχίας μετασχηματίζεται σε έννοια ευέλικτη, εύπλαστη. Καθώς μάλιστα, το εδαφικό στοιχείο υποχωρεί και αναδεικνύεται η σημασία των έννομων σχέσεων, όπου την εδαφικότητα την αντικαθιστά η χωρητικότητα, ως στοιχείο αναφοράς των νομικών συστημάτων, δηλαδή της ίδιας της κυριαρχίας (MacCormick, 1995: 261) .

Το προσωπικό-εξουσιαστικό στοιχείο στην αμιγή του μορφή παύει πλέον να υφίσταται με το πέρασμα στην πλασματική συγκρότηση του συλλογικού υποκειμένου του Λαού. Όμως και ο Λαός και η θεωρία περί Λαϊκής κυριαρχίας μένει έκθετος στα λογικά αδιέξοδα που την χαρακτηρίζουν. Αν και εξακολουθεί να αποτελεί η κυριαρχία τη βάση του δικαϊκού συστήματος, αναπροσαρμόζεται ως αυτοαναφορική, λειτουργική έννοια σε ένα όλο και περισσότερο μετά-εξουσιαστικό ιστορικό γίγνεσθαι.

Έτσι γίνεται πλέον φανερό ότι ούτε η νομική φύση της κυριαρχίας, ως συνεκτικής κανονιστικής τάξης, δεν αποτελεί το αποκλειστικό προνόμιο των εθνικών κρατών, στην εποχή της αποπροσωποποίησης της έννοιας της κυριαρχίας, εντός του μορφώματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έννοια της εξελισσόμενης κυριαρχίας εντός του ευρωπαϊκού κανονιστικού πλαισίου, βασισμένη στις Ευρωπαϊκές Συνθήκες, αποτελεί ένα υπάρχον καταστατικό χάρτη που μας οδηγεί στην νέα νοηματοδότηση της κυριαρχίας ως πολλαπλά

λειτουργικής έννοιας με συνεχή ανάπλαση στο διεθνή κόσμο των κρατών και των κοινωνιών (Ηλιόπουλος–Στράγγας, 1996: 54).

2.4 Παγκοσμιοποίηση και κρατική κυριαρχία

Η άποψη ότι η κρατική κυριαρχία στην εποχή μας έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις λόγω εκτεταμένης εμφάνισης υπερεθνικών θεσμών και δομών συνεργασίας, οι οποίοι τείνουν να υπερκεράσουν το εθνικό κράτος, κερδίζει διαρκώς νέους υποστηρικτές. Γίνεται ακόμη λόγος για σχετικοποίηση της κρατικής κυριαρχίας λόγω του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί αναμφίβολα προϊόν της αλματώδους τεχνολογικής εξέλιξης ιδίως στους τομείς των επικοινωνιών, της ηλεκτρονικής και της πληροφορικής. Η εξέλιξη αυτή, η οποία επέτρεψε την αμεσότερη επικοινωνία και ανταλλαγή πληροφοριών και μηνυμάτων, εκμηδενίζοντας συχνά τον χρόνο και τις αποστάσεις, συνδυάστηκε με σημαντικές μεταβολές στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική (Habermas, 2007: 101). Η κατάρρευση του κομμουνισμού, η κυριαρχία της ελεύθερης αγοράς, η εμφάνιση και η επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισης προβλημάτων με υπερεθνική διάσταση, καθώς και η ενδυνάμωση των τάσεων για υπερεθνική ή διακυβερνητική συνεργασία σε περιφερειακό ή ακόμα σε οικουμενικό επίπεδο αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για την ανάδειξη του φαινομένου (Χρυσόχου, 2005: 61).

Έτσι, φαινόμενα όπως η χωροχρονική συμπύκνωση, η ιστορικά καινοφανής κλίμακα της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομικής αλληλεπίδρασης, με κύρια χαρακτηριστικά την παγκοσμιοποίηση των χρηματαγορών, την εντεινόμενη απελευθέρωση των αγορών και την περαιτέρω εξάπλωση των πολυεθνικών εταιριών, η έκρηξη της πολυπολιτισμικότητας, η ανάδειξη παγκοσμιοποιημένων πολιτισμικών προτύπων και αντίστοιχα η υποχώρηση τοπικών στοιχείων κουλτούρας και συμπεριφοράς, η επέκταση διακυβερνητικών, υπερεθνικών αλλά και μη κυβερνητικών οργανισμών, διαγράφουν ασφαλώς νέα δεδομένα για τη λειτουργία του κράτους και την προοπτική της κρατικής κυριαρχίας (Hall-Held-McGrew, 2003: 136-138).

Η χαρακτηριστικότερη μάλιστα, επίπτωση της παγκοσμιοποίησης είναι η σχετικοποίηση της έννοιας της κρατικής κυριαρχίας και η συρρίκνωση του παραδοσιακού περιεχομένου της. Από δύναμη ασυμβίβαστη, με δεδομένο και αμετάλλακτο νόημα και προκαταβολική λειτουργία, που επιβάλλεται αξιωματικά και καταναγκαστικά, τείνει να μετεξελιχτεί σε δύναμη ρευστή που διαχέεται και επιμερίζεται σε κέντρα εξουσίας, εθνικά, και υπερεθνικά, κρατικά και ημικρατικά, δημόσια ή και ιδιωτικά και εκδηλώνεται μέσα από διαδικασίες, τυπικές ή άτυπες, επικοινωνίας και αλληλοεπίδρασης (Χρυσόχου, 2007: 28-29).

Σημαντικότερες από τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης είναι ότι το εθνικό κράτος περιορίζει ή ακόμη χάνει τη ρυθμιστική του ικανότητα σε παραδοσιακούς τομείς της πολιτικής του, όπως είναι πρωτίστως η οικονομία και η κοινωνική πολιτική. Η πλήρης ελευθερία της αγοράς μοιάζει μονόδρομος σε ένα παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον, όπου κάθε απόπειρα έλεγχου και περιορισμού της μπορεί να θέσει την εθνική οικονομία εκτός των διεθνών δικτύων. Η ρυθμιστική παρέμβαση των εθνικών κυβερνήσεων τείνει έτσι να καταστεί στους τομείς αυτούς περισσότερο τυπική παρά ουσιαστική. Το ίδιο συμβαίνει, με διαφορετική ασφαλώς ένταση, στους τομείς της δημόσιας ασφάλειας, της μετανάστευσης, του περιβάλλοντος, της υγείας, κ.ά. (Schmidt, 2004: 481-483).

Η παγκοσμιοποίηση επιδρά διαβρωτικά στην κρατική κυριαρχία, θέτοντας επί τάπητος κρίσιμα ζητήματα που αφορούν στη λειτουργία του εθνικού κράτους και στην οργάνωση της πολιτικής κοινότητας του. Σημαντικό είναι βεβαία, ότι η κυριαρχία αποτελεί μια καταρχήν άθικτη νομική έννοια, αφού το πρωταρχικό κανονιστικό περιεχόμενο της εξακολουθεί να ισχύει. Τα έθνος-κράτος είναι νομικά κυρίαρχο, διαθέτει δηλαδή την υπέρτατη εξουσία καταναγκασμού, διατηρεί δε την ανεξαρτησία του.

2.5 Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση

Η έννοια, όμως της κρατικής κυριαρχίας και η νέα δυναμική της εντός ενός αυξανόμενου παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος βρίσκει το χαρακτηριστικό παράδειγμα

της στο μόρφωμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αργόσυρτη πορεία για την ενοποίηση αποτελεί μια δυσχερή για πολλούς διαδικασία, από την οποία δεν απουσιάζουν σημαντικές υποχωρήσεις και αντιφάσεις. Η προστασία προεξεχόντων των εθνικών συμφερόντων, αλλά και η ύπαρξη αυτών καθαυτών των ευρωπαϊκών εθνών οδηγούν τελικά σε μια συχνά δύστοκη πορεία για τη συγκρότηση μιας ενιαίας πολιτικής κοινότητας και ενός «ευρωπαϊκού Δήμου». Το μεγαλύτερο ενοποιητικό εγχείρημα-με σαφή υπερεθνικά χαρακτηριστικά-στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και, μάλιστα, στον πιο κοσμοπολίτικο χώρο, βρίσκεται συνεχώς αντιμέτωπο με τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα και τις ιστορικές, ιδεολογικές και συμβολικές αποκρυσταλλώσεις που γεννά και αναπαράγει το εθνικό κράτος (Χρυσόχοου, 2005: 95-98).

Το σύνθετο του πολιτικού εγχειρήματος της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης γίνεται περισσότερο ορατό στη δυσκολία διάκρισης εσωτερικής-εξωτερικής πολιτικής, λόγω κυρίως της δημιουργίας μιας τρίτης ενδιάμεσης σφαίρας, η οποία για τα κράτη-μέλη δεν είναι αμιγώς ούτε εσωτερική ούτε εξωτερική. Θα μπορούσε απλά να περιγραφεί ως ενωσιακή. Σε αυτήν, τα εθνικά όργανα (συν)διαμορφώνουν τις δημόσιες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες αφορούν τόσο το εσωτερικό τους όσο και το εξωτερικό περιβάλλον(τρίτα κράτη και άλλα υποκείμενα της διεθνούς κοινωνίας (Χρυσόχοου, 2008: 60-62).

Δημιουργούνται επομένως αλληπάλληλα επίπεδα παραγωγής «ενωσιακών» πολιτικών, τα οποία επικαλύπτονται και αλληλοσυμπληρώνονται. Η λειτουργία τους δοκιμάζει τα εννοιολογικά όρια της διάκρισης ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική αρμοδιότητα της κρατικής κυριαρχίας, τείνοντας να την υπερβεί.

Η κρατική κυριαρχία καλείται έτσι να λειτουργήσει σε ένα εξαιρετικά σύνθετο περιβάλλον, το οποίο από τη μια πλευρά απομυζά παραδοσιακές αρμοδιότητες της και, από την άλλη, τείνει να συνθλίψει οτιδήποτε επιβεβαιώνει τη διάκριση εσωτερικής και εξωτερικής σφαίρας. Επομένως, δεν χωρεί αμφιβολία ότι η παγκοσμιοποίηση αναδιαμορφώνει σημαντικά τη σχέση κράτους-κυριαρχίας-Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η

διαβρωτική της επενέργεια στους παραδοσιακούς μηχανισμούς και τις λειτουργίες του κράτους είναι συχνά καταλυτική. Η πολιτική κοινότητα, την οποία στο νεωτερικό παράδειγμα, συνείχαν το έθνος-κράτος, η κρατική σκοπιμότητα και οι παραδοσιακοί θεσμικοί μηχανισμοί της φιλελεύθερης δημοκρατίας, οδηγείται με γοργούς ρυθμούς στον κατακερματισμό. Η απαξίωση των βασικών αντιπροσωπευτικών μηχανισμών και η απουσία των πολιτών από την πολιτική διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης αποτελούν τα χαρακτηριστικότερα ίσως παραδείγματα αυτής της εξέλιξης (Χρυσόχοου, 2008: 156-158).

Όμως το εθνικό κράτος εξακολουθεί, περισσότερο από ποτέ και παρά τις διαβρωτικές επιδράσεις που δέχεται εντός της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας, να αποτελεί τον κυρίαρχο προνομιακό ηθικό και συμβολικό χώρο για την οργάνωση και την αυτοδιάθεση ορισμένης πολιτικής κοινότητας. Μάλιστα η κρατική κυριαρχία συνεχίζει ακόμα να αποτελεί τον κύριο παράγοντα εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προστατευόμενη από τη συνταγματική νομιμοποίηση του κάθε κράτους-μέλους χωριστά.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Κεφάλαιο 3 : Ευρωπαϊκή Ένωση και κρατική κυριαρχία

3.1 Η φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Με τη συνθήκη της Ρώμης δημιουργήθηκε μια νέα νομική και πολιτική οντότητα, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η οποία έχει απεριόριστη διάρκεια, έχει τα δικά της όργανα, έχει νομική προσωπικότητα, ικανότητα δικαίου, ικανότητα διεθνούς εκπροσώπησης, και, κυρίως έχει πραγματικές εξουσίες απορρέουσες από τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων των κρατών μελών της και τη μεταβίβαση εξουσιών τους προς αυτή.

Φυσικά δεν είναι εύκολο ζήτημα ο προσδιορισμός της νομικής φύσης και του χαρακτήρα της Ε.Ε., διότι βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη και κατά συνέπεια έχει δυναμικό και όχι στατικό χαρακτήρα. Στην παρούσα όμως φάση η Ε.Ε. παρουσιάζει ορισμένα στοιχεία τα

οποία απαντώνται στον τύπο του ομοσπονδιακού κράτους και άλλα στοιχεία που προσιδιάζουν σε τύπο διεθνή οργανισμού. Για το λόγο αυτό υποστηριχτήκαν, όπως ήταν φυσικό, τόσο η θεωρία ότι η Ε.Ε. αποτελεί ομοσπονδιακό κράτος, όσο και η θεωρία ότι αποτελεί διεθνή οργανισμό (Κανελλόπουλος, 1999: 34).

Η διεθνολογική άποψη δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της Ε.Ε. και της έννομης τάξεως που την προσδιορίζουν, όπως η εν μέρει αυτόνομη τροποποίηση των συνθηκών, η αυτόνομη παραγωγή κανόνων δικαίου, και προπάντων η υπεροχή τους έναντι των εθνικών δικαίων και η άμεση ισχύ τους, η δεσμευτικότητα, η εκλεκτικότητα των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, η ανάπτυξη (πέρα από τις ρητές διατάξεις των συνθηκών) κοινοτικών αρμοδιοτήτων κατ' αποκλεισμό των εθνικών (Δαγτόγλου, 1985: 34).

Παραμένει, ωστόσο, αναμφισβήτητο ότι τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., δεν ήταν μόνο κατά την ίδρυση τους, αλλά παραμένουν ως τώρα πλήρως κράτη. Για αυτό ακριβώς τον λόγο είναι αρκετά δύσκολο να τεκμηριωθεί η αυτοτέλεια της Ε.Ε. έναντι του διεθνούς, παρά έναντι του εσωτερικού-κρατικού δικαίου. Γενικά όμως η ανεπάρκεια της διεθνολογικής απόψεως έγινε σχετικά γρήγορα και ευρύτατα αποδεκτή.

Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος λήψεως των αποφάσεων της Ε.Ε., η δεσμευτικότητα των πράξεων των κοινοτικών οργάνων, καθώς και των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου επί των κρατών-μελών και των πολιτών τους, αποτελούν ασφαλώς ισχυρά επιχειρήματα υπέρ του ομοσπονδιακού χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μάλιστα, αν οι πράξεις κυριαρχικής εξουσίας της ρυθμίζουν μονό τη συμπεριφορά των κρατών-μελών, ή μόνο τη συμπεριφορά των υπηκόων της ως πολιτών της Ένωσης, ή και τα δυο μαζί, μπορεί να θεωρηθεί ομοσπονδιακό κράτος, εφόσον διαθέτει την έκταση των αρμοδιοτήτων, οι οποίες ρυθμίζουν τις σχέσεις τους με τα κράτη-μέλη κατά το πρότυπο του ομοσπονδιακού κράτους (Kelsen, 1969: 263-265).

Αν όμως δεν διαθέτει τέτοια έκταση αρμοδιοτήτων τότε η Ε.Ε. είναι ένωση κρατών και όχι ομοσπονδιακό κράτος. Από το ιστορικό της ίδρυσης της Ε.Ε. προκύπτει βέβαια ότι είχε προσανατολιστεί σε ομοσπονδιακά πρότυπα. Τούτο όμως δεν είναι αρκετό, αν η πραγματική έκταση των αρμοδιοτήτων, τις οποίες διαθέτει η Ε.Ε. στις σχέσεις της με τα κράτη-μέλη δεν είναι πραγματικά ανάλογες με τις αρμοδιότητες του ομοσπονδιακού κράτους. Και επειδή πράγματι η Ε.Ε. δεν διαθέτει ανάλογη έκταση αρμοδιοτήτων στις σχέσεις της με τα κράτη-μέλη, όπως διαθέτουν τα ομοσπονδιακά κράτη, αναμφίβολα η Ε.Ε. δεν ανήκει σε κανένα τύπο ομοσπονδιακού κράτους. Έξαλλου η έλλειψη αυτή των αρμοδιοτήτων δεν μπορεί με οποιοδήποτε τρόπο να καλυφτεί με την ποιότητα που υπάρχει πραγματικά στην δομή της οργάνωσης της Ε.Ε., σε σύγκριση με τη δομή του ομοσπονδιακού κράτους (Κυπραίος, 1987: 140).

Επειδή, όπως είναι φανερό η Ε.Ε. δεν ομοιάζει πλήρως ούτε στο μοντέλο του διεθνή οργανισμού ούτε σε αυτό του ομοσπονδιακού κράτους, υποστηρίχτηκε περαιτέρω ότι η κοινότητα είναι ένας υπερεθνικός οργανισμός, με διακριτικά στοιχεία την κατοχή των ίδιων κυριαρχικών δικαιωμάτων, την ανεξαρτησία των οργάνων του έναντι των εθνικών κυβερνήσεων και τη λήψη αποφάσεων χωρίς την ανάγκη ομοφωνίας, αλλά με άμεση ισχύ έναντι όλων των κρατών-μελών, καθώς και των ιδιωτών που ζουν στην επικράτεια του (Δαγτόγλου, 1985: 37).

Η άλλη θεωρία για τη φύση της Ε.Ε. τονίζει τη διαφορά της από το κράτος και προβάλλει το διοικητικό στοιχείο. Με αφετηρία την αμερικανική θεωρία του φουνξιοναλισμού, όπως τη διατύπωσε ο Mytrany και την επεξεργαστήκαν κατά κύριο λόγο ο Haas και ο Lindberg, η γερμανική θεώρηση της Ε.Ε. ως οργανισμού ειδικών σκοπών αναπτύχθηκε περαιτέρω από τον Hans Peter Ipsen. Κατά την άποψη αυτή, εφόσον η Ε.Ε. δεν διαθέτει την Kompetenz-Kompetenz, δεν έχει, δηλαδή, καθολική αρμοδιότητα, δεν είναι κράτος. Αντιθέτως, επειδή διαθέτει μόνο τις ειδικές αρμοδιότητες, οι οποίες και ορίζονται στις Συνθήκες, είναι οργανισμός ειδικών (οικονομικών κυρίως) σκοπών και περιορισμένων

αρμοδιοτήτων. Η φύση αυτή της Ε.Ε. προϋποθέτει και συνεπάγεται την έλλειψη ενωσιακών οργάνων με γενική νομοθετική αρμοδιότητα (Δαγτόγλου, 1985: 38).

Ο χαρακτηρισμός αυτός της Ε.Ε., ωστόσο, δεν προδικάζει την κατεύθυνση της προς την μορφή της κρατικής οντότητας αλλά ούτε και την αποστροφή της από αυτή. Απομακρύνεται, πάντως από ιδεολογικά υπερφορτισμένους προσανατολισμούς που στερούνται πολιτικών θεμελίων και κινητήριων δυνάμεων και περιορίζεται ενσυνείδητα στο διοικητικό χώρο εκτελέσεως διοικητικών σκοπών. Η άποψη αυτή με τον υποτονισμό του πολιτικού και την έξαρση του τεχνοκρατικού στοιχείου προσέφερε στην Ε.Ε. την προοπτική μιας ασφαλούς πορείας, όμως δεν έδωσε μια ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα περί της φύσεως και του χαρακτήρα της (Δαγτόγλου, 1985: 43).

Συνεπώς, επειδή καμία από τις προαναφερθείσες θεωρίες δεν δίνει πλήρη και ακριβή απάντηση στο ερώτημα περί της φύσης της Ε.Ε. στην παρούσα τουλάχιστον φάση της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας, ορθότερη ίσως φαίνεται η άποψη ότι η Ε.Ε. είναι μια υπερεθνική ένωση κρατών με διακυβερνητική συνεργασία στα πρότυπα ενός μη ολοκληρωμένου ομοσπονδιακού κράτους, όπου η έννοια της κυριαρχίας επιδέχεται πολλών ερμηνειών και νέων προσεγγίσεων.

3.2 Ευρωπαϊκή Ένωση και ο νέος ρόλος της κυριαρχίας

Αυτή η νέα προσέγγιση στο θέμα κυριαρχία είναι που σήμερα επανεξετάζεται και αμφισβητείται έντονα στην Ευρώπη αλλά και γενικότερα. Το ευρωπαϊκό ενοποιητικό εγχείρημα είναι πρωτόγνωρο. Για πρώτη φορά στην ιστορία «έθνη-κράτη» αποφασίζουν οικειοθελώς να παραχωρήσουν σημαντικό μέρος της κυριαρχίας τους σε όργανα που δεν ελέγχονται απόλυτα από τα ίδια. Με άλλα λόγια, η κυριαρχία αποκεντρώνεται προς τα πάνω, με την παραχώρηση εξουσιών σε υπερεθνικά όργανα, αλλά και προς τα κάτω, με μια εκτεταμένη αποκέντρωση που ενισχύει την Τοπική Αυτοδιοίκηση και τις τοπικές κοινωνίες καθοδηγούμενη από την αρχή της επικουρικότητας (Nugent, 2003: 629-630)

Έτσι, η πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης συνεχίζει μια πορεία με βασικό άξονα την εθνική κυριαρχία των κρατών μελών της, μέσα από μία διαδικασία διαρκούς συρρίκνωσης της κυριαρχίας αυτής, η οποία θα τείνει και θα καταλήξει στην υπέρβαση της, στον μετασχηματισμό της σε μια άλλης μορφή κυριαρχία, μετά-εθνική, η οποία θα εμπεριέχει την πρώτη μεταμορφωμένη και μετουσιωμένη (Μανιτάκης, 2005: 20).

Κατά αυτόν τον τρόπο η έννοια της κυριαρχίας αποτελεί την έννοια κλειδί για την κατανόηση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ανεξάρτητα, μάλιστα, από τις μορφές που προσλαμβάνει ακολουθώντας τις ιστορικές μεταλλάξεις του κράτους, η κυριαρχία, ως βασική συνιστώσα της ύπαρξης του κράτους, συνιστά τον κυριότερο μηχανισμό ιστορικής συνέχειας του.

Μάλιστα, η αλληλεξάρτηση κράτους-κυριαρχίας θέτει αναπόφευκτα το ζήτημα της μεταβολής τους κάθε φορά που συντελείται μια σοβαρή αλλαγή σε ένα από τα δυο αυτά στοιχεία (Jackson, 2007: 8-9). Τούτο γίνεται ιδιαίτερα απτό στις μέρες μας ενόψει του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, η οποία αποδεικνύεται ικανή να ανατρέψει το νεωτερικό παράδειγμα, αφού θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση σειρά παραδοχών για το κράτος και την κυριαρχία του που ήταν εν πολλοίς αυτονόητες για περισσότερο από τέσσερις αιώνες.

Η εξέλιξη αυτή κλονίζει, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, όχι απλά ορισμένες λειτουργίες του, αλλά το ίδιο το «έθνος-κράτος» ως ιστορική, νομική και πολιτική οντότητα, και μάλιστα στον πυρήνα του: την κυριαρχία του (Χρυσόχοου, 2006: 14-15).

Η ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία θέτει επί τάπητος, για πρώτη φορά ίσως με τόσο επιτακτικό τρόπο, την ανάγκη διεπιστημονικής προσέγγισης του κρατικού φαινομένου. Δεδομένου ότι τα ευρωπαϊκά κράτη έχουν παραχωρήσει σταδιακά μέρος της εξουσίας τους στα ευρωπαϊκά εκτελεστικά όργανα, σε θέματα όπως ο έλεγχος των τροφίμων, στον τομέα της υγείας, στον έλεγχο των συνόρων, τα οποία μετά από εκτεταμένη μελέτη, εκδίδουν οδηγίες τις οποίες τα κράτη-μέλη είναι υποχρεωμένα να ακολουθήσουν. Είναι μοναδική και

σημαντική εξέλιξη στην ιστορία των ευρωπαϊκών κρατών ότι το ευρωπαϊκό δίκαιο προηγείται και κυριαρχεί του κρατικού νομικού δικαίου. Δηλαδή, στην πορεία εσωτερικοποίησης του ευρωπαϊκού κεκτημένου το κρατικό νομικό πλαίσιο υποχωρεί και τα κράτη-μέλη είναι υποχρεωμένα να υιοθετήσουν το ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο, για παράδειγμα σε σχέση με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων του πολίτη (Μανιτάκης, 2005: 24-25).

Έτσι, διαπιστώνουμε ότι η έννοια της κρατικής κυριαρχίας στην ενωμένη Ευρώπη είναι ριζικά διαφοροποιημένη από την παραδοσιακή έννοια η οποία σήμερα φαντάζει κατά ένα τρόπο παρωχημένη. Ωστόσο, το κράτος παραμένει ουσιαστικό συστατικό στοιχείο της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής και ο ρόλος του μεταλλάσσεται ώστε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Η νέα έννοια της κυριαρχίας ενσωματώνει τον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και ενισχύει τον επιτελικό ρόλο του κράτους. Το ευρωπαϊκό εγχείρημα υποδηλώνει ότι τα κράτη μπορούν να είναι εξίσου αποτελεσματικά στην άσκηση εξουσίας εντός ενός συλλογικού, ενοποιημένου οικοδομήματος, το οποίο δίνει στον όρο κυριαρχία ένα νέο νόημα (Χρυσόχοου, 2007: 24-25).

3.3 Μια πολύσημη έννοια εντός μιας αβέβαιης ενοποιητικής πορείας

Όπως μας δηλώνει ο Rosamond: *«Πολλές δημόσιες συζητήσεις για την Ε.Ε. στα κράτη-μέλη γίνονται με όρους κυριαρχίας. Η κυριαρχία είναι κάτι απόλυτο- τα κράτη είτε τη διαθέτουν είτε όχι. Επιπλέον το παρόν σύστημα θεμελιώνεται στην αρχή της κρατικής κυριαρχίας. Τα κράτη αποτελούν αυτοδιάθετες, νομικά ίσες οντότητες. Με όρους de jure, είναι κυρίαρχα (δηλαδή ελεύθερα από εξωτερικούς περιορισμούς. Ωστόσο, με όρους de facto μάλλον υπάρχουν πολλαπλές αμφισβητήσεις της εξουσίας του κράτους- από τις οποίες η Ε.Ε. αποτελεί την σημαντικότερη περίπτωση.»* (Rosamond, 2004: 232).

Έτσι, σύμφωνα με τον Λάβδα: *«Αντιλαμβανόμαστε βέβαια ότι η εθνική κυριαρχία είναι στην πραγματικότητα σχετική, εφόσον το κράτος υπόκειται σε διάφορους περιορισμούς*

και κανόνες συμπεριφοράς που ισχύουν στις διεθνείς σχέσεις (διεθνές δίκαιο, άτυποι κανόνες, συμμαχικές υποχρεώσεις κ.ά.). Αλλά πέρα από αυτούς τους περιορισμούς, που ίσχυαν έτσι και αλλιώς και στο παρελθόν, το φαινόμενο της αλληλεξάρτησης, ... και γενικότερα η διεθνοποίηση της οικονομίας τείνουν να μειώνουν ολοένα και περισσότερο την πραγματική (όχι τη νομική-τυπική) δυνατότητα του εθνικού κράτους να καθορίζει τις πολιτικές του. Και αυτό συμβαίνει ανεξάρτητα από το αν ένα κράτος ανήκει ή δεν ανήκει σε ένα εξαιρετικά προχωρημένο «πείραμα» υπερεθνικής οργάνωσης, όπως η Ευρωπαϊκή Κοινότητα.» (Λάβδας, 2002:46).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ασφαλώς μια ιδιαίτερη περίπτωση υπερεθνικής συνεργασίας, η οποία συνιστά το σημαντικότερο ιστορικό και επιστημολογικό παράδειγμα σταδιακής συγκέντρωσης, με τη μέθοδο της απορρόφησης, σε υπερεθνικό επίπεδο τμημάτων κρατικής κυριαρχίας σε τομείς μάλιστα που εντάσσονται στον πυρήνα της (οικονομία, νόμισμα, εξωτερική πολιτική, άμυνα κ.ά.), με την προοπτική διαμόρφωσης μιας νέας, -αν και *suí generis*- υπερεθνικής οντότητας (Χρυσόχοου, 2007: 36-37)

Δημιουργούνται έτσι αλληπάλλληλα επίπεδα παραγωγής δημοσίων πολιτικών, τα οποία επικαλύπτονται και αλληλοσυμπληρώνονται. Η λειτουργία τους δοκιμάζει τα εννοιολογικά όρια της διάκρισης ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική κυριαρχία, τείνοντας να την υπερβεί (Μανιτάκης, 2005: 32-33). Η συζήτηση μάλιστα, μετατοπίζεται σε ότι αφορά την Ε.Ε., στο όραμα μιας πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης, όπου το εθνικό κράτος δεν θα είναι το κράτος με την κλασική έννοια του όρου, αλλά ένα κράτος μετά-εθνικό, και θα αποτελεί συνένωση κρατών και λαών, μια «ευρωπαϊκή συμπολιτεία», κατά τον Τσάτσο, μια «*res publica*», κατά τον Χρυσόχοου, η ακόμα καλύτερα μια «ευρωπαϊκή συναρχία», κατά τον ίδιο πάντα πολιτικό επιστήμονα.

Αυτό που διαπιστώνουμε στο αμφίδρομο αυτό πλέγμα σχέσεων Ε.Ε. και εθνικών κρατών που την απαρτίζουν είναι ότι η κυριαρχία δεν εξαφανίζεται, ούτε εξαλείφεται, αλλά μεταμορφώνεται, μετουσιώνεται και επανασηματοδοτείται ενόψει της πάντα αναμενόμενης

ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Από απόλυτη, αδιαίρετη, αποκλειστική και αναπαλλοτριώτη, η κρατική κυριαρχία μετασχηματίζεται και εμφανίζεται να λειτουργεί ως σχετική, άλλοτε ως σπαστή σε σύνολο αρμοδιοτήτων επιμερισμένων και μεταβιβάσιμων, και άλλοτε ως συλλογική και αλληλέγγυα (Χρυσόχοου, 2008: 190-192).

Έτσι, η έννοια της κρατικής κυριαρχίας ως δύναμης ή εξουσίας υπέρτατης και αποκλειστικής, ως ιδιότητα της νομικής προσωπικότητας του κράτους, παραχωρεί τη θέση της σε μια σύλληψη εύπλαστη, ανοικτή στον κόσμο και στη συνεργασία, διατηρώντας μερικά βασικά της χαρακτηριστικά. Μάλιστα, με την τεχνική της μεταφοράς αρμοδιοτήτων από τα κράτη μέλη στην Ε.Ε., η οποία γίνεται για ορισμένους τομείς και με προκαθορισμένο σκοπό, αφαιρεί από την κρατική κυριαρχία πολλές σημαντικές αρμοδιότητες και της στερεί ιδιότητες κυριαρχικές, δίχως όμως να ανατρέπει την εσωτερική ισορροπία της άσκησης εξουσιών από τα κράτη μέλη ούτε να δημιουργεί μια νέα «εξωτερική» ευρωπαϊκή κυριαρχία που να απειλεί θανάσιμα την εθνική (Μανιτάκης, 2007: 59-62).

Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η παρουσία των κρατών-μελών στη λήψη των αποφάσεων κοινοτικού ή ενωσιακού χαρακτήρα είναι έντονη, αισθητή και αποφασιστική. Η μέθοδος που επικρατεί για την λήψη των σημαντικών αποφάσεων είναι η «διακυβερνητική» και είναι η πολιτική βούληση των εθνικών κυβερνήσεων των κρατών-μελών που επιβάλλεται και κατισχύει. Αυτό σημαίνει ότι η κρατική κυριαρχία έχει διπλασιαστεί, διότι στο μεν κρατικό επίπεδο εξακολουθεί να λειτουργεί ατομικά, στο ευρωπαϊκό δε επίπεδο ασκείται συλλογικά και από κοινού. Παρόλο, όμως αυτόν το διπλασιασμό της κυριαρχίας, η κυριαρχία παραμένει μία και εδρεύει στα κράτη-μέλη. Δεν επιμερίζεται, απλά συρρικνώνεται, διατηρώντας ανέγγιχτο τον πυρήνα της. Παρόλη την συνεχή μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από τα κράτη- μέλη στην Ε.Ε., δεν έχει ακόμα συγκροτηθεί μια αυτοτελή ευρωπαϊκή κυριαρχία, μια αυτόνομη και αυτόνομη σφαίρα πολιτικών αποφάσεων, μια ευρωπαϊκή πολιτική επικράτεια. Σημάδια, όμως ευρωπαϊκής

κυριαρχίας παρατηρούνται και είναι ορατά, αλλά σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί απόδειξη υποκατάστασης της εθνικής κυριαρχίας (Μανιτάκης, 2005: 36-38).

Μια πειστική, ενδεχομένως απάντηση, να αποτελεί η άποψη του Χρυσόχου, ο οποίος ομιλεί περί «Ευρωπαϊκής Συναρχίας», μάλιστα μας τονίζει emphatically ότι: *«ο Όρος «συναρχία» παραπέμπει σε μια μορφή συνάσκησης εξουσιών με βασικές συνιστώσες τη συνυπευθυνότητα και τη συνεργεία. Στη συζήτηση για τις σύγχρονες μεταλλάξεις της κυριαρχίας, η συναρχία αποτυπώνει την ποιοτική μετάβαση από το παραδοσιακό παράδειγμα των διακρατικών σχέσεων κυριαρχίας σε ένα μετακρατικό σύστημα, το οποίο κινείται στη δομική λογική της «συγκυβέρνησης», δηλαδή τη συνάσκηση αποτελεσματικής διοίκησης σε πολλαπλές εδαφικές και λειτουργικές επικράτειες και σε πολλαπλά πεδία και επίπεδα κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Η συναρχία δεν συνιστά ένα νέο τύπο κράτους πέραν ή, πολύ περισσότερο, εις βάρος του εθνικού, ούτε συντείνει σε μια ενιαία και αναπαλλοτρίωτη δημόσια εξουσία. Δεν ταυτίζεται, έτσι, με τη συγκρότηση μιας νέας κυρίαρχης συλλογικότητας»* (Χρυσόχου, 2006: 248-250).

Όμως, η ευρωπαϊκή κυριαρχία δεν μπορεί να νοηθεί σε αντιπαράθεση ή σε ανταγωνισμό με την εθνική. Μόνο ως συλλογική και αλληλέγγυα έκφραση των εθνικών μπορεί να νοηθεί και μόνο ως σύνθεση τους μπορεί να υπάρξει και όχι ως ακύρωση ή αναίρεση τους. Η υπέρβαση της εθνικής κυριαρχίας από την ευρωπαϊκή δεν μπορεί παρά να προκύψει σταδιακά, μέσα από μια μακρόσυρτη διαδικασία και να σηματοδοτεί την κατάληξη της. Καθώς εθνική και ευρωπαϊκή κυριαρχία δεν είναι και δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως ανταγωνιστικές ούτε ως αλληλοαναιρούμενες, αλλά ως συμπληρωματικές η μια στην άλλη σε μια νέα κυρίαρχη πολύ-επίπεδη ενότητα που θα υπερβαίνει εμπεριέχοντας και εσωκλείοντας τις άλλες.

Η έννοια της κρατικής κυριαρχίας, έννοια πολύσημη, ανθεκτική, εξακολουθεί, ακόμα και στην περίοδο την εντονότερης αμφισβήτησης της, να «κυριαρχεί» στο ευρωπαϊκό πολιτικό στερέωμα (Μανιτάκης, 2005: 40-42).

3.4 Ευρωπαϊκή Ένωση και κυριαρχία: η επιβεβαίωση της εθνικής κυριαρχίας

Με αυτή την επιστημονική υπόθεση εργασίας υποστηρίζεται ότι, η συμμετοχή των εθνικών κρατών στην ενωσιακή διαδικασία αντί να αφαιρέσει κυριαρχικές εξουσίες από τα κράτη-μέλη, τις ενισχύει με εμφατικό τρόπο. Πρόκειται για μια ερμηνευτική προσέγγιση στη σχέση Ε.Ε. και εθνικών κρατών που παίρνει το μέρος ενός κρατικό-κεντρικού συστήματος κυριαρχικής εξουσίας, με κυριότερους εκφραστές του, τους : Hoffmann, Milward, Taylor, Moravcsik, Garret, κ.ά. (Ιωακειμίδης, 1998: 18).

Υπό αυτό το πρίσμα εντός της Ε.Ε. τα εθνικά κράτη καταφέρνουν όχι μόνο να συντηρήσουν αλλά και να ενισχύσουν τις εξουσίες, τον έλεγχο, τη θέση αλλά και την αυτοτέλεια τους, σε σχέση με το υπερκρατικό μόρφωμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μάλιστα με την Ε.Ε. έχουμε τη δημιουργία ενός νέου consensus του εθνικού κράτους που καταφέρνει να επιβιώσει σε συνθήκες εντελώς διαφορετικές και μόνο χάριν της διαδικασίας της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Έτσι, κατά τον Milward *«η ολοκλήρωση δεν απέβλεπε στην αντικατάσταση του εθνικού κράτους από μια άλλη μορφή διακυβέρνησης. Η ολοκλήρωση υπήρξε προϊόν του ευρωπαϊκού εθνικού κράτους για την εξυπηρέτηση των σκοπών, μια πράξη εθνικής βούλησης. Επειδή μετά το 1945 ορισμένοι βασικοί στόχοι του εθνικού κράτους δεν μπορούσαν να επιτευχθούν είτε με εθνικά μέσα είτε με την αξιοποίηση του υπάρχοντος διεθνούς συστήματος, επιλέχτηκε η ολοκλήρωση ως μέσο για την προώθηση τους.»* (Milward, 1992: 18).

Η Ε.Ε. συνιστά ένα εγχείρημα σύμπραξης κυριαρχιών παρά εκχώρησης κυριαρχίας σε υπερεθνικούς θεσμούς. Σε αυτό το σημείο είναι που ο Andrew Moravcsik αναφέρεται σε ενίσχυση του εθνικού κράτους με την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση με το επιχείρημα, ότι η συμμετοχή των κρατών σε διεθνείς θεσμούς προκαλεί ανακατανομή εξουσίας, επιρροής πόρων και πληροφόρησης υπέρ της εκτελεστικής εξουσίας, υπέρ των εκτελεστικών κρατικών θεσμών (Ιωακειμίδης, 1998: 23). Μάλιστα σε ότι αφορά την Ε.Ε. αναλύει συγκεκριμένα: *«η Ε.Κ. δεν οδηγεί στη διάχυση της επιρροής που ασκούν οι*

διοικητικοί/κυβερνητικοί (εκτελεστικοί) θεσμοί. Αντίθετα τη συγκεντροποιεί {...} Ενώ η διεθνής συνεργασία ενδέχεται να περιορίζει την ευελιξία των εκτελεστικών θεσμών, ταυτόχρονα παρέχει μεγαλύτερα περιθώρια επιρροής στο εσωτερικό πολιτικό σύστημα. Η Ε.Κ. περιορίζει αυστηρά τη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων μόνο στους εκπροσώπους των εκτελεστικών θεσμών. Δεν επιτρέπει σε άλλους συντελεστές του πολιτικού συστήματος να λάβουν μέρος. Θέματα που παλιότερα αποτελούσαν αντικείμενο συζήτησης και χειρισμού από τα Κοινοβούλια και την εγχώρια κοινή γνώμη, αποτελούν σήμερα αντικείμενο διαπραγμάτευσης μυστικών συναντήσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου {...} Το αποκαλούμενο «δημοκρατικό έλλειμμα», που τόσο έχει συζητηθεί μετά τα προβλήματα που ανέκυψαν στη διαδικασία επικύρωσης της Συνθήκης του Maastricht, δεν αποτελεί ένα συγκυριακό χαρακτηριστικό της Ε.Κ. Αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του θεσμικού σχεδιασμού της Ε.Κ. Από την άποψη αυτή, η Ε.Κ. ενδυναμώνει το ρολό τους κράτους». Στην πραγματικότητα, «η συμμετοχή στην Ε.Κ. οδηγεί σε υπερσυγκέντρωση εξουσίας στα χέρια των κυβερνητικών/διοικητικών elites» (Ιωακειμίδης, 1998: 23-24).

Υπό αυτή την οπτική, η κυριαρχία του εθνικού κράτους ενισχύεται εντός της Ε.Ε. δεδομένου ότι στις διαπραγματεύσεις αλλά και στα σχήματα συνεργασίας συμμετέχουν μόνο εκπρόσωποι της εκτελεστικής εξουσίας. Έτσι, εντός ενός εκτελεστικού-γραφειοκρατικού ευρωπαϊκού σχήματος εξουσίας, οι αποφάσεις λαμβάνονται σε ένα κλειστό κύκλο υπουργών που δεν υπόκεινται σε δημοκρατικό έλεγχο. Κατά αυτόν τον τρόπο η συμμετοχή στην ενοποιητική διαδικασία ανακατανέμει αρμοδιότητες στο εσωτερικό ενός πολιτικού συστήματος υπέρ των κρατικών κυριαρχικών εξουσιών και εις βάρος άλλων συντελεστών της κοινωνίας. Η Ε.Ε. έχει τέτοια θεσμική διάρθρωση, ώστε να προάγει τον εξουσιαστικό ρόλο των εθνικών κυβερνήσεων, ενισχύοντας παρά εξασθενίζοντας τον έλεγχο που ασκούν στην εθνική τους επικράτεια, παρέχοντας τους την δυνατότητα να επιτύχουν στόχους που σε διαφορετική περίπτωση δε θα ήταν επιτεύξιμοι (Ιωακειμίδης, 1998: 27).

3.5 Ευρωπαϊκή Ένωση και κυριαρχία: η εξασθένηση της κυριαρχίας

Σε αυτό το πολιτικό επιχείρημα υποστηρίζεται ότι η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία αποδυναμώνει την εθνική κυριαρχία εφόσον αναγκάζεται τελικά το εθνικό κράτος να διαμοιράσει εξουσίες και λειτουργίες με υπερεθνικούς θεσμούς. Ενώ παράλληλα προσφέρει νέες δυνατότητες αλλά και μέσα σε άλλα όργανα του κοινωνικό-πολιτικού συστήματος να το ανταγωνιστούν στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής. Έτσι, η κρατική κυριαρχία μειώνεται, περιορίζεται ο ρόλος του κράτους-μέλους και η αυτονομία του εξασθενίζει. Οι κυριότεροι εκφραστές του επιχειρήματος αυτού είναι οι: Marks, Hooghe, Sandholtz, Schmitter, Sbragia, Wallace, Wessels, κ.ά. (Ιωακειμίδης, 1998: 28).

Μάλιστα η εκτίμηση αυτή έχει τις ρίζες τις στην αναγνώριση ότι Ενοποιητική διαδικασία οδηγεί στον «εξευρωπαϊσμό» του εθνικού πολιτικού συστήματος. Υπό αυτήν την ερμηνευτική προσέγγιση διαπιστώνεται ότι το εθνικό πολιτικό σύστημα «εσωτερικοποιεί», μέσω της διαδικασίας ολοκλήρωσης της Ε.Ε., αρχές και κανόνες που απορρέουν από αυτήν την ίδια τη διαδικασία, εξασθενίζοντας παράλληλα τις ισορροπίες μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής (Ιωακειμίδης, 1998: 28).

Απόρροια εμπειρικής μελέτης της λειτουργίας της Ε.Ε. σε ότι αφορά στις εκροές πολιτικής και στις συνέπειες τους στα πολιτικά συστήματα των κρατών-μελών, οδηγούν στη διαπίστωση ότι το ευρωπαϊκό οικοδόμημα λειτουργεί ως σύστημα πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Καθώς, το εθνικό κράτος δεν δύναται να επιλύσει προβλήματα από μόνο του και το εξαναγκάζει στη συμμετοχή της ενοποιητικής διαδικασίας και κατ' επέκταση σε ένα πολύ-επίπεδο σχήμα διακυβέρνησης. Έτσι, τα κράτη-μέλη υπόκεινται σε θεσμικούς περιορισμούς λόγω της εμπλοκής τους με άλλους θεσμούς-επίπεδα διακυβέρνησης εντός πλαισίου της Ε.Ε. (Ιωακειμίδης, 1998: 29).

Επομένως, μπορεί η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση να αποβαίνει ευεργετική στην ικανότητα του κράτους-μέλους να αντιμετωπίζει αποτελεσματικότερα τις όποιες δυσχέρειες παρουσιάζονται στην εξελικτική του πορεία, θέτει, όμως σημαντικούς

περιορισμούς στην αυτονομία των επιλογών του, στις κυριαρχικές εξουσίες και στη θέση του στο ευρύτερο εθνικό σύστημα, υποβαθμίζοντας τελικώς τον κοινωνικό του ρόλο στην επικράτεια του. Οι κυρίαρχες αρμοδιότητες του εθνικού κράτους παύουν πλέον να είναι το αποκλειστικό προνόμιο των κρατών, και επιμερίζονται σε ένα συλλογικό υπερεθνικό σύστημα, αυτό της Ε.Ε. Τόσο στην διαδικασία προετοιμασίας και διαμόρφωσης πολιτικής όσο και στη διαδικασία εφαρμογής της πολιτικής, οι εθνικές κυβερνήσεις υποχρεώνονται σε συνεργασία και διαμοιρασμό των λειτουργιών τους με όργανα, φορείς, άτομα, ενώσεις πέρα και έξω από τους θεσμούς της εκτελεστικής εξουσίας (Ιωακειμίδης, 1998: 29).

Κατά τον Sandholtz: *«Η κυριαρχία των κυβερνήσεων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων υπονομεύεται από το νομοθετικό ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το ρόλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και τις προσπάθειες των ομάδων συμφερόντων να επηρεάσουν τις εκροές του συστήματος»*. Και συνεχίζει εμφιατικά: *«οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική συμπεριφορά και τις πολιτικές εκροές τουλάχιστον με τρεις τρόπους: με τη δράση τους ως αυτόνομοι πολιτικοί θεσμοί, με τη διαμόρφωση επιλογών για τις κοινωνικές δυνάμεις, με τις οποίες συμμαχούν για την επίτευξη στόχων, και με την ενθάρρυνση ή την άμεση πρόκληση μεταρρυθμίσεων σε εσωτερικές πολιτικές και θεσμούς. Οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να αποτρέψουν θεσμικές ή πολιτικές αλλαγές που επιβάλλονται από τις εκροές της Ένωσης. Έτσι η συμμετοχή στην Ε.Ε. οδηγεί στην αλλαγή του ίδιου του κράτους»* και κατ' επέκταση στην ίδια τη μορφή της κυριαρχικής του εξουσίας (Ιωακειμίδης, 1998: 30).

Ωστόσο, ο παράγοντας, που συνέβαλε αποδομητικά σε σχέση με την κρατική κυριαρχία, υπήρξε η επέκταση της ειδικής πλειοψηφίας για τη λήψη των αποφάσεων που αποφασίστηκε με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι, σε μια σειρά τομέων τα εθνικά κράτη έχουν απολέσει πλήρως την αυτονομία και τη δυνατότητα διαμόρφωσης πολιτικής. Τέτοιοι τομείς π.χ. είναι η πολιτική ανταγωνισμού, η πολιτική των κρατικών ενισχύσεων, η εμπορική πολιτική, κ.ά. Δηλαδή η οικονομική

πολιτική δεν ελέγχεται πλέον από τα εθνικά κράτη και σύμφωνα με τον W. Wallace: «το Ευρωπαϊκό εθνικό κράτος βρίσκεται σε υποχώρηση. Μπορεί ενδεχομένως να διασωθεί και πάλι με την επίτευξη ενός συμβιβασμού ανάμεσα στο στόχο της ολοκλήρωσης και σ' αυτόν της διατήρησης της κυριαρχίας. Αυτό προϋποθέτει βέβαια την προσαρμογή της ιδέας της εθνικής κυριαρχίας σ' ένα περισσότερο σαφές συνομοσπονδιακό περιφερειακό πλαίσιο, γεγονός που θα απαιτήσει έναν επαναπροσδιορισμό της έννοιας του Ευρωπαϊκού εθνικού κράτους» (Ιωακειμίδης, 1998: 31).

Σύμφωνα με τον Κοτζιά : «η μεγαλύτερη τροποποίηση κυριαρχίας ως προς την ΕΕ προκαλείται στα κάθε φορά υπό ένταξη μέλη της, ιδιαίτερα στην περίοδο που είναι υποψήφια προς ένταξη. Και αυτό, διότι στο όνομα της μελλοντικής μεταφοράς κυριαρχίας, αποδέχονται καταρχάς την περικοπή της κυριαρχίας τους. Αυτό συμβαίνει μέσω τέτοιων διαδικασιών, όπως η υιοθέτηση ενός νομικού πλαισίου (κοινοτικό κεκτημένο) στη διαμόρφωση του οποίου δεν έλαβαν καθόλου μέρος, καθώς και των δικαιωμάτων που παρέχουν στα κοινοτικά όργανα, έλεγχου, παρακολούθησης και εξακρίβωσης των ρυθμών προσαρμογής τους.» (Κοτζιάς, 2004: 68).

Κεφάλαιο 4: Ευρωπαϊκή Ένωση ένα πολύ-επίπεδο σύστημα

4.1 Ε.Ε. μια πολύ-επίπεδη οργάνωση

Η εξελικτική πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια νέα «κρατικήτητα» την έχει οδηγήσει σε μια πολυεπίπεδη οργάνωση, μέλος της οποίας είναι το εθνικό κράτος. Υπό αυτό το πλαίσιο η εμφάνιση της Ε.Ε. αποτελεί φυσική συνέχεια της εξασθένησης του έθνους-κράτους, το οποίο αδυνατούσε να επιλύσει τα μεγάλα προβλήματα της εποχής της μεταβιομηχανικής κοινωνίας (Κοτζιάς, 2004: 152). Αυτός ήταν και ο λόγος σύναψης συμφωνίας συνεργασίας με άλλα κράτη και μετάθεσης αρμοδιοτήτων σε ένα νέο επίπεδο, το πολυεπίπεδο σύστημα της Ε.Ε.

Έτσι, αναδεικνύεται το πρόβλημα της μη επαρκούς χωρητικότητας του έθνους-κράτους σε σχέση με τα πολλαπλά υπερεθνικά προβλήματα που διαρκώς παρουσιάζονται. Κατά αυτόν τον τρόπο, η αποδοχή της Ε.Ε. αποδεικνύεται μια μέθοδος καλύτερης αξιοποίησης της χωρητικότητας που διαθέτει το κράτος μέσω της απώλειας τμήματος της επιμέρους κυριαρχίας του προς όφελος μιας περισσότερο αποτελεσματικής υπερεθνικής κυριαρχίας. Ακόμα γίνεται, ενδεχομένως περισσότερο αντιληπτό από τους κρατούντες αλλά και από την κοινωνία την ίδια η πολυπλοκότητα των προβλημάτων σε μια παγκοσμιοποιημένη αγορά, άρα και η ανάγκη αύξησης της χωρητικότητας του εθνικού κράτους διάμεσου της ενωσιακής διαδικασίας (Κοτζιάς, 2004: 153-156).

Όμως, θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας και το γεγονός ότι τα εθνικά κράτη, ενδεχόμενα να μη χάνουν κάτι το ουσιώδες με την εκχώρηση αρμοδιοτήτων στις διαδικασίες ολοκλήρωσης της Ε.Ε. Και αυτό διότι, ναι μεν παραχωρούν στην Ε.Ε. λειτουργίες και αρμοδιότητες για ζητήματα στα οποία δεν ήταν πλέον σε θέση να ανταποκριθούν τα ίδια, όμως η Ε.Ε. η ίδια δεν αποτελούσε κάτι το ξένο προς αυτά, αφού εκείνα είναι που συναποφασίζουν εντός των θεσμικών οργάνων της. Μπορεί κατά αυτόν τον τρόπο να εκχωρεί ένα κράτος μέλος δικαιώματα συναπόφασης για δικές του περιοχές πολιτικής σε άλλα μέλη κράτη της Ε.Ε., αλλά, ταυτόχρονα, το ίδιο αποκτά ανάλογα δικαιώματα για θεματικές αυτών των άλλων κρατών μελών. Έτσι, σύμφωνα με αυτή την οπτική, η όποια απώλεια τμήματος της εθνικής κυριαρχίας, δεν λειτουργεί μόνο ως δικλίδα ασφαλείας της αποτελεσματικότητας των ίδιων των κρατών μελών, αλλά οδηγεί, παράλληλα, στη δημιουργία μια «ενωσιακής συλλογικής» κυριαρχίας (Κοτζιάς, 2004: 68-69).

Από μια άλλη όμως οπτική ανάλυσης της ενωσιακής διαδικασίας, οι σχέσεις εθνικών κρατών και Ε.Ε. δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια μεταφορά αρμοδιοτήτων σε ένα δεύτερο μετακρατικό επίπεδο. Αυτές τις αρμοδιότητες καλείται να τις συνδιαχειριστεί με άλλα κράτη μέλη. Εδώ θα πρέπει να τονισθεί ότι η όποια μεταφορά αρμοδιοτήτων από ένα

πρώτο επίπεδο των εθνικών κρατών σε ένα δεύτερο επίπεδο της Ε.Ε., γίνεται εις βάρος των δικαιωμάτων των εθνικών κοινωνιών των κρατών μελών. Έτσι η έννοια του κρατικού συμφέροντος μετασχηματίζεται σε έννοια μετακρατικού συμφέροντος εντός της Ε.Ε., όπου ο πυρήνας της εθνικής κυριαρχίας τροποποιείται σε μετακρατική κυριαρχία (Κοτζιάς, 2004: 153-155).

Ακόμα υπάρχει η πολιτική άποψη ότι με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δημιουργούνται νέες δομές που επηρεάζουν και τροποποιούν το όλο σύστημα της κρατικής κυριαρχίας. Εντός αυτού του πλαισίου αναπτύσσονται νέες δυναμικές καθώς και νέου τύπου κοινωνικά και θεσμικά δίκτυα που κινούνται ταυτόχρονα σε πολλαπλά επίπεδα. Έτσι, το εθνικό κράτος παύει να είναι το ίδιο το πιο υψηλά ιεραρχημένο θεσμικό σύστημα, αλλά σαφώς εξακολουθεί να παίζει αποφασιστικό ρόλο στην Ε.Ε. Με αυτή την προσέγγιση δίνεται έμφαση στην εμφάνιση συνθετότερων ποιοτικών χωρητικοτήτων, οι οποίες δεν προέρχονται από την εκχώρηση ή την υφαρπαγή των από τα κράτη μέλη ή την κοινωνία, αλλά προκύπτουν εντός ενός νέου διαχειριστικού πλαισίου της Ε.Ε. με νέα, πιο αποτελεσματική και πολυεπίπεδη οργάνωση (Κοτζιάς, 2004: 155-156).

4.2 Ευρωπαϊκή Ένωση: ένα ακανόνιστο πολιτικό σώμα

Εάν παραφράζαμε τον Samuel Pufendorf , ο οποίος χαρακτήρισε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, στην εποχή του, «ακανόνιστο σώμα, σαν ένα παραμορφωμένο τέρας», θα μπορούσαμε να μεταφέρουμε αυτήν την παρομοίωση στο μόρφωμα που ονομάζεται Ευρωπαϊκή Ένωση (Schroeder, 1999: 966). Αυτό, μάλιστα, που κάνει την περίπτωση του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης πραγματικά ενδιαφέρουσα, είναι ότι από τις αρχές αυτού του καινοφανούς εγχειρήματος, η φύση του σχολιάστηκε και εξακολουθεί να σχολιάζεται από πολλούς πολιτικούς αναλυτές.

Η Ε.Ε. πολύ συχνά εκλαμβάνεται ως παραδειγματική περίπτωση μειωμένης κυριαρχίας, ένα μοναδικό παράδειγμα, για τον υπόλοιπο κόσμο, «ένα προπαρασκευαστικό σχολείο για μια παγκόσμια ομοσπονδία» (Ross, 1965: 120). Αν όντως, εκληφθεί ότι αυτό

ισχύει, τότε το ευρωπαϊκό εγχείρημα μας οδηγεί στην μετά-κυριαρχική Ευρώπη. Διαφορετικά θα εικάζαμε ότι η Ε.Ε. είναι ήδη μια ομοσπονδία, μια πολιτική μορφή εντελώς ξέχωρη τόσο από το έθνος-κράτος, όσο και από τις αυτοκρατορίες. Ή μήπως το αντικυριαρχικό ιδεώδες της ίδρυσης της Ε.Ε. μετατράπηκε στην πορεία σε ιδανικό κρατικής υπόστασης, με όλα τα παρελκόμενα, δηλαδή τη σημαία, τον ύμνο αλλά και την ίδια την κυριαρχία; Στο πέρασμα του χρόνου τίποτα από όλες αυτές τις αναλύσεις-προβλέψεις έδειξε κάποια τάση υποχώρησης. Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμη η ρήση του Hegel *«ότι εάν είναι απλώς δύσκολη η κατανόηση της Φύσης, είναι απείρως δυσκολότερο έργο, η κατανόηση του Κράτους»* (Hegel, 1991: 307).

Στη πράξη αποδεικνύεται, ότι είναι ακόμα δυσκολότερο να προσδιορίσει επακριβώς κάποιος τι είναι αυτό το οποίο θα αναδυθεί στην Ε.Ε. Αν και φαίνεται ως μεταφυσικό, παραμένει ωστόσο ξεκάθαρο ότι η διαδικασία για μια προσήκουσα ονομασία, ούτως ώστε να ταξινομηθεί η Ε.Ε. δεν είναι απλά μια ακαδημαϊκή υπόθεση του θεωρητικού λόγου, αλλά μια ρητή αναγκαιότητα. *«Αποτελεί μια αντανάκλαση ανησυχίας, ακόμα και εμμονής, κατά κύριο λόγο πολιτικής και ιδεολογικής, με την έννοια της κυριαρχίας και πως αυτή προσδιορίζεται στην Ε.Ε.»* (Weiler, 1999: 270).

Πράγματι, το φαινόμενο της Ε.Ε. αποτελεί κάτι περισσότερο από μια απλή περίπτωση ακαδημαϊκής εργασίας, δεδομένου ότι εκλαμβάνεται ως το μέλλον εντός του παρόντος, σαν ένα εργαστήριο δοκιμασίας νέων μορφών διακυβέρνησης. Αν και πολλοί υποστηρίζουν ότι η Ε.Ε. δεν θα αποτελέσει πρόκληση για την έννοια της κυριαρχίας σε παγκόσμιο επίπεδο και ότι η εμπειρία αυτής της προσπάθειας δεν θα μπορέσει να αναπαραχθεί σε άλλες περιοχές του πλανήτη μας (Krasner, 1993: 301-305). Ωστόσο, αναμφίβολα, η αντισυμβατική αρχιτεκτονική της Ε.Ε., έχει προκαλέσει ένα πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για νέες εννοιολογικές προσεγγίσεις αυτού του φαινομένου, το οποίο ενδιαφέρον έχει επηρεάσει επίσης άλλους τομείς και πεδία της επιστήμης, σε σχέση πάντα με την τύχη-πορεία της κυριαρχίας στον σημερινό κόσμο.

Μάλιστα εντός της Ε.Ε., μπορεί κανείς να παρατηρήσει ήδη, όχι μόνο μια αυξάνουσα αλληλεξάρτηση των κρατών μελών, με τις επιπτώσεις στην κυριαρχία τους να παραμένουν αμφισβητούμενο γεγονός, αλλά επίσης έναν βαθύ μετασχηματισμό της νομικής έννοιας της κυριαρχίας. Σε αυτό το σημείο, που παρουσιάζεται ως κομβικό, στη συζήτηση για την εφαρμογή της έννοιας της κυριαρχίας και τις διαφορετικές προσεγγίσεις της πολιτικής και νομικής-συνταγματικής διάστασης της, θα επεκταθούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Μάλιστα πολλοί υποστηρικτές της πολιτικής έννοιας της κυριαρχίας, υποβαθμίζουν τις διευρυμένες αρμοδιότητες της Ε.Ε., υποστηρίζοντας ότι η υπέρτατη εξουσία παραμένει στον τελικό κριτή, δηλαδή στο εθνικό κράτος, δεδομένου ότι είναι η πολιτική οριακή κατάσταση που καθορίζεται. Μολονότι τα κράτη μέλη της Ε.Ε. είναι εξαρτημένα από ένα μάλλον περίπλοκο δίκτυο υποχρεώσεων, το οποίο περιορίζει τη δυναμική τους σε ένα ολόένα αυξανόμενο αριθμό πεδίων δράσης, τίποτα, όμως, στην πράξη δεν καθίσταται εμπόδιο. Επομένως το ερώτημα να απαλλάξουν τον εαυτό τους από αυτό το δίκτυο, επαναβεβαιώνοντας, παράλληλα την αδρανοποιημένη κυριαρχία τους και υπενθυμίζοντας στην Ε.Ε. τους συναινετικούς της θεσμούς, παραμένει προς απάντηση. *Εξάλλου «the normal case proves nothing, the exception proves everything»*, όπως αυτό έχει προκλητικά τεθεί από τον Carl Schmitt (Schmitt, 2005: 15). Αυτή όμως η δυνατότητα της ερμηνείας της κυριαρχίας υποστηρίζουν άλλοι στοχαστές έχει να κάνει αποκλειστικά και μόνο με υποθέσεις εξαιρετικής κρισιμότητας και μόνο. Τουναντίον η κυριαρχία ανιχνεύεται στην καθημερινή συνταγματική πρακτική και στον κατακερματισμό των λειτουργιών που καθορίζει την φύση της Ε.Ε. και μας δηλώνει emphatically τι πραγματικά σημαίνει εντός της. Η παραδοσιακή ενιαία προσέγγιση έχει ήδη κατά ένα τρόπο μάλλον εγκαταλειφθεί, διότι γίνεται πλέον σαφές, ότι απόλυτη ή ενιαία κυριαρχία, είναι εντελώς απύσχα από το πολιτικό στερέωμα της Ε.Ε. Ούτε πολιτικά, ούτε νομικά κατέχει πλέον κάποιο από τα κράτη μέλη την

υπέρτατη εξουσία ακόμα και στις ίδιες τις εσωτερικές του υποθέσεις (MacCormick, 1999: 132).

Αλλά ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση που θα μπορούσαμε να αρνηθούμε την ενιαία προοπτική της κυριαρχίας, το ερώτημα παραμένει: τι θα μπορούσε να την υποκαταστήσει; Πολλοί από τους νομικούς θεωρητικούς έχουν υιοθετήσει την άποψη της διαμοιρασμένης, διαιρεμένης ή της μερικής κυριαρχίας. Αυτός ο φαντασιακός κατακερματισμός, ωστόσο, παρουσιάζει άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, την αυστηρή προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της κυριαρχίας, ως ύστατο ανάχωμα διάσωσης μιας έννοιας που κανείς δεν επιθυμεί πραγματικά να λησμονήσει. Μάλιστα η ιδέα της αποσπασματικής κυριαρχίας δεν γίνεται πάντοτε αποδεκτή ακόμα και από τους ίδιους τους υποστηρικτές της (Walker, 2003b: 31-35).

Ενόψει αυτών των δυσκολιών, οι θεωρητικοί που υποστηρίζουν την ιδέα της αδιαίρετης κυριαρχίας, προσπαθούν, επαναπροσεγγίζοντας το θεωρητικό αυτό πεδίο να διαχωρίσουν την μεταβίβαση των εξουσιών από την ολική παραίτηση από την κυριαρχία, υποδηλώνοντας καταρχήν ότι η κυριαρχία μπορεί δυνητικά πάντα να ανακληθεί. Όμως, στην πραγματικότητα, έχουν έως τώρα εν μέρει διαψευστεί, επειδή αγνόησαν τον βαθμιαίο επαναπροσδιορισμό της έννοιας της εν εξελίξει κυριαρχίας. Μάλιστα σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι το ευρωπαϊκό εγχείρημα της ολοκλήρωσης έχει φτάσει στο μετά-κυριαρχικό του επίπεδο (MacCormick, 2004: 856-58).

Στην προσπάθεια ερμηνείας της έννοιας της κυριαρχίας στην Ε.Ε. θα μπορούσαμε να προσθέσουμε την σημασία της εκδοχής της συμβουλευτικής δημοκρατίας για μια ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όπου η αρχή της εθνικής κυριαρχίας τείνει να εμφανίζεται ως το σημαίνων εμπόδιο στην υπηρεσία γραφειοκρατικών πρακτικών, όπου ο κατακερματισμός της χωρικότητας αποτελεί μια ρητή πραγματικότητα (Rosenau, 2003: 390). *«Η αναδιοργάνωση της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής γύρω από την κατακερματισμένη, διαιρεμένη έννοια της κυριαρχίας, βοηθά το διαχωρισμό μεταξύ εξουσίας και υπευθυνότητας»*

(Bickerton, 2007: 12). Υπ' αυτό το πρίσμα η σχέση κυριαρχίας και ευθύνης σε ένα μεταβατικό πεδίο εφαρμογής τους, αυτό της Ε.Ε., πορεύεται προς το άγνωστο. Μάλιστα ο φόβος να διαχωριστεί η έννοια της κυριαρχίας από το εθνικό κράτος για κάποιους εξακολουθεί να παραμένει ουτοπικός, δεδομένου ότι, ολωσδιόλου δεν αποκόπτει τους όποιους συνδέσμους της πολιτικής πρακτικής με την πραγματικότητα της ενοποιητικής διαδικασίας, τους οποίους το κράτος με την κυριαρχία του κατέχει. Έναντι τέτοιων φόβων έχει καταγραφεί η αξίωσης ότι η όποια ανατροπή της εδαφικής κυριαρχίας, οδηγεί σε ένα τρόπο διακυβέρνησης στην Ε.Ε., ο οποίος εμφανίζεται απογυμνωμένος εννοιολογικά και βασισμένος σε πραγματιστικές και διαρθρωτικές αναγκαιότητες, μην αφήνοντας καθόλου χώρο στην πολιτική ερμηνεία της έννοιας της κυριαρχίας (Spath, 2005: 21).

4.3 Η επιβίωση της κρατικής κυριαρχίας στην εποχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Το νομικό επιχείρημα

Με την κρίση του εθνικού κράτους, όπως αυτή προσδιορίζεται από πολλούς πολιτικούς στοχαστές, η οποία επηρεάζει τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική του κυριαρχία, η έννοια της κυριαρχίας αποκτά μια νέα νοηματοδότηση (Cassese, 2002: 55-58). Η ανάπτυξη εντός του εθνικού κράτους ισχυρών οικονομικών και κοινωνικών ομάδων, η εξασθένιση των δημοσίων υπηρεσιών και η ολοένα αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση δημοσίων εταιριών, η απώλεια του οικονομικού ελέγχου από το κράτος και η άνοδος των εξουσιαστικών αγορών, η αυξανόμενη επίδραση του ρόλου των διαφόρων μειονοτήτων και η δραματικές ενίοτε αλλαγές του δικαϊκού συστήματος εξαιτίας τέτοιων φαινομένων όπως η ολοένα σημαντικότερη επίδραση διεθνών οργανισμών και οργανώσεων, θεωρείται ότι περιορίζουν την εξουσία του εθνικού κράτους, όχι απλά κατά τρόπο περιφερειακό και χωρίς συνέπεια στην υπέρτατη αρχή που αυτό κατέχει: την κυριαρχία (Ferrajoli, 1997: 45-48).

Το αξιοσημείωτο πάντως, φαίνεται να είναι, η αλλαγή στο ρόλο και ενδεχομένως και στην έννοια της κυριαρχίας του έθνους κράτους στην εποχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεδομένου ότι η Ε.Ε. αποτελεί αναμφίβολα μια μοναδική περίπτωση πολιτικής

διακυβέρνησης που διαφέρει σε πολλούς τομείς τόσο από το εθνικό κράτος όσο και από κάποιο υπερεθνικό οργανισμό. Μάλιστα αυτή η μοναδικότητα του φαινομένου αυτού που ονομάζεται Ε.Ε. έχει προκαλέσει όλη αυτή την αμφισβήτηση της κυριαρχίας, που για τους περισσότερους ενδεχομένως πολιτικούς στοχαστές, βρίσκεται σε περίοδο κρίσης.

Αυτό το επιχείρημα μπορεί να δικαιολογηθεί, αρχικά, από το γεγονός ότι στα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. έχουν εκχωρηθεί αρμοδιότητες και εξουσίες, που αποτελούσαν αποκλειστικό δικαίωμα των εθνικών κρατών και επιπλέον ότι η ευρωπαϊκή νομοθεσία που εκπορεύεται από αυτά τα ενωσιακά θεσμικά όργανα υπερισχύει αυτής των κρατών μελών.

Ωστόσο από την άλλη, η Ε.Ε. δεν αποτελεί κράτος η ίδια, τα κράτη μέλη συνεχίζουν να υφίστανται και δεν υπολείπονται της Ε.Ε., η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν τα εξουσιάζει και δεν καθορίζει τις εξουσίες τους, δεν κατέχει αυτό που πολύ εύστοχα οι Γερμανοί νομικοί ονόμασαν Kompetenz-Kompetenz και για αυτόν τον λόγο δεν έχει υποκαταστήσει τα εθνικά κράτη που την απαρτίζουν, αλλά και δεν διαθέτει την κυριαρχία, τουλάχιστον στην παρούσα φάση (Troper-2008:133-135). Μάλιστα είναι πολύ εύστοχη η παρατήρηση του Neil MacCormick: *«η κυριαρχία δεν είναι κάτι όπως η περιουσία, η οποία μπορεί να θεωρηθεί παραχωρημένη, μόνο όταν κάποιος άλλος την κερδίζει, αλλά είναι μάλλον όπως η αγνότητα, κάτι το οποίο δύναται να χαθεί δίχως κανείς άλλος να την κερδίσει»* (MacCormick, 1999: 126).

Παρόλα αυτά όμως, πολλοί διανοούμενοι, παρατηρώντας την αποδυνάμωση των εθνικών κρατών και την αντίστοιχη ενδυνάμωση των ενωσιακών θεσμών, υιοθετούν διάφορες αντιλήψεις. Μερικοί από αυτούς υποστηρίζουν ότι η κυριαρχία των κρατών μελών θα έπρεπε να αποκατασταθεί ή τουλάχιστον να διαφυλαχθεί από περαιτέρω εξασθένηση. Άλλοι όμως γοητευμένοι από την ενοριακή διαδικασία εκλαμβάνουν την αποδυνάμωση της εθνικής κυριαρχίας ως ένα βήμα προόδου που θα οδηγήσει σε ενδυνάμωση της δικαιοσύνης και σε μια πραγματικά φιλελεύθερη κοινωνία. Ακόμα υπάρχουν και αυτοί που πιστεύουν ότι

η Ε.Ε. θα ολοκληρωθεί μόνο εφόσον καταφέρει να γίνει η ίδια ένα μεγάλο κράτος, απορροφώντας την χαμένη κυριαρχία των κρατών μελών της.

Σε αυτό το σημείο κάνει την εμφάνιση του και το «νομικό» επιχείρημα υπερασπίσεως της κρατικής κυριαρχίας ως αναπαλλοτρίωτης ιδιότητας, που η Ε.Ε. ακόμα δεν έχει αποκτήσει. Το «νομικό» αυτό επιχείρημα στηρίζεται σε μια διασταλτική ερμηνεία της έννοιας της κυριαρχίας του κράτους και πως αυτή προσλαμβάνεται μέσα στο νέο πλαίσιο της σημερινής πραγματικότητας, δηλαδή κατά πόσο είναι έννοια απαραίτητη ή μήπως αποτελεί εμπόδιο στην προσπάθεια επεξήγησης του μετασχηματισμένου Δικαίου (Slaugther, 2005: 155-158). Με αυτή την προσπάθεια γίνεται αντιληπτό ότι η έννοια της κυριαρχίας αποκτά καθαρά νομικό περιεχόμενο.

Εξακολουθεί όμως το εθνικό κράτος να παραμένει κυρίαρχο; Αρχικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κυριαρχία αποτελεί συστατικό στοιχείο της έννοιας του κράτους, αλλά ενδεχομένως όχι θεμελιώδες, κάποια κράτη είναι κυρίαρχα, κάποια άλλα δεν είναι, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που κάποια κράτη είναι δημοκρατικά, ενώ κάποια άλλα απολυταρχικά. Επομένως, εφόσον η κυριαρχία είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του κράτους, τα όργανα του οποίου διαθέτουν το μονοπώλιο της παραγωγής κανόνων, τότε δεν είναι όλα τα κράτη κυρίαρχα και μάλιστα η κυριαρχία ως στοιχείο που ορίζει την ύπαρξη του κράτους καθίσταται έτσι παρωχημένη (Ferrajoli, 1997: 67-71).

Στη συνέχεια θεωρούμε ότι κάθε κράτος είναι κυρίαρχο όχι γιατί η κυριαρχία του είναι υπέρτατη εξουσία, απεριόριστη και αδιαίρετη, αλλά γιατί η εξουσία του είναι περιορισμένη, διαιρεμένη και δεν είναι υπέρτατη. Εφόσον κάλλιστα θα μπορούσε να είναι περιορισμένη από το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, να είναι διαιρεμένη εξαιτίας των εξουσιών που διαμοιράζονται μεταξύ των κρατών μελών. Και επειδή θα ήταν περιορισμένη και διαιρεμένη δεν θα ήταν υπέρτατη. Κάτι που θα σήμαινε ότι κανένα εθνικό κράτος δεν είναι κυρίαρχο με την παραδοσιακή έννοια της κυριαρχίας, αλλά θα ήταν κυρίαρχα με την νέα έννοια αυτής

(Walker, 2003a: 100-105). Έτσι, η Ε.Ε. υπό την ευρεία έννοια γίνεται κυρίαρχη (Badinter, 2003: 68-72).

Τέλος θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, ότι τίποτα δεν έχει αλλάξει, εφόσον η έννοια της παραδοσιακής εθνικής κυριαρχίας αποτελεί ακόμα και σήμερα το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του έθνους κράτους και παρόλες τις μεταμορφώσεις του σύγχρονου κόσμου και του νομικού συστήματος της Ε.Ε., τα εθνικά κράτη εξακολουθούν να είναι κυρίαρχα.

Όμως σε αυτήν την περίπτωση οι τρεις έννοιες της κυριαρχίας του Carre de Malberg θα ήταν πολύ χρήσιμες. *«Η αυθεντική έννοια της λέξης κυριαρχία αναφέρεται στην υπέρτατη εξουσία του κράτους. Στη δεύτερη περίπτωση της έννοιας της κυριαρχίας, αναφέρεται σε ολόκληρο το φάσμα των εξουσιών που περιλαμβάνονται στην δικαιοδοσία του κράτους και ως εκ τούτου αποτελούν συνώνυμο αυτής της δικαιοδοσίας. Και η τρίτη έννοια χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει την θέση που κατέχει εντός του κράτους το ύψιστο θεσμικό όργανο της κρατικής εξουσίας και υπό αυτή την έννοια, η κυριαρχία ταυτίζεται με τη δύναμη αυτή καθαυτή του ύψιστου θεσμικού οργάνου.»* (Troper, 2001: 122-124). Μάλιστα η τριπλή αυτή απόδοση της έννοιας της κυριαρχίας αποδίδεται με τον καλύτερο τρόπο στη γερμανική γλώσσα, όπου Souveranität αντιστοιχεί στην πρώτη έννοια της κυριαρχίας, δηλαδή την υπέρτατη εξουσία του κράτους σε εσωτερικό και εξωτερικό. Staatsgewalt αντιστοιχεί στην δεύτερη έννοια της κυριαρχίας. Ενώ Herrschaft είναι η δύναμη της κυριαρχίας ενός οργάνου.

Υπό αυτήν την προσέγγιση της κυριαρχίας από τον Carre de Malberg, γίνεται αντιληπτό ότι κατά την πρώτη έννοια της κυριαρχίας, η κυριαρχία μένει αδιαίρετη. Ενώ εφόσον, σύμφωνα με την δεύτερη έννοια της κυριαρχίας, κυριαρχία είναι ένα φάσμα εξουσιών του κράτους, τότε η κυριαρχία δύναται να διαιρεθεί, δεδομένου ότι ο όποιος διαμοιρασμός των εξουσιών αποτελεί διαίρεση της κυριαρχίας. Υπό αυτή την ερμηνεία γίνεται αντιληπτό ότι η έννοια της κυριαρχίας, η οποία φαίνεται αντιφατική ή μη συμβατή με τον ορισμό της, μπορεί ωστόσο να υφίσταται πραγματικά. Ακόμα είναι σημαντικό να

αναφερθεί ως μια τέταρτη έννοια της κυριαρχίας αυτή της λαϊκής κυριαρχίας που δεν είχε προβλεφθεί από τον Carre de Malberg.

Όμως αν θεωρήσουμε ότι η κυριαρχία των κρατών μελών έχει περιοριστεί, λόγω της αποδοχής εκ μέρους τους της ισχύς των Ευρωπαϊκών Συνθηκών, τότε αυτό έχει λάβει χώρα μόνο διότι τα εθνικά κράτη έχουν υπογράψει και έχουν επικυρώσει αυτές τις συνθήκες στο πλαίσιο της εθνικής τους κυριαρχίας (Craig, 2001: 125-132). Η ύπαρξης μάλιστα αυτών των περιορισμών δεν αποδεικνύει απώλεια της κρατικής κυριαρχίας, αλλά μια εκδήλωση της.

Ακόμα οι υποστηρικτές της απώλειας της κρατικής κυριαρχίας, υποστηρίζουν από τη μια ότι η Ε.Ε. δεν είναι ούτε συνομοσπονδία ούτε ομοσπονδία κρατών, ενώ από την άλλη πολλά κράτη μέλη έχουν αποδεχτεί μέσω της συνταγματικής οδού τον περιορισμό της κυριαρχίας τους. Αυτές τους οι απόψεις βασίστηκαν εν πολλοίς στην διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, το 1963 ότι η Ένωση αποτελεί μια νέα έννομη τάξη, προς χάριν της οποίας τα κράτη μέλη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, αν και σε περιορισμένα πεδία.. Έτσι πολλοί ερμήνευσαν ότι η νέα τάξη είναι κάτι το εντελώς διαφορετικό από τα εθνικά νομικά συστήματα (Tropet, 2008: 172-174).

Είναι όμως γνωστό ότι η εξωτερική κυριαρχία των εθνικών κρατών περιορίζεται από τα ίδια τα συντάγματα τους και ο μόνος περιορισμός που θα είχε σχέση με της Ε.Ε. άπτεται του περιορισμού της εσωτερικής τους κυριαρχίας. Όμως και σε αυτή την περίπτωση θα μιλούσαμε μάλλον για έναν αυτοπεριορισμό του κράτους μέλους, πράγμα το οποίο θα σήμαινε πρακτικά κανένα περιορισμό, δεδομένου ότι ο καταστατικός χάρτης κάθε εθνικού κράτους μπορεί πάντα να αναθεωρηθεί. Έτσι η κυριαρχία εμπεριέχεται επακριβώς στην δυνατότητα της υπέρτατης εξουσίας να αναθεωρεί το σύνταγμα όποτε κρίνει απαραίτητο, έτσι ώστε το κράτος-μέλος να διατηρεί την κυριαρχία του, όπως ακριβώς έπραξε το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο στην περίφημη απόφαση του για τη Συνθήκη του Μάαστριχ, το 1993. Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο δεν είναι περιορισμός της Εθνικής κυριαρχίας. Το αντίθετο μάλλον συμβαίνει η εθνική κυριαρχία καθίσταται εμπόδιο στο Ευρωπαϊκό

Δίκαιο. Ακόμα και η αρχή που προβλέπει υπερίσχυση του Ευρωπαϊκού Δικαίου έναντι του εθνικού δεν έρχεται σε αντίθεση με την έννοια της κρατικής κυριαρχίας, ακριβώς διότι αυτή η επικράτηση αυτή καθαυτή είναι εν τέλει βασισμένη στα εθνικά συντάγματα (Troper, 2008: 193-194).

Επομένως οι διατάξεις που προβλέπουν περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας ερμηνεύονται ως δυνητική υποχρέωση των κρατών μελών υπό το πρίσμα των Ευρωπαϊκών Συνθηκών. Κατά αυτόν όμως τον τρόπο η κυριαρχία δεν νοείται ως ένα σύνολο αρμοδιοτήτων, αλλά ως ποιότητα εξουσίας που δεν έχει υπέρτερο (Troper, 2001: 112-115). Έτσι μια ολότητα μπορεί να είναι ή να μην είναι κυρίαρχη, αλλά δεν γίνεται να είναι περιορισμένη. Μόνο οι αρμοδιότητες μπορούν να περιοριστούν.

Σε ότι αφορά τώρα στη δεύτερη έννοια της κυριαρχίας που άπτεται της εξουσίας του κράτους. Μας είναι γνωστό, σύμφωνα πάντα με την κλασική οπτική, πως η κυριαρχία υπό την έννοια των εξουσιών ή των αρμοδιοτήτων που μπορούν να ασκηθούν από το κράτος, είναι απεριόριστες και αδιαίρετες. Όμως, πολλοί υποστηρίζουν, πως κάτι τέτοιο δεν ισχύει πλέον και πως αυτές οι εξουσίες είναι τώρα περιορισμένες και διαμοιρασμένες μεταξύ κρατών μελών και ευρωπαϊκών αρχών. Σε ό,τι όμως αφορά στον περιορισμό, διαπιστώσαμε πως κάτι τέτοιο έχει να κάνει με τη δυνατότητα να το πράξουν τα ίδια τα κράτη μέλη από μόνα τους και όχι να τους εξαναγκάσει η Ε.Ε. Μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις όταν μια συνθήκη αντιβαίνει συνταγματικά άρθρα κρατικών καταστατικών χαρτών, τα συντάγματα μπορούν να αναθεωρηθούν με σκοπό να εξουσιοδοτήσουν την διαδικασία επικύρωσης των Ευρωπαϊκών Συνθηκών (Troper, 2008: 156-162).

Σε ότι αφορά τώρα στον διαιρεμένο χαρακτήρα της κυριαρχίας μεταξύ κρατών μελών και Ε.Ε.. Είναι διαιρεμένη επειδή κάποιες από τις αρμοδιότητες ασκούνται αποκλειστικά από την Ε.Ε. και κάποιες άλλες από τα κράτη μέλη. Είναι διαιρεμένη επειδή αρκετές αρμοδιότητες ασκούνται από κοινού, τόσο από τα κράτη μέλη, όσο και από την Ε.Ε. Αυτό όμως δεν αποτελεί μοίρασμα της κυριαρχίας. Ακόμα και αν το εθνικό κράτος

αναθέτει την άσκηση μέρους των εξουσιών του σε τρίτους, στην περίπτωση μας στην Ε.Ε., ποτέ δεν χάνει την κυριαρχία. Έτσι, και όταν τα κράτη μέλη αναθέτουν εξουσίες στην Ε.Ε. δεν στερούνται την κυριαρχία τους, δεδομένου ότι η κυριαρχία είναι και παραμένει έννοια αναπαλλοτρίωτη. Τα εθνικά κράτος δύναται να αναθέτει μέρος των εξουσιών του στην Ε.Ε., αλλά μόνο διότι μπορεί πάντα να τις ανακαλέσει, παραμένοντας διαρκώς μόνο αυτό ο μόνος κάτοχος της κυριαρχίας. Ακόμα και ο διαμοιρασμός των αρμοδιοτήτων είναι απλά μια εκδήλωση κυριαρχίας του εθνικού κράτους έναντι της Ε.Ε.

Σε ότι αφορά τώρα στην τρίτη έννοια της κυριαρχίας που σχετίζεται με το υπέρτατο καταστατικό όργανο που ταυτίζεται με την έννοια της κυριαρχίας, είναι προφανές ότι ο κυρίαρχος μπορεί να ταυτοποιηθεί εντός των ιεραρχικών κανόνων που θεσπίζει. Υπό αυτή την έννοια γίνονται αντιληπτές οι αποφάσεις ορισμένων συνταγματικών δικαστηρίων, όπου αποφασίζεται, ότι το Ευρωπαϊκό Δίκαιο υπερισχύει των εθνικών δικαστικών αποφάσεων, αλλά μόνο στο πλαίσιο του εθνικού συντάγματος. Αυτό καταδεικνύει ότι το Ευρωπαϊκό Δίκαιο υπερισχύει των εθνικών συνταγμάτων, στο βαθμό που τα εθνικά συντάγματα το ορίζουν (Tropet, 2008: 180-184). Έτσι, θεωρητικά υφίσταται η δυνατότητα ότι εάν όντως η επικράτηση του Ευρωπαϊκού Δικαίου βασίζεται στην ερμηνεία των εθνικών συνταγμάτων, τότε η συντακτική εξουσία μπορεί πάντα να αναθεωρήσει τα συντάγματα αυτά και να ακυρώσει την επικράτηση του.

Στην τέταρτη και τελευταία ερμηνεία της έννοιας της κυριαρχίας που πηγάζει από τον Λαό, τη λαϊκή κυριαρχία, δεδομένου ότι τα φιλελεύθερα συντάγματα ορίζουν ρητός την αρχή της πρωτοκαθεδρίας του Λαού. Από τον Λαό πηγάζει η κυριαρχία και κανείς δεν επιτρέπεται να ασκεί εξουσία η οποία δεν προέρχεται απευθείας από τον Λαό. Όπου νόμος λογίζεται η γενική βούληση του Λαού, δηλαδή του μοναδικού κυριάρχου. Έτσι, και με την Ε.Ε. έγινε μεγάλη προσπάθεια συγκερασμού της έννοιας της λαϊκής κυριαρχίας και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, δεδομένου ότι καμιά Ευρωπαϊκή Συνθήκη δεν κάνει αναφορά σε Ευρωπαϊκή Κυριαρχία. Ο όποιος συνδετικός κρίκος προέρχεται μόνο από τα εθνικά

συντάγματα και για αυτό διασταλτικά αποτελεί το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, την έκφραση των λαών που απαρτίζουν την Ένωση. Δεδομένου ότι στα νεωτερικά κράτη, η Δημοκρατία έγκειται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Υπό αυτή την έννοια όχι μόνο το εθνικό κράτος διαθέτει την δυνατότητα του να αποφασίζει στην κρίσιμη στιγμή, αλλά παράλληλα του παρέχεται η δυνατότητα της διαιώνισης της πλάνης του (Troper, 2008: 245-54).

Η κυριαρχία, επομένως δεν αποτελεί απλά μια πολιτική έννοια. Διότι αν ήταν μόνο πολιτική έννοια θα την είχαμε ενδεχομένως απορρίψει ως παρωχημένη, υποστηρίζοντας, όπως πολλοί στοχαστές το πράττουν, ότι δεν παρέχει πλέον καμία βοήθεια να κατανοήσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια το σημερινό κράτος υπό την σκέπη της Ε.Ε. Αποτελεί, έτσι, η κυριαρχία μια έννοια κατά βάση νομικής σύλληψης, η οποία απαντάται διαρκώς στην καθημερινότητα της απονομής της δικαιοσύνης σε όλη την Ε.Ε. Αλλά σίγουρα όλες αυτές οι θεωρίες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αληθείς η ψευδείς, απλά είναι υπαρκτές και δύναται να είναι περισσότερο ή λιγότερο πειστικές (Troper, 2008: 333-336).

4.4 Η μετά-κυριαρχία εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης: το πολιτικό επιχείρημα

Οι διαφορετικές τοποθετήσεις αναφορικά με την έννοια της κυριαρχίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε τι βαθμό αυτή εξακολουθεί να αποτελεί το βασικό χαρακτηρισμό του εθνικού κράτους εξακολουθούν να γοητεύουν τους πολιτικούς στοχαστές. Έχουν τα κράτη μέλη της Ε.Ε. χάσει η παραχωρήσει την κυριαρχία τους στην Ε.Ε., η απλά μετέφεραν την άσκηση κάποιων κυριαρχικών δικαιωμάτων τους σε αυτή; Έχει η Ευρωπαϊκή Ένωση αποκτήσει δική της κυριαρχία, η μήπως την αποκτά σταδιακά ξεπερνώντας εκείνη των κρατών που την απαρτίζουν; (MacCormick, 1999: 25-27).

Οι αλλαγές στις εσωτερικές και εξωτερικές συνταγματικές εξουσίες αλλά και στις πολιτικές ικανότητες των κρατών μελών σε σχέση με την Ε.Ε. οδηγούν σταδιακά σε εγκατάλειψη χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της κυριαρχίας τους όπως ήταν με την κλασική έννοια του όρου αντιληπτά. Μάλιστα αυτή η διαδικασία έχει λάβει χώρα δίχως η Ε.Ε. να

έχει αποκτήσει εξουσίες ή αρμοδιότητες που να την έχουν καταστήσει κυρίαρχη με την κλασική έννοια. Η Ε.Ε. δεν είναι ούτε ένα κυρίαρχο υπερκράτος ούτε μια κυρίαρχη ομοσπονδία κρατών, τουλάχιστον προς το παρόν. Αυτό όμως που θα συνέβαλε σημαντικά στην πολιτική συζήτηση για την έννοια της κυριαρχίας, θα ήταν εάν όλοι οι στοχαστές, πολιτικοί και νομικοί πίστευαν ότι μια αποτελεσματική διακυβέρνηση απαιτεί ένα είδος κυρίαρχης εξουσίας, εκπορευόμενης από ένα απρόσωπο κέντρο ή συνταγματική κατασκευή. (MacCormick, 2007: 34-38). Ή μήπως ένα πολυκεντρικό σύστημα εξουσιών θα μπορούσε να γίνει ευκολότερα αποδεκτό, χωρίς την ύπαρξη της ανώτατης αρχής, που θα κατείχε την ύστατη εξουσία για οποιονδήποτε σκοπό; Υπό αυτό το πρίσμα προβάλλεται από αρκετούς πολιτικούς στοχαστές η έννοια της μετακυριαρχικής Ευρώπης. Όπου η αρχή της επικουρικότητας μιας πολυκεντρικής δημοκρατίας στην διακυβέρνηση της Ε.Ε. θα φαντάζει δυνατή.

Εάν η έννοια της κυριαρχίας γινόταν αντιληπτή ως μια πολύσημη έννοια, τότε οι διαφορετικές της νοηματοδοτίσεις να διευκόλυναν σημαντικά την ανάλυση του φαινομένου της Ε.Ε. και της κρατικής κυριαρχίας. Μάλιστα σημαντικό ρόλο σε αυτήν την προσπάθεια θα έπαιζε η αθροιστική έννοια της κυριαρχίας, ως μια διαρκώς αμφισβητούμενης έννοιας (Shaw, 2003: 461-466). Δεδομένου ότι οι αθροιστικές ή συμπλεγματικές έννοιες, όπως στην περίπτωση μας αυτή της κυριαρχίας είναι επιδεκτικές πολλών ερμηνειών, που σχετίζονται πάντα με την ιδεολογία και το πεδίο μελέτης του εκάστοτε μελετητή τους. Έτσι, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις αμφισβητήσιμες διαστάσεις της έννοιας της κυριαρχίας, ώστε να προσπαθούσαμε να την προσεγγίσουμε καλύτερα.

Στην πρώτη διάσταση γίνεται λόγος για την απόδοση της έννοιας της κυριαρχίας ως προς το αντικείμενο της. Έξαλλου υπάρχουν διαφορετικά τέτοια αντικείμενα. Στη δεύτερη διάσταση, αναφερόμαστε στην κανονιστική σειρά αναφορικά με το τρόπο που την αποδίδουμε. Διαφορετικά νομικά ή άλλα κανονιστικά συστήματα μπορούν να εμφανιστούν αναφορικά με διαφορετική θεματολογία. Και στην τρίτη διάσταση ξεπερνάμε τα

κανονιστικά συστήματα και εξετάζουμε τις πολιτικές σχέσεις. Η κυριαρχία δεν λειτουργεί ως αποκλειστικά νομική έννοια, αλλά μπορεί πολλές φορές να είναι παρούσα ως πολιτική έννοια (MacCormick, 2007: 87-92).

Με την πρώτη διάσταση της αμφισβήτησης της έννοιας της κυριαρχίας γίνεται λόγος για την κυριαρχία, η οποία γίνεται αντιληπτή κατά κύριο λόγο ως μια ιδιότητα του εθνικού κράτους, αυτού καθεαυτού. Ένα κυρίαρχο κράτος, λογίζεται ως τέτοιο όταν έχει την δυνατότητα της πλήρους αυτοκυβέρνησης και ανεξαρτησίας από κάθε εξωτερικό έλεγχο, και αυτή η ιδιότητα του κράτους αποτελεί την κυριαρχία του (Krasner, 1993: 301-310). Ακόμα η κυριαρχία γίνεται κατανοητή και ως ένα σύνολο κρατικών εξουσιών, που πηγάζει από ένα πρόσωπο ή από ένα όργανο εντός της κρατικής οντότητας, όπως ο αυτοκράτορας, ο βασιλιάς, ο δικτάτορας, ή το κοινοβούλιο. Αυτό, λοιπόν το όργανο, ή το πρόσωπο είναι ο κυρίαρχος του κράτους. Επιπλέον πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και την λαϊκή κυριαρχία. Πολλές φορές η κυριαρχία εκλαμβάνεται ως ανήκουσα στον Λαό, εντός μιας οριοθετημένης γεωγραφικά χώρας, όπου ο Λαός είναι ή θεωρεί ότι είναι ύστατος κυρίαρχος των θεσμικών οργάνων ενός γεωγραφικά οριοθετημένου κράτους (Krasner, 1993: 321-324).

Με τη δεύτερη διάσταση στην ασάφεια της έννοιας της κυριαρχίας, εντοπίζονται διαφορές νομικών-κανονιστικών προσεγγίσεων. Το εάν ένα κράτος είναι κυρίαρχο με βάση το Διεθνές Δίκαιο είναι εντελώς διαφορετικό από το εάν μία συγκεκριμένη πράξη βίας ή απόφασης θα μπορούσε να παραβιάσει την κυριαρχία κάποιου κράτους ή την κυριαρχία κάποιου από τα θεσμικά του όργανα αναφορικά πάντα με την ερμηνευτική προσέγγιση του συντάγματος του κράτους αυτού. Έτσι, οι εξουσίες των ευρωπαϊκών θεσμών και οι όποιες αξιώσεις θα μπορούσαν να έχουν σε σχέση πάντα με την κυριαρχία, θα μπορούσαν να ερμηνευτούν εντελώς διαφορετικά και ανάλογα με την διαφορετική οπτική του συντάγματος του κάθε κράτους μέλους της Ένωσης, παρά σε σχέση με τον ίδιο τον ευρωπαϊκό νόμο (MacCormick, 2007: 155-161).

Η τρίτη διάσταση στην ασάφεια της έννοιας της κυριαρχίας έχει να κάνει με την σχέση μεταξύ πολιτικής και νομικής ερμηνείας της κυριαρχίας. Μια ασάφεια με ιστορικές ρίζες, που ενδεχομένως κάποιες φορές να υποκρύβει απλά μια γλωσσική διαφοροποίηση παρά μια υπαρκτή διαφορά προσέγγισης της έννοιας της κυριαρχίας (MacCormick, 2007: 166-168).

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να αναφερθούμε και στην λαϊκή κυριαρχία, μια κυριαρχία η οποία σε κάποιες ευρωπαϊκές παραδόσεις παίζει τον ενδιάμεσο ρόλο μεταξύ *puvoir constituant* και *puvoir constitue*, ούσα σύμφυτη στην σχέση μεταξύ Λαού και Κράτους (Lindahl, 2003: 105-107). Έτσι, ο Λαός που ιδρύει ένα κράτος με συνταγματικά όργανα διακυβέρνησης, τα οποία περιορίζονται από την εκχώρηση της δικιάς του εξουσίας σε αυτά, μετά την ίδρυση του κράτους ο Λαός ασκεί την κυριαρχία μόνο μέσω αυτών των περιορισμένων καταστατικών οργάνων αναφορικά πάντα με τους όρους ίδρυσης του κράτους, ή ασκώντας την εξουσία της συνταγματικής αναθεώρησης που το σύνταγμα τους προσδίδει. Κατά αυτόν τον τρόπο η απόλυτη λαϊκή κυριαρχία μετατρέπεται σε περιορισμένη συνταγματική κυριαρχία (MacCormick, 2007: 190-194).

Φαίνεται επομένως, ότι δεν υφίσταται μια συγκεκριμένη ουσία της κυριαρχίας για την οποία, θα μπορούσαμε να αποφανθούμε ότι έχει παρέλθει, ή ότι εξακολουθεί να είναι ζωντανή σήμερα ή μελλοντικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εφόσον έχουμε να κάνουμε απλά με ένα πολύσημο όρο που εκφράζει μια συμπλεγματική έννοια, η οποία συμπεριλαμβάνει αντίθετες, αμφισβητούμενες εννοιολογίσεις, αναφορικά πάντα με τις διαφορετικές θεωρίες και τα συστήματα αξιών (MacCormick, 1999: 190-193).

Το τέλος της κυριαρχίας και η μετακυριαρχική εποχή παραμένει ένα ερωτηματικό. Τα εθνικά κράτη μπορεί να βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο (ούτως ή άλλως πάντα βρίσκονται) και νέες σηματοδοτήσεις παλιών εννοιών δύναται να προκύψουν, αλλά η χρησιμότητα της έννοιας της κυριαρχίας παραμένει ουσιαστική (Walker, 2003b: 33-34).

Η κυριαρχία είναι κατά βάση πολιτική έννοια, και αυτό το αντιλαμβανόμαστε από την ιστορική της διαδρομή, τόσο από τον Hobbes με το έργο του *Leviathan*, όσο και από τον Bentham στο έργο του *Of Laws in General*, αλλά και από τον Austin και στο έργο του *The Province of Jurisprudence Determined*, όπου γίνεται ακόμα πιο προφανές ότι ο νόμος έπεται του πολιτικού κυριάρχου, που υπαγορεύει το νόμο (MacCormick, 2007: 120-124).

Έξαλλου, οτιδήποτε το οποίο φιλοδοξεί εν ονόματι του νόμου να μοιράσει ή να περιορίσει την κυριαρχική εξουσία, θα μπορούσε ενδεχομένως να προκαλέσει κοινωνική αναταραχή, εφόσον ο πολιτικός κυριάρχος δεν ήταν υπαρκτός. Και σε αυτό το σημείο επανερχόμαστε στην παροιμιώδη φράση του Carl Schmitt: «sovereign is he who decides in the case of exception». (Dyzenhaus, 1997: 42-46). Έτσι, η κυριαρχία ερμηνεύεται με θετικιστικό τρόπο και εκλαμβάνεται ως έννοια αρχικά πολιτική, βασισμένη στη συνήθεια της υποταγής του Λαού στο κυρίαρχο του.

Σε ότι αφορά τώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί προϋπόθεση η αποδοχή του Κοινοτικού Κεκτημένου, ακόμα και με τροποποίηση του εθνικού συντάγματος του υπό ένταξη κράτους. Η *Acquis Communautaire* δεν επιδέχεται συμβιβασμούς. Τα πρωτεία του Κοινοτικού Δικαίου είναι αδιαμφισβήτητα. Τα εθνικά συντάγματα οφείλουν να τροποποιούνται ώστε να βρίσκονται πάντα σε συμφωνία προς το Κοινοτικό Κεκτημένο. Οι οποίες ερμηνευτικές προσεγγίσεις οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους της δεσμευτικότητα της ιδιότητας του κράτους μέλους της Ε.Ε. Υπό αυτό το πρίσμα η έννοια της κρατικής κυριαρχίας έχει μετασηματιστεί και δεν μπορεί πλέον να γίνει αντιληπτή υπό την κλασική έννοια του όρου (MacCormick, 2007: 190-193).

Η κρατική κυριαρχία ως το σύνολο των κρατικών εξουσιών δεν έρχεται σε άμεση αντίθεση με το θεσμό της Ε.Ε. Ακόμα και όταν το ερώτημα, τη ακριβώς συμβαίνει με την κυριαρχία ενός εθνικού κράτους όταν γίνει μέλος της Ε.Ε. και υπό την άμεση επίδραση των πρωτείων του Κοινωνικού Δικαίου, παραμένει. Σε αυτήν περίπτωση μπορούμε κάλλιστα να απαντήσουμε, ότι οι επιπτώσεις σε πολλούς τομείς όπου λαμβάνει χώρα η νομοθετική

διαδικασία της Ε.Ε., είναι δυνατές, μόνο υπό το καθεστώς της Ειδικής Πλειοψηφίας Ψήφου στο Συμβούλιο, με συναπόφαση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και με τη συμφωνία της Επιτροπής. Η έκβαση αυτής της διαδικασίας θα μπορούσε ενδεχομένως να οδηγούσε το δίκαιο των κρατών μελών σε τροποποίηση. Αυτή όμως η διαδικασία θα μπορούσε να έχει τη ίδια έκβαση είτε κάποιο κράτος μέλος ψηφίζει υπέρ ή ενάντια σε μια συγκριμένη νομοθετική πρόταση. Επομένως ένα κράτος μέλος μπορεί να υποχρεωθεί να τροποποιήσει τη νομοθεσία του, ακόμα και εάν κάποιος υπουργός του είχε ψηφίσει αρνητικά στο συγκεκριμένο συμβούλιο. Η ίδια ακριβώς περίπτωση μπορεί να συμβεί και στο Ευρωκοινοβούλιο, όπου όλοι οι ευρωβουλευτές ενός κράτους μέλους θα μπορούσαν να ψηφίσουν ενάντια, αλλά το Ευρωκοινοβούλιο να το υπερψηφίσει (MacCormick, 2007: 223-226). Αναμφίβολα, βέβαια, κάτι τέτοιο ως ενδεχόμενο μπορεί να μην πραγματοποιούνταν, δεδομένου ότι προηγούνται πάντα διαπραγματεύσεις μεταξύ των διαφόρων προπαρασκευαστικών επιτροπών των κρατών μελών, στην αρχή της αλληλεγγύης, και με σκοπό να αποσοβήσουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Αλλά παραμένει όμως κάτι που είναι δυνητικά δυνατό να συμβεί.

Αυτό λοιπόν το γεγονός μας δείχνει ένα έλλειμμα κυριαρχίας των κρατών μελών. Η παράγωγη της νομοθετικού έργου δεν είναι πλέον αρμοδιότητα της εσωτερικής κυριαρχίας-δικαιοδοσίας τους εθνικού κράτους. Τα κράτη είναι έγκυρα μέλη της Ε.Ε. διότι απλά τροποποίησαν τα συντάγματα τους με έγκυρο τρόπο, ώστε να καταστεί η ιδιότητα του μέλους δυνατή. Σε αυτό το σημείο πολλοί νομικοί στοχαστές υπενθυμίζουν ότι τα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια έχουν κάνει σαφές, ότι όταν τίθεται θέμα αντισυνταγματικότητας ενός νόμου, η όποια μεταφορά εξουσιών σε Ευρωπαϊκούς Θεσμούς έχει εφαρμογή και αποτελεσματικότητα όσο το εθνικό σύνταγμα επιτρέπει. Υπό αυτό το πρίσμα δεν υφίσταται, υποστηρίζουν οι νομικοί, απώλεια εθνικής κυριαρχίας, αλλά απλά μια διαδικασία ανάθεσης εξουσιών, όπως τα εθνικά συντάγματα ορίζουν (MacCormick, 2007: 235-238).

Όμως, ενδεχομένως εδώ, τα πράγματα να μην είναι έτσι. Διότι όποτε οι Ευρωπαϊκοί Θεσμοί νομοθετούν και δεσμεύουν τα κράτη μέλη της Ε.Ε., το πράττουν κατά αυτόν τον τρόπο στηριζόμενοι στην συνταγματική εξουσία που τους έχουν αναθέσει τα κράτη, και η οποία απορρέει από τα δικά τους συντάγματα. Αυτό συνηγορεί υπέρ της έννοιας ασκήσεως της κυριαρχίας και όχι παρέκκλισης από αυτής (MacCormick, 2007: 235-239). Και μάλιστα η όποια διαφορετική ερμηνεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών δεν αποδυναμώνει το προηγούμενο επιχείρημα, μολονότι μία οποιαδήποτε δυσαρμονία φαντάζει δυνατή.

Οι Συνθήκες της Ε.Ε. είναι η θεμελιώδης βάση πάνω στην οποία στηρίζεται όλο το οικοδόμημα. Είναι αυτές που συνδέουν τα κράτη μέλη με την ίδια τη φύση της Ένωσης, κάτω από το μότο: *pacta sunt servanda*. Έτσι, όποτε τα κράτη ερμηνεύουν την εκχώρηση εξουσιών στους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς, καλή τη πίστη, προσπαθούν να υποστηρίξουν μια συνεκτικά κοινή αντίληψη του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Στην Ε.Ε. τα κράτη μέλη ασκούν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα μέσω των Συνθηκών που αποδέχτηκαν ως τέτοιες. Και μολονότι το φαινόμενο της Ε.Ε. μπορεί να είναι μοναδικό στον κόσμο, τα κράτη μέλη που την απαρτίζουν έχουν οικειοθελώς γίνει μέλη της, συνάπτοντας και αποδεχόμενα συνθήκες. Έτσι κατά αυτόν τον τρόπο αποδέχονται τις κοινές υποχρεώσεις, που αυτές οι συνθήκες υπαγορεύουν, αλλά αυτές οι συνθήκες δεν αποτελούν κατά κανένα τρόπο απώλεια της κυριαρχίας τους, αλλά μάλλον εκούσια αποδοχή των συνεπειών που οι συνθήκες ορίζουν. Μάλιστα πρέπει να τονίσουμε σε αυτό το σημείο τη δυνατότητα που δίνεται με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, της αποχώρησης από την Ε.Ε., εφόσον κάποιο μέλος το επιλέξει, αν και ένα τέτοιο ενδεχόμενο, πιθανώς να είχε μεγάλες αρνητικές συνέπειες στην μετέπειτα πορεία ενός εθνικού κράτους. Η Ε.Ε. είναι μια κατά βάση πολιτική Ένωση και η όποια αποχώρηση μέλους-κράτους θα μπορούσε να απειλήσει το πολιτικό αυτό οικοδόμημα. Η μετά κυριαρχική εποχή της Ε.Ε. και των εθνικών κρατών που την απαρτίζουν είναι ένα σοβαρό ενδεχόμενο να βρίσκεται προ των πυλών (MacCormick, 2007: 225-230).

Συμπεράσματα

«Η λειτουργία των κρατών στο σύνθετο διεθνές οικονομικό και πολιτικό σύστημα εγείρει ερωτήματα ως προς το ρόλο της κυριαρχίας, την πιθανή φύση και το βαθμό της, σε ένα κόσμο όπου τα μη κρατικά δρώντα υποκείμενα, όπως οι πολυεθνικές εταιρίες, έχουν σημαντική επιρροή και όπου η μοίρα των λαών είναι συνδεδεμένα. Η κυριαρχία διαρκώς αναπλάθεται στο διεθνή κόσμο των κρατών και των κοινωνιών» (Hall-Gieben, 2003: 179). Η Ε.Ε. δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση, δεδομένου της σπουδαιότητας του πρωτοφανούς αυτού εγχειρήματος και στο οποίο η έννοια της κυριαρχίας αποτελεί σημαντικό πεδίο θεωρητικών συλλογισμών.

Η πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης είναι ένα αίτημα προς πραγμάτωση. Η διαδικασία ολοκλήρωσης είναι ένας αυτοσκοπός χωρίς προκαθορισμένο και σαφή θεσμικό στόχο, σχέδιο ή ορατή κατάληξη. Η βήμα-βήμα διαδικασία προϋποθέτει σεβασμό της μέχρι τώρα πορείας και του κοινοτικού κεκτημένου. Τα θεμέλια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχουν ήδη τεθεί και είναι δεδομένα: είναι η κυρίαρχη, ακόμη, βούληση των κρατών-μελών, οι συνθήκες διεθνούς δικαίου, τα όργανα διακυβερνητικού χαρακτήρα και εκείνα κοινοτικού χαρακτήρα, είναι ο σεβασμός της συνταγματικής αυτονομίας του κάθε κράτους, είναι η άσκηση της συλλογικής και αλληλέγγυας κυριαρχίας των κρατών-μελών, είναι η δοκιμασμένη μέθοδος της διαρκούς, σταδιακής και ειδικής εκχώρησης κυριαρχικών αρμοδιοτήτων (Μανιτάκης, 2005: 31-33).

Μάλιστα όπως μας λέει ο Νίκος Κοτζιάς : *«Κατά τη γνώμη μας, {...} υπάρχει προσαρμογή της κυριαρχίας και των χωρητικότητων που διαθέτει ένα κράτος, όχι όμως αλλαγή της ουσίας της. Συνολικά, εκτιμούμε ότι η πρακτική και προβληματική γύρω από την κυριαρχία ακολουθεί την πρακτική και την προβληματική για την τύχη του εθνικού κράτους. Κατά τη γνώμη μας, υπάρχει ένας σχετικός περιορισμός της κυριαρχίας ιδιαίτερα ως προς τα πλέον αδύνατα κράτη καθώς και σε ειδικές καταστάσεις (όπως των υποψήφιων προς ένταξη στην Ε.Ε.). Η σχετική αυτή απώλεια δύναμης σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι καινούργια*

(αδύνατα κράτη), σε ορισμένες άλλες, όμως, είναι (υποψήφια κράτη της Ε.Ε.). Το σίγουρο είναι ότι η σημασία της (εθνοκρατικής) κυριαρχίας βρίσκεται υπό αμφισβήτηση. Τίποτα, όμως, δεν δείχνει ότι βαίνει προς κατάργηση. Περισσότερο εκτιμούμε ότι βρισκόμαστε σε διαδικασία μετασχηματισμού και μετακίνησης» (Κοτζιάς, 2004: 69).

Είναι, επομένως εσφαλμένη σήμερα η άποψη για το τέλος της κρατικής κυριαρχίας. Το παράδειγμα της Ε.Ε. είναι εν προκειμένω χαρακτηριστικό. Η αργόσυρτη πορεία για την ενοποίηση αποτελεί μια βασανιστική διαδικασία, από την οποία δεν απουσιάζουν σημαντικές υποχωρήσεις και αντιφάσεις. Η προστασία προέχοντος των εθνικών συμφερόντων, αλλά και η ύπαρξη αυτών καθ'αυτών των ευρωπαϊκών εθνών οδηγούν τελικά σε μια συχνά δύστοκη πορεία για τη συγκρότηση μιας ενιαίας πολιτικής κοινότητας και ενός «ευρωπαϊκού Δήμου». Το μεγαλύτερο ενοποιητικό εγχείρημα-με σαφή υπερεθνικά χαρακτηριστικά- στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και μάλιστα, στον πιο κοσμοπολίτικο χώρο, βρίσκεται συνεχώς αντιμέτωπο με τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα και τις ιστορικές, ιδεολογικές και συμβολικές αποκρυσταλλώσεις που γεννά και αναπαράγει το εθνικό κράτος.

Συνοψίζοντας, το εθνικό κράτος εξακολουθεί, παρά τις διαβρωτικές επιδράσεις που δέχεται στην Ε.Ε., να αποτελεί τον κυρίαρχο προνομιακό ηθικό και συμβολικό χώρο για την οργάνωση και την αυτοδιάθεση ορισμένης πολιτικής κοινότητας. Το έθνος παραμένει ισχυρή δύναμη για το σχηματισμό κοινής πολιτικής ταυτότητας και για την κοινή πολιτική συμμετοχή. Το κράτος και η κρατική κυριαρχία αποτελούν τους κύριους παράγοντες στο διεθνές σύστημα, βρίσκονται δε στο επίκεντρο της συνταγματικής αναγκαιότητας. Ακόμη και στην εποχή της υποχώρησης της κρατικής κυριαρχίας, το αίτημα για μια οργανωμένη επικράτεια, εντός της οποίας θα συμβιώνουν ειρηνικά οι πολίτες, θα αποφασίζουν από κοινού και θα υπερασπίζονται το δημόσιο συμφέρον με τρόπο οργανωμένο, δεν έχασε το νόημα του. Αν και στο μετανεωτερικό παράδειγμα της Ε.Ε., το κράτος δεν αποτελεί τον αποκλειστικό παράγοντα. Η νέα πραγματικότητα επιβάλλει την ύπαρξη ποικίλων και πολυεπίπεδων δημόσιων χώρων, όπου θα ανταγωνίζονται τα επιμέρους συμφέροντα και θα

λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις. Οι πολίτες θα διαθέτουν ουσιαστικά περισσότερες πολιτικές ταυτότητες και θα συμμετέχουν ταυτόχρονα σε ποικίλες πολιτικές κοινότητες (Habermas, 2007: 105-106).

Η Ευρώπη κτίζεται με τη θέληση και την πρωτοβουλία των κρατών και στηρίζεται στη συναίνεση των λαών της Ευρώπης, για αυτό και η Ε.Ε. δεν μπορεί, όπως έγκαιρα και έγκυρα έχει υποδείξει ο Τσάτσος, *«παρά να ολοκληρωθεί ως σύστημα αξιών, ικανών να καθυποτάξουν, να οριοθετήσουν και να νοηματοδοτήσουν την οργάνωση της αγοράς»*. (Τσάτσος, 2007: 518). Καθώς ο Ζαν-Μάρκ Φερύ συμπληρώνει ότι : *«όπως και να έχουν τα πράγματα, το Κράτος (σύμφωνα με την φιλοσοφική του έννοια) είναι εκείνο που συγκροτεί κυριολεκτικά την κοινωνία των πολιτών ως μια πολιτική κοινωνία. Για το λόγο αυτό δεν πρέπει να αρκестεί στο να διασφαλίζει τις νομικές βάσεις των αρνητικών ελευθεριών, περιοριζόμενο κατά συνέπεια στην εξάλειψη των εμποδίων. Στο κράτος εναπόκειται επίσης η πραγμάτωση των νομικών προϋποθέσεων που απαιτούνται για την αποτελεσματική άσκηση των θετικών ελευθεριών, μέσω της δημιουργίας θεσμών διαφοροποιημένων ανάλογα με τις συγκεκριμένες τους σκοπιμότητες. Θα έλεγα ωστόσο ότι ένα ευρωπαϊκό Κράτος μπορεί να εμφανίζεται ως ένα νομικό οικοδόμημα χωρίς Κράτος, εάν χρησιμοποιούμε τη λέξη Κράτος με το συμβατικό της νόημα που προϋποθέτει μονοπώληση της κυριαρχίας. Όμως τούτο το νομικό οικοδόμημα δεν θα μπορούσε να αρκестεί στο να διαμορφώνει μια αγορά, γιατί θα πρέπει επίσης να συμπεριλάβει σε αυτήν και την οργάνωση ενός δημόσιου χώρου. Αυτό γίνεται κατανοητό αν δεχτούμε ότι η κοινωνία των πολιτών είναι μια έννοια που παραπέμπει στο σύστημα των οικονομικών αναγκών, ενώ το σύστημα της πολιτικής δικαιοσύνης αναφέρεται από την πλευρά του στην πολιτική κοινωνία. Το Κράτος, λοιπόν, μπορεί να προκύψει από ένα σύνταγμα το οποίο να συναρθρώνει την πολιτική κοινωνία με την κοινωνία των πολιτών, μέσω της δόμησης των δυο κύριων διαμεσολαβήσεων που είναι η αγορά και ο δημόσιος χώρος»* (Φερύ, 2006: 440-441).

Όμως και μετά από τη νέα Συνθήκη της Λισαβόνας, η Ε.Ε συνεχίζει να αποτελεί ένα πρωτοφανές πολιτικό μόρφωμα, ανίκανο προς το παρόν να λειτουργήσει ως μια σύγχρονη *res publica composita*. Απλά επιβεβαιώνει το ιδιότυπο του πολιτικού εγχειρήματος—ως συνένωσης διακριτών οντοτήτων σε ένα σύνθετο πολιτικό σύστημα (Τσινισιζέλης—Χρυσόχου, 2009: 107). Και μάλιστα όπως υποστηρίζουν οι Τσινισιζέλης—Χρυσόχου: «*Ως συναρχία, η Ε.Ε. δεν συνιστά έναν νέο τύπο κράτους πέραν ή εις βάρος του κλασικού εδαφικού (εθνικού) κράτους, ούτε συντείνει στη συγκρότηση μιας ενιαίας δημόσιας ευρωπαϊκής εξουσίας. Ούτε, όμως, ταυτίζεται με μια νέα κυριαρχική συλλογικότητα, κατασκευάζοντας με τον τρόπο αυτό ένα νέο πολιτικό υποκείμενο αφοσιωμένο σε μια κανονιστική καθολικότητα. Αντιθέτως, η έννοια της συναρχίας θεμελιώνεται σε μια διεθνή συνεργατική πολιτική κουλτούρα μεταξύ πολιτειακά διακριτών, ανεξάρτητων και ήδη ιστορικά διαμορφωμένων κρατών και λαών: σε ένα δυναμικό όσο και συμμετοχικό πλαίσιο, εντός του οποίου αναδιαμορφώνονται κοινοί «τόποι», οι οποίοι επιτρέπουν με τη σειρά τους στα συστατικά μέρη να συνασκούν μια δέσμη δημοσίων εξουσιών που εμπίπτουν στη σφαίρα μιας κοινής κυριαρχίας. Ως μετακρατική ακόμη και μετακυριαρχική εκδοχή του ενοποιητικού γεγονότος, Ε.Ε. αναφέρεται σε μια «κοινοπραξία κυριαρχιών» ή, εναλλακτικά, σε μια «σύμπραξη συγκυριαρχιών», η οποία αποτελεί μια από τις ενδιαφέρουσες «στιγμές» της συζήτησης γύρω από το δομικό μετασχηματισμό του εθνικού κράτους» (Τσινισιζέλης—Χρυσόχου, 2009: 108).*

Και συνεχίζουμε με την άποψη των Ξενάκη-Υφαντή ότι : «*Στη μεταψυχροπολεμική περίοδο η ευρωπαϊκή ενοποίηση προχώρησε σε τέτοιο βαθμό, ώστε η Ε.Ε. να τοποθετείται εννοιολογικά μεταξύ ενός διεθνούς οργανισμού και ενός ομοσπονδιακού κράτους. Λόγω του μεγέθους της Ε.Ε. και των μελών της στη διεθνή σκηνή, η δυναμική της ευρωπαϊκής ενοποίησης συγκέντρωσε το ενδιαφέρον και κατέστη αντικείμενο μίμησης σε διάφορα σημεία του πλανήτη, διότι αφενός, ανέδειξε ένα νέο πρότυπο περιφερειακής συγκρότησης και διακυβέρνησης και αφετέρου, συνέβαλε, σε μια διαδικασία ειρηνικής μεταβολής μέσω της*

ανάδυσής μιας «ειρηνικής» κοινότητας, η εξέλιξη της οποίας οδήγησε σε σημαντικές προσαρμογές στα εθνικά συστήματα των μελών της, και όχι μόνο. Το ευρωπαϊκό σύστημα συνεργασίας που στηρίζεται στην εθελοντική παραχώρηση κυριαρχίας και σχεδιάστηκε για να ελέγξει τον εθνικισμό και τις περιφερειακές αντιπαραθέσεις μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελεί πλέον ένα σύστημα πολυεπίπεδης διακυβέρνησης που μετασχηματίζεται σταδιακά σε μια «Συμπολιτεία» (Ξενάκης –Υφαντής, 2009: 59).

Έτσι, ολοκληρώνοντας την εργασία αυτή, οδηγούμαστε στη θεώρηση που υποστηρίζει την άποψη της μεταλλαγής και όχι της εξάλειψης της κυριαρχίας, η οποία μπορεί να μην είναι πλέον τόσο ορατή, αλλά εξακολουθεί να υφίσταται. Μάλιστα η συνέχεια αυτή της έννοιας της κυριαρχίας περιλαμβάνει μια πολυεδρική αντίληψη περί διακυβέρνησης, υποδηλώνοντας εμφατικά τη μετάβαση από ένα καθεστώς αποκλειστικότητας της κρατικής κυριαρχίας σε νέες μεταλλάξεις συνδιάθεσης και συναρχίας. Σημείο πλέον αναφοράς αυτών των ποιοτικών μεταβολών αποτελεί το ακανόνιστο σχήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο αν και δεν κατέχει τον αυτοτελή πυρήνα της μιας κυριαρχίας, που να απορρέει από ένα κρατικό μόρφωμα, περικλείει πλήθος κυριαρχικών χαρακτηριστικών. ((Τσινιτσιζέλης–Χρυσόχου, 2010: 40). Κατά αυτόν τον τρόπο προκύπτει η εικόνα της Ε.Ε. ως μετακυριαρχικής, δεδομένου ότι το δικαίωμα της συμμετοχής στο ενωσιακό εγχείρημα αποτελεί σημαντικότερο κριτήριο κυριαρχικής υπόστασης από το βεστυφαιανό δικαίωμα της αποκλειστικής εξουσίας των εθνικών κρατών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ξενογλώσση βιβλιογραφία

- **Austin, J.**, *The Province of Jurisprudence Determined* ed. Wilfrid E. Rumble, Cambridge, 1995.
- **Badinter, R.**, *Une constitution europeenne*, Fayard, Paris, 2003.
- **Bartelson, J.**, *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge, 1996.
- **Bickerton, C.J.**, *Politics without Sovereignty*, ed. Cunliffe, P. & Gourevitch, A., London, 2007.
- **Bodin, J.**, *On Sovereignty*, Cambridge Texts in the History of Political Thought, Cambridge, 2010.
- **Cassese, S.**, *La crisi dello stato*, Laterza, Rome & Bari, 2002.
- **Craig, P.**, *Constitutions, Constitutionalism & the European Union*, European Law Journal 7, 2001.
- **De Jouvenel, B.**, *Sovereignty: An Inquiry Into the Political Good*, Chicago, 1957.
- **Dyzenhaus, D.**, *Legality & Legitimacy: Carl Schmitt, Hans Kelsen and Hermann Heller in Weimar*, Oxford, 1997
- **Ferrajoli, L.**, *La sovranita nel mondo moderno*, Laterza, Rome & Bari, 1997.
- **Hegel, G.**, *Elements of the Philosophy of Right*, Cambridge, 1991.
- **Hinsley, F.**, *Sovereignty*, 2nd edn, Cambridge, 1986.
- **Jackson, R.**, *Sovereignty. Evolution of an Idea*, Cambridge, 2007.
- **Kelsen, H.**, 'Sovereignty and International Law' in Stankiewicz, W. J., ed., *In Defense of Sovereignty*, London, Oxford, 1969.

- **Krasner, S.**, '*Economic Interdependence and Independent Statehood*' in *States in a Changing World: A Contemporary Analysis*, ed. Robert H. Jackson & Alan James, New York, 1993.
- **Krasner, S.**, *Sovereignty: organized Hypocrisy*, Princeton, 1999.
- **MacCormick, N.-Weinberger, O.**, *An Institutional Theory of Law*, ed. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986.
- **MacCormick, N.**, '*The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now*'. In *European Law Journal*, vol, 1, no 3, 1995.
- **MacCormick, N.**, *Questining Sovereignty: Law, State, & Practical Reason*, Oxford, 1999.
- **MacCormick, N.**, '*Questinoning Post-Sovereignty*', *European Law Review*, 2004.
- **MacCormick, N.**, *Institutions of Law*, Oxford, 2007.
- **Maritain, J.**, '*The Concept of Sovereignty*' in Stankiewicz, W. J., ed., *In Defense of Sovereignty*, London, ed. Oxford, 1969.
- **Milward, A.S.**, *The Rescue of the European Nation State*, Routledge, London, 1992.
- **Rosenau, J.**, *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*, Princeton, 2003.
- **Ross, A.**, '*Scandinavian law*' in *Sovereignty within the Law*, ed. Arthur Larson et al., London, 1965.
- **Schmitt, C.**, *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, ed. & Trns. G. Schwab, intro. By T. Strong, Chicago, 2005.
- **Schroeder, P.**, '*The Consitution of the Holy Roman Empire After 1684: Samuel Pufendorf's Assessment in His Monzambano*', Cambridge, 1999.
- **Shaw, M.**, *International law*, Cambridge, 1997.
- **Shaw, J.**, '*Sovereignty at the Boundaries of the Polity*' in *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker, Oxford, 2003.

- **Skinner, Q.**, *The Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge, 1978.
- **Slaughter, A-M.**, *A New World Order*, Princeton, 2005.
- **Spaeth K.**, ‘*Inside Global Governance: New Borders of a Concept*’ in *Criticizing Global Governance*, ed. Markus Lederer & Philipp S. Mueller, New York, 2005.
- **Troper, M.**, *La theorie du droit, le droit, l’Etat*, Paris, 2001.
- **Troper, M.**, ‘*Identite constitutionnelle*’ in *1958-2008. Cinquantieme anniversaire de la Constitution francaise*, ed. Bertrand Mathieu, Paris, 2008.
- **Van Caenegem, R.**, *Legal History: A European perspective*, London, 1991.
- **Walker, N.**, *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker, Oxford & Portland, 2003a.
- **Walker, N.**, ‘*Late Sovereignty in the European Union*’ in *Sovereignty in Transition*, ed. Neil Walker, Oxford, 2003b.
- **Weiler, J.**, *The Constitution of Europe*, Cambridge, 1999.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- **Γεωργόπουλος, Κ.**, *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.
- **Δαγτόγλου, Δ.**, *Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο*, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, 1985.
- **Δαγτόγλου, Δ.**, *Περί Κυριαρχίας*, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, 1986.
- **Δημητρόπουλος Α.**, *Γενική Συνταγματική Θεωρία*, τόμος Α', εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2004.
- **Habermas, J.**, *Ο Μεταεθνικός Αστερισμός*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2007.
- **Hall, S-Held, D.- McGrew, A.**, *Η Νεωτερικότητα Σήμερα*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2003.

- **Hall, S.-Gieben, B.**, *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2003.
- **Ιωακειμίδης, Π.Κ.**, *Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελληνικό Κράτος*, εκδόσεις, Θεμέλιο, Αθήνα, 1998.
- **Κανελλόπουλος, Π.Ι.**, *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδόσεις, Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- **Κασιμάτης, Γ.**, *Προς μια νέα έννοια του κράτους. Το «σύγχρονο» κράτος και η υπερκέραση του*, στο Μελέτες ΙΙ (1980-1998), *Κράτος και Πολίτευμα. Στο πεδίο της πολιτικής διάπλασης και λειτουργίας*, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- **Κασσίρερ, Ε.**, *Ο Μύθος του Κράτους*, εκδόσεις, Γνώση, Αθήνα, 1991.
- **Kedourie, E.**, *Ο Εθνικισμός*, εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα, 2005.
- **Κονδύλης, Π.**, *Ισχύς και Απόφαση. Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*, εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα, 1991.
- **Κοτζιάς, Ν.**, *Το ενεργητικό δημοκρατικό κράτος*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2004.
- **Κυπραίος, Μ.**, *Σχέση Συντάγματος και Ευρωπαϊκού Δικαίου*, εκδόσεις, Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987.
- **Λάβδας, Κ.**, *Δημιουργία και Εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, εκδόσεις ΕΑΠ, Πάτρα, 2002.
- **Μάρκ Φερέ, Ζ.**, *Το Ζήτημα του Ευρωπαϊκού Κράτους*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006.
- **Μανιτάκης, Α.**, *Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος*, εκδόσεις, Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.

- **Μανιτάκης, Α.,** *Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και Λαϊκή Κυριαρχία*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2005.
- **Μανιτάκης, Α.,** *Τι είναι Κράτος*, εκδόσεις Σαββαλα, Αθήνα, 2007.
- **Μαυριάς, Κ.,** *Συνταγματικό Δίκαιο*, 4^η έκδοση, Αθήνα, 2005.
- **Μαυρομούστακου, Η.,** «Κυριαρχία/Κρατική Εξουσία: Αναδρομή στην ελληνική νομική σκέψη», *Διοικητική Εγκυκλοπαίδεια*, 41-42, Ιούνιος 1990.
- **Nugent, N.,** *Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2003.
- **Ξενάκης, Δ.-Υφαντής, Κ.,** *Συστημική μεταβολή, (αν)ασφάλεια και εθνικά οράματα στη νέα Ευρώπη*, στο *Παρεμβάσεις για την Ευρώπη*, εις.-επιμ. Δ. Ξενάκης- Θ. Πελαγίδης, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2009.
- **Rosamond, B.,** *Θεωρίες Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.
- **Σαρίπολος, Ν.,** *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος εν συγκρίσει προς τα των ξένων κρατών*, τόμος Β', ανατομ.:1987, εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987.
- **Σκανδάμης, Ν.,** *Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην Ενωποιημένη Ευρώπη. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις με άξονα το Δίκαιο*, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994.
- **Sabine, G.H.,** *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, εκδόσεις, Ατλαντίς, Αθήνα, 1988.
- **Schmidt, T., M.,** *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, εκδόσεις Σαββαλας, Αθήνα, 2004.
- **Τσάτσος, Δ.,** *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος, Α', εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλας, 1994.
- **Τσάτσος, Δ.,** *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, εκδόσεις Λιβάνη Αθήνα, 2007.

- **Τσινιτσιζέλης, Μ.-Χρυσόχου, Δ.,** Ένας πιθανός προορισμός για την Ευρώπη; στο *Παρεμβάσεις για την Ευρώπη*, εις-επιμ. Δ. Ξενάκης- Θ. Πελαγίδης, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2009.
- **Τσινιτσιζέλης, Μ.-Χρυσόχου, Δ.,** *Κυριαρχία και μετακυριαρχία: διακρίσεις και διατομές*, στο *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*, εις-επιμ. Κ. Λάβδας- Δ. Ξενάκης-Δ. Χρυσόχου, εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, 2010.
- **Χιωτάκης, Σ.,** *Αξιακή Κρίση, Αξιολογική Κρίση και ο Ρόλος της Επιστήμης. Επαναπροσέγγιση των συγκεκριμένων εννοιών του Max Weber*, στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 6, 2006.
- **Χιωτάκης, Σ.,** *Η επικαιρότητα του Max Weber*, επ. Αντωνοπούλου Μαρία-Χιωτάκης Στέλιος, υπό έκδοση 2011.
- **Χόμπς, Τ.,** *ΛΕΒΙΑΘΑΝ*, εκδόσεις, Γνώση, Αθήνα, 2006.
- **Χρυσόχου, Δ.,** *Για μια Ευρωπαϊκή res publica*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
- **Χρυσόχου, Δ.,** *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006.
- **Χρυσόχου, Δ.,** *Σχεδίαση Μετακρατικής Πολιτείας*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2007.
- **Χρυσόχου, Δ.,** *Η Άδηλος Κυριαρχία*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2008.